

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

**НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ
ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА**

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2013

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ
декан Академије

Главни и одговорни уредник

проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ

Рецензенти

проф. др ЖЕЛИМИР КЕШЕТОВИЋ
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ

Тираж

200 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

© 2013 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-237-5

Садржај

Први део

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Радослав Гаћиновић, Младен Бајагић ПОЈАМ И СТРУКТУРА БЕЗБЕДНОСТИ	3
Саша Мијалковић, Марија Поповић ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛНИ АПАРАТ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	29
Александра Љуштина, Дејан Бошковић, Марија Благојевић НЕКИ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОШКИХ ОСНОВА ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....	55
Драган Млађан, Желимир Кешетовић, Предраг Марић УЛОГА ГРАЂАНА У КАТАСТРОФАМА ДЕО ПРОБЛЕМА ИЛИ ДЕО РЕШЕЊА	71
Немања Маринковић, Петар Чисар О СУВЕРЕНОСТИ ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ.....	91

Други део

ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

Горан Милошевић, Срђан Милашиновић, Александар Чудан ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО ФАКТОР РАСПАДА СФРЈ	109
Јелена Радовић-Стојановић, Горан Амиџић Наташа Нешковић, Милан Саламадија ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ ОД 2001. ДО 2011. ГОДИНЕ.....	123

САДРЖАЈ

Милан Глигоријевић, Милица Бошковић, Дарко Сенић, Драган Цветковић УТИЦАЈ ТРАНЗИЦИОНИХ ПРОЦЕСА НА ПОЈАВУ И ОБИМ ОБЛИКА ВИСОКОТЕХНОЛОШКОГ КРИМИНАЛА СА АСПЕКТИМА ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛА	145
Рената Самарџић, Бојан Добовшек ТРГОВИНА УМЕТНИЧКИМ ДЕЛИМА И АНТИКВИТЕТИМА И ФИНАНСИЈСКИ КРИМИНАЛ	157
Драгослава Мићовић, Ирена Павловић, Весна Анђелић-Николенџић, Мирјана Стојов ЛЕКСИЧКА ОБЕЛЕЖЈА ЕНГЛЕСКОГ ВОКАБУЛАРА ЕКОНОМСКЕ СТРУКЕ	175

ПРЕДГОВОР

Зборник радова под насловом "**Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције**" настао је као резултат реализације два интерна научно-истраживачка пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду. То су:

1. пројекат под насловом "**Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције**", који се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011. године, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011. године; и
2. пројекат под насловом "**Транзиција и економски криминал**", који се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 665/1 од 29.11.2011. године, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011. године.

У Зборнику су у две тематске целине изложени научни и стручни радови чланова истраживачких тимова наведених пројеката посвећених: развоју савремених студија безбедности на нашим просторима, посебно разумевању појма безбедности у измењеној безбедносној стварности у свету и код нас на почетку XXI века; утврђивању појмовно-категоријалног апарата научног истраживања националне безбедности; уочавању и разумевању савремених изазова и претњи националној безбедности Републике Србије, истраживању узрока и последица економске кризе и јављању нових облика угрожавања економске и укупне националне безбедности Републике Србије; и јављању нових и разноврсних облика економског, високотехнолошког и привредног криминала, који се све чешће испољавају кроз деловање организованог криминала на националном и међународном плану.

*У Београду,
29. маја 2013. године*

Уредник

Први део

**НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
И БЕЗБЕДНОСНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ**

ПОЈАМ И СТРУКТУРА БЕЗБЕДНОСТИ

проф. др Радослав Гађиновић¹

проф. др Младен Бајагић

Сажетак: У циљу свеобухватнијег научног одређења феномена безбедности, у овом раду су проблематизовани проблем утврђивања стварног садржаја појма безбедности и његове структуре, како би се научно-методолошком апаратуром, пре свега квалитативном анализом садржаја и класификацијом извршила научна идентификација појма безбедности као суштинске потребе, интереса и вредности сваког појединца, друштва и друштвених група, државе, и савременог света у целини. Уважавајући научни приступ у одређивању безбедности као универзалне вредности у односу на дефинисане националне интересе, у раду је изложен модел структуре безбедности, уважавајући и унутрашње, односно националне одреднице безбедности, и укупну безбедносну стварност XXI века, коју одликују многоструки изазови и претње безбедности. Да би се свестрано очили и анализирали поједини сегменти интегралне безбедности рад садржи и анализу етимолошког порекла појма безбедности, као полазне основе и темеља за утврђивање њене структуре. Полазећи од изложених премиса, на врху "пирамиде структуре безбедности" је интегрална безбедност, која се класификује на унутрашњу (појединачну/ индивидуалну, социјеталну и националну) и међународну (регионалну, глобалну, заједничку, колективну и кооперативну) безбедност. У раду је проблемски анализитана и свака врста класификационе области у структури безбедности.

Кључне речи: безбедност, интегрална безбедност, национална безбедност, индивидуална безбедност, регионална и међународна безбедност, глобална безбедност, заједничка безбедност, колективна безбедност, кооперативна безбедност.

1. Појам безбедности

Безбедност је, као специфичан и сложен друштвени феномен и појам, постала значајан предмет интересовања друштвених наука, посебно филозофије,

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

социологије и политичких наука, али и научних дисциплина као што су међународни односи, наука о безбедности (савремене студије безбедности) и др., чиме је заузела кључно место у истраживањима савремене безбедносне стварности.² Имајући у виду етимолошке и семантичке особености израза безбедност³, за безбедност се може рећи да је споран, нејасан и сложен појам⁴, оптерећен емоцијама и дубоко увреженим вредностима⁵, не само због теоријски неухватљиве природе и садржаја у односу на време и простор у коме се расправља о њему, већ и што се расправа о безбедности суштински дотиче и појмова као што су *благостање, страх, насиље, мир, слобода*, и сл. Појам безбедности је и предмет најширих тумачења различитих психолошких димензија, где је кључни елемент безбедности "безбедан осећај" од напада, чак и када реалност сугерише на велике рањивости.⁶ Безбедност се у психолошком/субјективном смислу поистовећује са миром или спокојством разума/ума⁷, чија је супротност страх за спокојство, чак и његово одсуство.⁸ Али, безбедност значи много више од субјективног осећаја човека да је безбедан у датом историјском оквиру и окружењу. Да би безбедност била виђена и изван равни државе - да би се субјекат и објекат безбедности препознали изван државе, мора се уочити да је безбедност искуствена категорија, реалност утемељена на људском сазнању, и да има своју супротност/наличје и реалну опасност, што захтева увођење у анализу новог концепта – небезбедности, па и пуна дефиниција безбедности захтева одређени однос према небезбедности и обратно. Наиме, без небезбедности нема ни безбедности. Зато питање "морамо ли обезбедити безбедност?" није спорно али је много важније питање "како се ослободити небезбедности, или како обезбедити безбедност".⁹ Тако расправа за безбедност упућује на искуствена и теоријска исходишта његовог стварног садржаја, а небезбедност као њено наличје, отвара питање разумевања природе опасности које прете да угрозе основне људске вредности.

Да би се што прецизније дефинисала безбедност, неопходне су најмање две ствари: "слагање о извору значења појма безбедности и најширем опису, са одговором на питања: безбедност од кога; безбедност којих вредности; колико безбедности; од којих претњи безбедност; којим средствима безбедност; по коју це-

² Види: Бајагић, М. (2012), Међународна безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

³ Упореди: Исто; Гаџиновић, Р. (2007). Класификација безбедности, НБП, Год. 12, број, 2, стр. 3-26; Мијалковић, С. (2011). Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

⁴ Buzan, B. (1991). *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), p. 3, 15.

⁵ Kolodziej, E.A. (2005). *Security and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, p. 1.

⁶ Wylie, J. (2008). *Force and Security*. In Salmon, T.C and M.F. Imber (eds). *Issues in International Relations* (Second Edition). Routledge, New York, p. 75.

⁷ Caldwell, D. and R.E. Jr. Williams (2006). *Seeking Security in an Insecure World*, op. cit., p. 5.

⁸ Упореди: Dillon, M. (1996), op. cit., p. 17.

⁹ Ibid., op. cit., p. 33.

ну; и за који временски период.¹⁰ Одговори на ова питања побољшавају аналитичку исправност употребе израза безбедност, мада има мишљења да је немогуће утврдити коначан списак питања од значаја за одређење појма безбедности.¹¹

Безбедност је и посебан облик политике, односно спецификум много општијег рода/врсте политике, јер су сва питања безбедности и политички проблеми, мада се сви политички проблеми не могу сматрати безбедносним. Безбедност постаје посебан облик политике када у политичком спору долази до претње или примене силе да би се постигао жељени исход.¹² У анализи појма безбедности најчешће се узимају у обзир два кључна елемента: *присуство* и *одсуство безбедности*, где се под присуством, као позитивном одредницом безбедности, подразумевају *слобода од страха (freedom from fear)* и *слобода од сиромаштва (freedom from want)*.¹³ Арнолд Воферс (*Arnold Wolfers*) дефинише безбедност у објективном смислу као "*одсуство претњи (absence of threats)*" усвојеним вредностима, а у субјективном смислу као *одсуство страха (absence of fear)* да ће те вредности бити нападнуте".¹⁴ Волферс је сматрао да је национална безбедност формулисана у циљу показивања неопходности заштите путем примене војне моћи где, заправо, логика дилеме безбедности захтева да политике националне безбедности узму у разматрање различите намере и интересе. Безбедност има и још две битне димензије: *избегавање рата* (негативна димензија) и *изграђивање мира* (позитивна димензија).¹⁵ По Џону Бејлису у случају безбедности, расправа се пре свега води о "слободи од штетних претњи"¹⁶, док Бери Базан сматра да безбедност означава *тежње ка слободи без претњи*, при чему се безбедност, када се она тиче међународног система, односи на "*способност држава и друштва да очувају своју независност и интегритет*".¹⁷ У новијим расправама Базан и Хансен критикују приступе о субјективном и објективном схватању безбедности као погрешне, јер је безбедност ипак дискурзивни концепт, што значи: "безбедност се не може дефинисати у објективном смислу (тима и у субјективном), безбедност је акт

¹⁰ Шире: Baldwin, D. (1997). The Concept of Security. In Review of International Security, Vol. 23, No.1, pp. 13-18.

¹¹ Упореди: Bajpai, K. (2000). Human Security: Concept and Measurement. In Kroc Institute Occasional Paper#19: OP:1, pp. 1-64.

¹² Kolodziej, E.A. (2005). Security and International relations..., op. cit., p. 22.

¹³ Види шире: Sidel, V.W. and B.S. Levy. (2002). Security and public health, op. cit.

¹⁴ Wolfers, A. (1952). National Security as an ambiguous symbol. In Political Science Quarterly, Vol. 67, No. 4, pp. 485; Упореди: Evans, G. and J. Newnham (1998). The Penguin Dictionary of International Relations, London: Penguin Books, p. 490.

¹⁵ Hyde-Price, A. (2001). Beware the Jabberwock!..., op. cit., p. 28.

¹⁶ Упореди: Baylis, J. (2001). International and Global Security in the Post-Cold War Era. In Baylis, J. and S. Smith (2001). The Globalization of World Politics..., op. cit., (Box 12.1); Evans, G. and J. Newnham (1998). The Penguin Dictionary of International Relations, London: Penguin Books, p. 490.

¹⁷ Buzan, B. (1991). People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era (second edition), op. cit., p. 18.

говора, и фокус је на интерсубјективном процесу кроз који се претње манифестују као безбедносни проблеми на политичку агенду".¹⁸

Безбедност се одређује и као "гаранцију будућег опстанка"¹⁹, мада безбедност и опстанак немају исто значење.²⁰ Безбедност се одређује и као "способност употребе, улагања, или на други начин коришћења националног богатства, што значи да је земља безбедна када увећање њеног богатства на било који начин није спречено".²¹ По Ен Тикнер пуни садржај безбедности подразумева услове који укључују негативан и позитиван мир, односно "елиминацију психолошког, структуралног и еколошког насиља".²² У условима развоја глобалног друштва и измењеном контексту безбедности (нови распоред моћи и утицаја, савремени изазови и претње безбедности), безбедност поприма ново значење у односу на традиционална схватања. Зато се концепт безбедности у новим условима шири у односу на традиционално схваћену националну безбедност, где је кључно утврдити све референтне објекте и субјекте безбедности, препознати и објаснити природу изазова и претњи безбедности, и навестити начине, поступке и средства којима се она може достићи, очувати и унапредити.

Проучавање безбедности захтева "свест о низу перспектива садржаних унутар датог истраживачког поља".²³ Тако многи виде безбедност као једну од кључних потреба²⁴, интереса и вредности појединаца, друштвених група и друштва у целини, држава, међународног система и глобалног друштва у настајању. Антон Гризолд дефинише безбедност као стање одсуства опасности основним вредностима и интересима појединаца, друштва и државе у односу на сложене међународне односе у којима се она достиже, чува и унапређује, стање уравнотеженог физичког, духовног и материјалног опстанка појединца и друштва у односу према другим појединцима, друштвима и природи.²⁵ Наиме, када задовољи основне физиолошке потребе, човек следи групу потреба која се тиче *безбедности*. Задовољавање безбедносних потреба подразумева њихово развијање, осавремењивање, сагласно демократизацији друштва и неопходности заштите основних права и слобода грађана. Безбедност као

¹⁸ Buzan, B. and L. Hansen (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press., New York, p. 33-34.

¹⁹ Baylis, J. and S. Smith (2001). *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, (second edition), op. cit.

²⁰ Weaver, O. (2003). *European Security Identities 2000*. У Хаџић, М. (ed) (2003). *Реформа сектора безбедности*, op. cit., , стр. 365.

²¹ Lake, D.A. (1996). *Anarchy, hierarchy, and the variety of international relations*, op. cit.

²² Упореди: Tickner, A.J. (1992). *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York: Columbia University Press, pp. 22-23.

²³ Terriff, T., Croft, S., James, L. and P.M. Morgan (1999). *Security Studies Today*, op. cit. p. 170.

²⁴ Шире у: *Политичка енциклопедија* (1975). Београд, стр. 1152-1153.

²⁵ Grizold, A. (1998). *Međunarodna sigurnost*, op. cit., str. 27.

потреба заснива се "на тежњи ка предвидљивости, извесности у погледу судбине најважнијих добара и вредности којима личност и ужа и шира заједница располажу или им стреме".²⁶ Безбедност је, дакле, једна од најважнијих потреба човека, а тежња за њом један од основних мотива људског понашања. Потреба за безбедношћу, заузима високо место на лествици људских потреба²⁷, посебно ако се безбедност посматра као услов да се достигне, очува и унапреди ниво људског благостања (слободан и свестран развој).

Безбедност је и једна од темељних вредности човека, друштва, и целе људске цивилизације²⁸; кључни услов за опстанак живота, појединачног и социјеталног²⁹, а као вредност она је друштвено-историјски условљени образац понашања људи, у жељи да се достигне безбедност која подразумева одсуство претњи и механизаме који штите њихов опстанак и опстанак друштвених група, друштва, државе и међународног окружења. Безбедност је изведена вредност, има смисао само док промовише и одржава друге вредности које су биле или бивају схваћене, и за које се сматра да их је важно очувати, иако у односу на величину претње безбедност може да премаши све друге вредности по свом значају.³⁰ Коначно, безбедност као интерес представља услов за деловање основних функција човека (рад, исхрана, репродукција врсте и др), она је покретач људског развоја, свестан и позитиван чин да би се стање безбедности увек изнова достизало и унапређивало.

На основу изложене анализе може се констатовати да одређивање безбедности, односно интегралне безбедности, као исконског интереса појединаца и људских заједница (породица, друштво и држава) указује на њено ширење од појединачне ка безбедности тих колективитета. Зато се у савременим студијама безбедности говори о традиционалним концептима безбедности (национална и међународна), појединачној, социјеталној, коначно и глобалној безбедности као последици ширења истраживачког поља безбедности.

2. Интегрална безбедност

Уважавајући целовит научни приступ разумевању природе и појма безбедности, односно интегрална безбедност се може класификовати на унутрању (индивидуалну, социјеталну и националну), и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност. Интегрална безбедност, тј. свеукупна или целовита безбедност је одбрана од

²⁶ Димитријевић, В. (1973). *Појам безбедности у међународним односима*, Београд, Савез удружења правника Југославије, стр. 7.

²⁷ Исто. *op. cit.*, стр. 12.

²⁸ Стајић, Љ., Мијалковић, С. и С. Станаревић (2004). *Безбедносна култура*, Београд, Драганић, стр. 21.

²⁹ Berki, R.N. (1986). *Security and Society: Reflections on Law, Order, and Politics*, London: Dent, p. 20; Dillon, M. (1996). *Politics of Security: ...*, *op. cit.*, p. 13.

³⁰ Baldwin, D.A. (1996). *Security Studies and the End of the Cold War*, *op. cit.*, p. 122.

свих облика оружаног и неоружаног угрожавања и остварења потпуне и свестране безбедности на свим нивоима и у свим садржајима живота и деловања човека и друштва.

Садржаји интегралне безбедности су: 1/ интегрална безбедност је *стање* једне државе и друштвене заједнице у коме нема реалних опасности по њен самосталан и миран развој; 2/ интегрална безбедност обухвата свеукупну *делатност* организованих снага друштва и државе на превенцији и сузбијању свих облика деструктивног деловања спољних и унутрашњих снага и санирања или потпуног елиминисања већ остварених деструктивних и дестабилизирајућих утицаја; 3/ интегрална безбедност је одређен *систем*, организација коју чине поједини елементи или делови, од којих сваки понаособ обавља своју личну безбедносну функцију, а све оне заједно резултирају општу функцију којом се ефикасно штите основни интереси и вредности државне и друштвене заједнице,³¹ и 4/ интегралну безбедност, зависно од извора угрожавања (изазова и претњи безбедности) и нивоа дестабилизације земље, чине међународна (колективна, заједничка, регионална, глобална и кооперативна безбедност), која је врло тесно повезана са унутрашњом безбедношћу (индивидуална/појединачна, социјетална/друштвена и национална).³²

Слика 1 - Шема структуре безбедности

3. Унутрашња безбедност

Унутрашња безбедност подразумева индивидуалну/појединачну и националну безбедност која се организује на нивоу држава. Ови ниови безбедности су основа на којој се гради живот без угрожавања. Унутрашња безбедност је и основа за постојање међународне безбедности.

³¹ Љубомир Стајић и Радослав Гаџиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2004, стр.36

³² Упореди: Гаџиновић, Р. (2007). Класификација безбедности, НБП, Год. 12, број, 2, стр. 3-26.

4. Индивидуална/појединачна безбедност

С обзиром да је једно од основних питања којима се баве савремене студије безбедности "шта се обезбеђује?", односно ко је референтни објекат безбедности (чија је безбедност у питању)?, развио се посебан подконцепт безбедности - индивидуална/ појединачна безбедност. Научне анализе показују да традиционални модели поимања безбедности не одговарају захтевима данашњег и будућег времена у којем се више него икада до сада доводи у питање опстанак и развој појединаца, група, друштава и заједница људи у целини. У разматрању појма индивидуалне/појединачне безбедности, може се истаћи да је безбедност основ за стабилно функционисање демократског друштва. Без стабилног функционисања демократског друштва нема индивидуалне безбедности. Безбедност појединаца тешко је дефинисати јер се, уз физички опстанак, безбедност појединаца односи и на друге сложене факторе (здравље, благостање, слобода). Због ових аспеката појединачне безбедности тешко је правити разлику између субјективне и објективне оцене када је појединац безбедан, што отвара и питање објективне оцене да ли су претње појединачној безбедности реалне/стварне или замишљене/потенцијалне.³³ Кључни услов за достизање индивидуалне безбедности је успостављање демократског друштва које се заснива на тржишној економији, правној држави, владавини права и поштовању људских и грађанских слобода и права. У таквом демократском амбијенту присутни су многоструки односи између појединаца и група са различитим потребама и интересима, који могу да имају и антагонистички однос, који нужно води до извесног степена небезбедности појединаца.

Индивидуалну безбедност је тешко дефинисати јер је детерминишу бројни природни и друштвени фактори, који се налазе у непосредној вези с функционисањем система демократског друштва. Отуда је промишљање о индивидуалној безбедности неопходно посматрати у узрочно-последичној вези са националном, регионалном, међународном и глобалном безбедношћу, које у том односу имају двојаку улогу. С једне стране, одговорне су за безбедност појединца, а са друге стране појављују се као извор претњи које произилазе из националних, регионалних и међународних норми о употреби силе, као и због потребе за предузимањем политичке акције националних држава, регионалних и глобалних међународних организација и институција против појединаца и друштвених група. Таква потреба најчешће произилази из спољно-безбедносне политике и неопходности предузимања цивилне демократске контроле над системом безбедности. У таквом динамичном узрочно-последичном односу, без обзира на демократски карактер друштва, долази до блажих или тежих облика девијантног понашања које није могуће успешно превазилазити без легитимно успостављених безбедносних институција друштва.

³³ Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност, op. cit.*, стр. 262.

Још у оквиру основних одређења државе и природног права Томас Хобс је давао посебан значај мерама безбедности. Он је истицао да је стабилност државе кључна за безбедност државног система. Како је у природном стању свако свакоме непријатељ, једино су грађани у цивилно-државном стању сигурни за своју физичку егзистенцију и ту влада мир, сигурност и ред.³⁴ Јер, како каже Хобс, да би држава могла да буде у функцији одржавања потребне безбедности, појединци се морају одрећи неких својих природних права. Осим Хобса и Џон Лок (*John Locke*) је истицао да је за добру организацију државе веома значајна безбедност и заштита права грађана. Према Локу, циљ људи који ступају у друштво је да уживају властиту својину у миру и сигурности, а будући да су значајни инструменти и средства за то закони, први задатак свих држава је успостављање законодавне власти. По Дејвиду Хелду, појединци треба да уживају једнака права и обавезе у демократском друштву, треба да су слободни и равноправни у одређивању услова сопственог живота, под условом да демократски оквир не користе ради оспоравања истих таквих права другим појединцима.³⁵ За развој и очување безбедности појединца неопходно је истаћи да свако ограничење слободе које почива на закону не сме прелазити нужну меру постизања праведног стања. Слобода се само у изнимним случајевима може ограничити да би се омогућила слобода за друге.

Када је појединац заштићен од непосредних претњи ради се о безбедности у објективном смислу - "објективној безбедности", а када се ради о осећају човека да је безбедан, ради се о безбедности у субјективном смислу - "субјективној безбедности".³⁶ Ове стране појединачне безбедности се морају заједно посматрати, јер једна из друге извиру и допуњују се, градећи теоријско-концептуални оквир појма појединачне безбедности. Осећај појединца да је безбедан није резултат само апстрактног мисаоног процеса - он је последица искуственог доживљаја, спознаје да у стварном, реалном животу, појединац није изложен само претњама које могу довести у питање његов физички опстанак, положај у друштву, права која му припадају рођењем, или генерално, живот достојан човека. Када се говори о безбедности у објективном смислу (одсуство претњи по физички опстанак), улази се у сложене лавиринте положаја и деловања појединца у реалном окружењу. То подразумева активан однос човека према природи и борбу са њом, однос према другим људима, друштву, држави и међународном окружењу. У те сложене односе појединац ступа свесно и добровољно, поштујући одређене норме и правила која не одражавају само његове потребе и жеље. Човеково окружење обилује различитим претњама по његову безбедност, које се не могу

³⁴ Buzan, B. (1991). *People, State & Fear...*, op. cit., p. 25.

³⁵ Хелд, Д., *Демократија и глобални поредак*, Београд, 1997. године, стр. 175.

³⁶ Buzan, B. (1991). *People, State & Fear...*, op. cit., p. 36.

уопштено посматрати. Неки појединци могу сматрати да су достигли висок ниво безбедности у односу на друге. Када им не прети *директно насиље* (од других појединаца, друштвених група или друштва, сопствене државе и спољних ентитета), појединци у демократском и богатом друштву, где нема економске експлоатације, кршења људских права и сл, могу осећати висок ниво субјективне безбедности (субјективни осећај безбедности) у односу на сиромашне појединце. Без обзира на средства, активности којима се настоји достићи, очувати и унапредити појединачна безбедност у односу на природу претњи, и могућност да објективне чињенице услове одсуство страха код грађана/ појединаца, ни за једног појединца није могуће постићи потпуну безбедност. Када говоримо о безбедности увек имамо у виду и небезбедност, као последицу деловања различитих претњи. У случају појединачне безбедности, небезбедност је последица страха људи и деловања различитих претњи.

У разматрању индивидуалне безбедности значајна су и међународна политичка и правна документа која се тичу људских права и слобода. Према Декларацији о правима човека и грађанина из 1789. године, да би се зајамчена права човека и грађанина остварила, преко је потребно да постоји сила. Ова сила је установљена у корист свих а не ради личне користи онима којима је поверена. Према Универзалној декларацији о људским правима „признавање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске природе темељ је слободе, правде и мира.“ Док се према чл. 1 универзалне Декларације о људским правима, „сва људска бића се рађају слободна и једнака у достојанству и правима“, дотле се у чл. 2 говори да „свако има право на живот, слободу и личну безбедност“. У чл. 7 наводи се да су „пред законом сви једнаки и имају право без икакве дискриминације на једнаку заштиту закона“. Са становишта безбедности појединца значајан је и чл. 29 Универзалне декларације, који допушта одређено ограничење права појединаца, али само у оним случајевима који су прецизно одређени законом ради заштите личности појединца, поштовања права и слобода других у циљу задовољавања правилних захтева, морала, јавног поретка и општег благостања у демократском друштву. Као предуслов изградње појединачне безбедности је демократска организација друштва у којој се посебна пажња посвећује заштити основних права грађана, а од елемената система безбедности, као легитимног уставно-правног субјекта заштите се захтева да осигура безбедност појединаца. На тај начин појединац је животно заинтересован да ради свог опстанка и егзистенције захтева задовољење одређеног нужног нивоа све безбедности и сигурности. Међутим, неопходно је имати у виду да је индивидуална безбедност увек релативна, јер зависи о намерама и поступцима других чланова савременог друштва.³⁷ У том односу на јдној

³⁷ Гризолд, А. (1998). *Европска варност*, Факултет политичких наука, Љубљана, стр. 23.

страни налазе се појединци-грађани који су заштићени уставом, законом и бројним декларацијама, као и они појединци који нарушавају стање безбедности других појединаца, док на другој страни стоје елементи система безбедности и заштите који су одговорни за имплементацију закона ради обезбеђења потребне безбедности и заштите појединаца-грађана. Дакле, *индивидуалну безбедност можемо дефинисати као стање друштва у коме појединци - његови чланови слободно задовољавају и штите своје основне потребе, вредности и оствару грађанска права и слободе које су услов за развој савременог демократског друштва.*

5. Национална безбедност

Утврђивање појма национална безбедност је тежак задатак, јер досадашње теоријске анализе и схватања националне безбедности нису решиле све дилеме. Разлог је што се ради о термину који се састоји из такође два спорна израза: *национална* и *безбедност*, који су садржински и вредносно недовољно разјашњени у друштвеним и политичким наукама.³⁸ Термином *"национална безбедност"* данас се означавава далеко шири појам од изворног значења, и под њим се подразумева жељено стање безбедности државе, које се постиже елиминисањем претњи који долазе изнутра и изван ње. Дакле, национална безбедност је вишезначан појам. У *најопштијем смислу*, она *подразумева слободу од страха, претњи и физичког насиља над становништвом, односно грађанима једне државе*. Национална безбедност одувек укључује политичке, економске, моралне, социјалне, културне, идеолошке и нормативне елементе, што је увек отежавало њено прецизно дефинисање. У питању је друштвено конструисан концепт безбедности, који поприма специфично значење само унутар социјалног контекста у којем нека држава егзистира. Појам националне безбедности се поистовећује и са појмом *"државна безбедност"*. Међутим, национална безбедност је стање у коме се обједињавају све врсте безбедности једне државе.

Парадигме и институционални модели националне безбедности су се мењали кроз историју. Посматрана историјски, национална безбедност је нераздвојно била повезана са државом и њеним безбедносним сектором. Ипак, национална безбедност је постепено захватала политичку, економску, социјалну и културну сферу. Иако одбрана од спољњег напада остаје централни проблем националне безбедности, ипак пракса је недвосмислено потврдила да држава може бити угрожена унутрашњим потресима, економским и друштвеним поремећајима, нарочито у заједницама којима недостаје осећај идентитета и социјалне кохезије.³⁹ Отуда је у научним

³⁸ Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност, оп. cit.*, стр. 205.

³⁹ Avramov, S., *Bezbednost u XXI veku*, Zbornik radova SIMVON 2001., Beograd, str. 423.

разматрањима овог појма неопходно разликовати појам безбедности државе од појма безбедности друштва, уз нагласак да основни критеријум безбедности државе представља њен суверенитет, а безбедности друштва идентитет, тј. свест о припадности заједници. Кроз оба термина прожима се егзистенција или преживљавање државе и друштва. Држава која изгуби суверенитет престаје да буде држава, а друштво кад изгуби идентитет престаје да постоји као суверена јединка.⁴⁰ Раздвајање државне од друштвене безбедности треба схватити условно као два нормативна појма безбедности који се у суштини обједињавају у један интегрални појам означен термином *национална безбедност*. И у једном и у другом термину, у средишту безбедносне дилеме налази се држава која пружа легитимитет и заштиту друштва.

Одсуство рата и војних конфликата само по себи не осигурава мир, стабилност и безбедност. Невојни извори, нарочито нестабилност у економији, социјалној, хуманитарној и еколошкој сфери постали су већа опасност по мир, стабилност и безбедност многих држава.⁴¹ У конкретном случају термин национална безбедност користи се за означавање појма који обухвата заштиту државе и становништва, од свих облика оружаног и неоружаног угрожавања, као и стварање повољних друштвених услова за реализовање националних интереса.

У многим истраживањима полази се од тога да је системски приступ најбитнији у дефинисању појма национална безбедност, при чему се користи аргументација да се развој људског друштва одвија у потребним безбедносним условима које детерминишу политички, економски, социјални, морални, културни и други фактори. Сам појам национална безбедност налази се у употреби од 1943. године, када је Валтер Липман (*Walter Lipman*) у делу „*U.S. Foreign Policy*” први пут употребио овај термин. После другог светског рата појам је нашао широку примену у политичком речнику савремених држава. Он је употребљаван да означи унутрашњу и спољну безбедност државе у односу на спољне и унутрашње изворе угрожености. Ради се, дакле о националној безбедности једне државе која обезбеђује опстанак и нормално деловање државе са свим елементима њене независности, територијалне целовитости и уставног поретка.⁴² Као пример дајемо неколико дефиниција националне безбедности:

- Национална безбедност подразумева заштиту основних вредности државе, односно усаглашених интереса без обзира на трошкове који могу настати.⁴³

⁴⁰ Љубомир Стајић- Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2004, стр.40-44.

⁴¹ UN - Doc. S/PV 3946, 31 Januaru 1992, p. 142-143.

⁴² Гађиновић, Р. (2007). Класификација безбедности, НБП, Год. 12, број, 2, стр. 3-26.

⁴³ Leffler, M.P. (1990). National Security. In *Journal of American History*, No. 77, p. 145.

- Да би нација била безбедна, територијална целовитост, независност, становништво, култура и економски развој државе, као њене виталне вредности, морају бити безбедни од уништења или већих оштећења⁴⁴
- Национална безбедност подразумева очување угодног живота људи подударног са потребама и легалним намерама других. Она укључује слободу од оружаних напада и притисака, слободу од унутрашњих субверзија и слободу од ерозије политичких, економских и социјалних вредности које представљају суштину квалитета живота (Колец националне одбране САД)⁴⁵;
- Национална безбедност је "настојање националне државе да обезбеди свим члановима друштва сигурност пред угрожавањем извана (интервенције, напади, окупације, блокаде и др.) и унутар друштва (угрожавање реда и мира, криминал и др.)"⁴⁶;
- Под „националном сигурношћу подразумева се физички опстанак једне државе и њезина становништва заједно са основним атрибутима неовисности и сталним материјалним просперитетом државе“.⁴⁷
- Национална безбедност се може дефинисати као "успостављено, одржавано и унапређивано стање у држави, које омогућава ефективну заштићеност државе и грађана који у њој живе од свих (спољних и унутр-ашњих) противправних аката (активности) којима се угрожава уставни поредак, суверенитет, независност и територијална целокупност државе, рад државних органа, обављање привредних и друштвених делатности и оставривање слободе, права и дужности човека и грађанина."⁴⁸

Дакле, под *националном безбедношћу* може се подразумевати објективно стање нације и државе, у којем њени легитимни органи и институције предузимају дозвољене мере и активности ради заштите основних националних интереса у области спољне и унутрашње политике, економије, одбране, образовања, научно-страживачког рада, културе и у другим друштвеним областима. Полазећи од овог теоријског одређења, национална безбедност зависи од њеног војно-политичког и геостратегијског положаја, карактера државе и њених друштвено-политичких и економских односа, као и од карактера међународних односа у њеном ближем и даљем окружењу.

Према бројним ауторима, политика националне безбедности државе зависи од врсте и распрострањености државних и националних интереса, и потенцијалних и актуелних претњи које те интересе угрожавају, или их могу

⁴⁴ Wyllie, J. (2008). Force and Security. In Salmon, T.C and M.F. Imber (eds). *Issues in International Relations* (Second Edition). Routledge, New York, p. 74.

⁴⁵ Prema: Buzan, B. (1991). *People, State & Fear..*, op. cit., p. 17.

⁴⁶ Гризолд А. (1998). *Европска варност*, Факултет политичких наука, Љубљана, 1998., стр. 23.

⁴⁷ Маслеша Р. (2001). *Теорије и системи сигурности*, „Магистрат“, Сарајево, стр. 37.

⁴⁸ Милетић С. (1997). *Полицијско право*, Полицијска академија Београд.

угрозити. Претње могу бити: *политичке, економске, војне, демографске, социјалне, конфесионалне, еколошке, едукативне и претње изазване дугорочним прикривеним деловањем ретроградних снага у свим областима друштвеног живота*. Проблеми дефинисања националне безбедности долазе до пуног изражаја када треба да се идентификују вредности које могу бити угрожене и када треба дефинисати виталне државне и националне интересе које треба да штите елементи система националне безбедности. Већина аутора која се баве истраживањима националне безбедности сматра да витални друштвени, државни и национални интереси, у ствари, чине опште потребе државе и њених грађана и да произилазе из општих вредности и циљева садржаних у Уставима националних држава и из реалних могућности и стварне позиције сваке државе у међународном односима.

6. Социјетална/друштвена безбедност

Уз појединце, и друштво је постало значајан референтни објекат безбедности који се мора обезбедити. Када се говори о друштву као референтном објекту неопходно је правити јасну разлику између друштва и државе у односу на изазове и претње безбедности које утичу на њихову безбедност. Социјетална или друштвена безбедност је способност друштва да истраје у свом суштинском карактеру под измењеним условима и могућим или стварним претњама. То је суштински питање одрживости без прихватљивих услова за еволуцију, традиционалних образаца језика, културе, удружења религијског и националног идентитета и обичаја. Концепт социјеталне безбедности је усредсређен на националне и етничке колективитете, и религијске и културне аспекте међународних односа.⁴⁹ У контексту социјеталне безбедности у центру пажње су, поред друштва као референтног објекта и новоа анализе и "различити утицаји који на неприхватљив начин могу мењати вредности као што су језик, култура, религијски и национални идентитет, обичаји једног друштва, односно друштво треба да се штити од свих утицаја који угрожавају урођени људски осећај за самоспознајом".⁵⁰ Социјетална безбедност обухвата ситуације које друштво разуме - схвата као претње онемо што се може назвати његовим *идентитетом*.¹³⁶¹ Дакле, у центру пажње социјеталне безбедности је идентитет, не искључиво као социолошки феномен, већ као значајан појам и других дисциплина, пре свега науке о безбедности и студија безбедности. Зато је и идентитет постао једно од важнијих питања за друштвене групе, друштво у целини и глобално друштво у настајању.⁵¹ Под социјеталном безбедношћу сматра се "способност друштва да опстане и задржи свој суштински карактер под

⁴⁹ Савић, А. (2007). *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 62.

⁵⁰ Terriff, T., Croft, S., James, L. and P.M. Morgan (1999). *Security Studies Today*, op. cit., p. 179.

⁵¹ Бајарић, М. (2012), *Међународна безбедност*, op. cit., стр. 226.

измењеним условима и могућим или стварним претњама. То је питање одрживости традиционалних образаца језика, културе, удружења, религијских и националних обичаја и идентитета, у оквиру прихватљивих услова за развој".⁵²

На почетку XXI века скоро све државе су више или мање угрожене деловањем различитих снага, споља, или изнутра. Разлози за постојање те угрожености су, између осталог, у њиховом међународном или геополитичком положају, хегемонији великих сила, унутрашњој нестабилности, неразвијености демократских институција, разним супротностима интереса, постојању сепаратистичких и сецесионистичких тежњи националних мањина код вишенационалних држава и сл.

7. Међународна безбедност

Развој међународне безбедности може се пратити још од периода обликовања првих територијалних заједница људи - племена. Односи међу тим заједницама углавном су се заснивали на вођењу ратова. И у тим условима одржавани су контакти између заједница и касније појединих држава. Први писани документ који сведочи о регулисању односа између држава забележен је још 3100 године п.н.е. Ради се писаном уговору (на камену) којим се регулишу границе између два месопотамијска града – државе Логоша и Уме.⁵³ У каснијим историјским фазама развоја људског друштва (античко и феудално доба, нови век и савремено доба) потписивање билатералних и мултилатералних споразума (уговоара) о миру, пријатељству, савезу, удруживању, разграничењу, забрани употребе силе и ратовања, арбитражи, узајамној помоћи, поштовању људских права и слобода итд. била је редовна пракса односа између држава у међународним односима. У новијим етапама историјског развоја јављају се и институционални облици међународне безбедности, као што су Света алијанса, Лига народа и Уједињене нације. Ради целовитог прегледа ставова о међународној безбедности потребно је анализирати традиционалне и савремен теоријске правце у оквиру теорије међународних односа. Присталице *реалистичке* школе сматрају да је структура међународне политике одређена дистрибуцијом моћи између изолованих држава. За *неореалисте* и *реалисте* рат, иако није сталан, ипак представља сталну могућност. Уколико рат већ не постоји ту су равнотежа снага, савези, хегемонија и одвраћање. Стивен Волт се не слаже да државе могу превазићи страх и динамике повезане са анархијом и сматра да није јасно како заједнички идентитети воде превазилажњу сукоба. *Конструктивисти* сматрају да социјално конструисана међународна реалност почива на нормама које су производ

⁵² Weaver, O. (2000). Societal Security: The Concept. In Moller, B. (2000). *National, Societal, and Human Security*, Paris: UNESCO, p.21.

⁵³ Ађиновић, Љ. (1987). *Наука о међународним односима*, Институт за међународни политику и привреду, Београд, стр. 20.

социјалне интеракције. Они сматрају да у одређеним условима актери могу делити заједничке идентитете и вредности које су везане за стабилни мир. *Неолиберални институционалисти* се фокусирају на то да државе могу конституисати институције да би подстакле сарадњу и обострани интерес за опстанак. Према њима, међудржавне и транснационалне интеракције могу изменити државне идентитете и интересе, па можемо замислити свет у којем постоје "острва" међународног друштва, "зрела анархија" или "зоне мира".⁵⁴

Традиционално схватање међународне безбедности односило се пре свега на утврђивање механизма за контролисање примене силе у међународним односима, и подразумева стање у коме су споразуми о добросуседским и пријатељским односима између држава довољна гаранција да државе, без обзира на своју величину и снагу, не би требало да се боје других чланица система. У савременим међународним односима међународна безбедност се различито тумачила. Идеја међународне безбедности по Едуарду Бенешу изражава "урођену жељу сваког народа, сваке државе, да буде осигуран од опасности агресије и почива на извесности да држава неће уопште бити нападнута или да ће у случају напада добити брзу и ефикасну помоћ других држава".⁵⁵ Ипак, међународни систем није настајао искључиво због заштите вредности само држава, него је у условима повећане међузависности одражавао шире (више) вредности које превазилазе националне оквире. Зато идеја међународне безбедности не значи само збир националних безбедности, већ тежњу и обавезу усвајања одређених вредности на којима се темеље односи држава као основних субјеката међународних односа. Концепт међународне безбедности подразумева више од настојања да се обезбеди равноправност, независност, самосталност и слободан развој држава у међународном окружењу. Она укључује и опредељење чланица међународног система за одговарајуће вредности у међународним односима и односима унутар држава.⁵⁶

Са становишта државе може се говорити о четири нивоа анализе система међународне безбедности: 1/ *међудржавни*, 2/ *системски*, 3/ *транснационални* и 4/ *унутрашњи* ниво. На *међудржавном* нивоу најважнији актери су државе и међународне организације, где доминирају билатерални и мултилатерални односи између држава у којима се, пре свега, наглашава безбедносна улога државе и њена функција благостања. Значајни су и односи држава са УН и НАТО, а односи размене често су принудни. На *системском* нивоу најважнији актери су државе, у чијим односима доминирају насилне и принудне претње у решавању сукоба. На *нивоу транснационалних актера* доминирају државе, мултинационалне корпорације, и међувладине и невладине организације. Тржишта су глобализована и постоји дисперзија у технолошком развоју и иновацијама, док је

⁵⁴ Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност*, *op. cit.*, стр. 224.

⁵⁵ Димитријевић, В. (1973). *op. cit.*, стр. 44.

⁵⁶ Исто, стр. 47.

интеграција између актера добровољна. *Унутрашњи ниво анализе* дефинисан је од стране држава, појединца, група, асоцијација, корпорација и транснационалних актера. Државе се истовремено доживљавају као заштитнице, али и претња по грађанске слободе и људска права. Споразуми између ових актера утичу на безбедносне интересе држава и целокупну међународну безбедност.⁵⁷

Током 90-их година XX века дошло је до промене принципа на којима почива концепт међународне безбедности. Како истичу Базан и Хансен, данас "структура студија међународне безбедности почива на четири питања: Да ли је неопходно једино државе сматрати референтним објектом безбедности? Да ли је у подједнакој мери потребно разматрати унутрашње и спољашње претње? Да ли би безбедност требало проширити изван војног сектора и употребе силе? Да ли би је требало посматрати као нерескадиво везану за динамику претњи, опасности и ургентности?"⁵⁸ Одговори на ова питања суштински и одређују појам међународне безбедности.⁵⁹

Међународна безбедност омогућава међународно политичко удруживање и стварање регионалне или светске владе, при чему је потребно водити рачуна да њена суштина није у замени националне безбедности безбедношћу планете, појединца или мањина унутар и изван државних граница, већ у стварању свеобухватног система у очувању међународног мира.⁶⁰ Идеја о међународној безбедности се развијала на неколико нивоа. Први је комплексна политичка геометрија у којој појединци, групе, државе и међународне организације имају одговорност за друге међународне организације, државе и појединце. У том смислу кључ међународне безбедности је у формирању међународних војних снага, способних да интервенишу у раном стадијуму сукоба, које би имале и превентивну улогу, смањујући могућност избијања војних сукоба. Овде се уочава највећи проблем међународне безбедности - да ће се државе пре сложити да је постојећи међународни проблем неподношљив и да га је неопходно решити, него што ће се одлучити за сарадњу у безбедности.⁶¹

У актуелним условима развоја међународног система, изградња међународне безбедности треба да буде услов за опстанак и успешан развој држава и стабилна основа за елиминисање свих сукоба који могу довести у питање националну безбедност држава. Зато *међународну безбедност можемо дефинисати као стање слободе и правде на глобалном нивоу у коме се све чланице међународне заједнице и сви поједници осећају безбедним и сигурним, стање у којем постоје изграђени*

⁵⁷ Kolodziej, E.A. (2005). *Security and International relations*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 30.

⁵⁸ Buzan, B. and L. Hansen (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press., New York, p. 10.

⁵⁹ Детаљније у: Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност, op. cit.*, стр. 223.

⁶⁰ Buzan, B. and L. Hansen (2009). *op. cit.*, p. 11.

⁶¹ Buzan, B. and L. Hansen (2007). *International Security-Wedening security'* (volume III). Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, p. 14, 15.

ефикасни механизми заштите националних држава од свих облика угрожавања и угрожености њихове безбедности. Међународна безбедност у свом садржају обухвата регионалну, глобалну, заједничку, колективну и кооперативну безбедност.

8. Регионална безбедност

Регионална безбедност је део међународне безбедности која се фокусира на један регион – пример регион Југоистичне Европе, чији је Србија саставни део. Ризици од избијања ратова и других оружаних сукоба на европском простору знатно су смањени, али нису потпуно отклоњени. То се посебно односи на земље у источној и југоисточној Европи које су у процесу транзиције суочене са економским, социјалним и политичким проблемима и потешкоћама, што може у одређеним околностима да изазове пораст напетости. У постојећим условима ОЕБС, ЕУ и НАТО кључни су елементи европске безбедносне архитектуре. Од способности њиховог прилагођавања новим изазовима, ризицима и претњама безбедности и од карактера односа које ће те асоцијације успостављати са осталим актерима савремене међународне заједнице највише зависи безбедност евроатланског простора и света у целини.

Јачање безбедности и стабилности на евроатлантском простору позитивно се одражава на консолидовање прилика у државама југоисточне Европе. Таква тенденција позитивно утиче и на процес редефинисања њиховог места у новој констелацији међународних односа. Унутрашње промене у већини држава тог региона условљене су новом војно–политичком реалношћу опредељењем за развој политичког и економског система устројеног према моделу земаља развијене демократије. Иако је постигнут значајан напредак у изградњи мира и стабилности, још увек је југоисточна Европа безбедносно осетљив простор европског континента. Посебну претњу њеној безбедности чине економско–социјални проблеми, сепаратизам, национални и верски екстремизам, организовани криминал, тероризам и недовољно изграђене државне институције. Такво стање отежава процес њихове брже и успешније демократске транзиције.

Због сложеног карактера изазова, ризика и претњи безбедности неопходно је да државе југоисточне Европе заједничким напорима сузбијају негативне процесе који угрожавају њихову безбедност. Посебан значај за консолидовање мира и стабилности у региону имају регионалне безбедносне иницијативе. За регион југоисточне Европе то су: Процес за сарадњу југоисточне Европе, Пакт за стабилност југоисточне Европе, Састанак министара одбране земаља југоисточне Европе и Иницијатива за југоисточну Европу. Будући да је стабилност услов за приближавање тог региона Европској Унији, изградња заједничких механизма превенције ризика и претњи и управљање кризним ситуацијама важне су претпоставке безбедносног консолидовања и брже демократске транзиције држава југоисточне Европе.

9. Колективна безбедност

Колективна безбедност је тип међународног система и установа међународне безбедности у којој свака држава чланица система прихвата да је безбедност једне државе брига свих и да прихвата обавезу колективног одговора на агресију.⁶² Као термин, колективна безбедност у суштини означава стање система безбедности унутар групе суверених држава. У овом систему, државе чланице слажу се у одрицању од употребе силе и у помагању било којој чланици система у случају да друга чланица прибегне употреби силе. То је систем за насилан одговор међународне заједнице на кршење међународног мира, уперен против народа једне или групе суверених држава унутар система колективне безбедности. Изворно, концепт колективне безбедности, који се покушао развити под окриљем Друштва народа, представљао је безбедносни аранжман у коме свака држава у тадашњем систему прихвата да је безбедност једног члана система брига свих, и пристаје да се придружи колективном одговору на евентуалну агресију усмерену против било ког члана система.⁶³ Због неефикасности Друштво народа се урушило, а после Другог светског рата оснивају се Уједињене нације (УН) према чијој Повељи (чланови 41 и 42) се допушта деловање држава чланица ради чувања и успостављања међународног мира и безбедности. На основу Повеље УН, међународна заједница треба да изврши притисак на прекршиоца мира, било невојном присилом или употребом војне силе.⁶⁴ Колективна безбедност се разликује од колективне одбране или система савеза, у којима се групе држава уједињују са свима другима, пре свега против могућих спољних претњи.⁶⁵

Концепт колективне безбедности је тешко дефинисати, јер се ради о сложеном и спорном термину који је повезан са лабавим скупом претпоставки и идеја.⁶⁶ Према Ињису Клоду колективна безбедност представља "компромис између равнотеже снага и идеје светске/глобалне владе", где је глобална влада нормативна или идеална визија међународне политичке заједнице унутар универзалног права, која још не постоји у пракси. Колективна безбедност укључује елементе ове две идеје које функционишу као дијалектички појам "поретка без владе", у настојању да управљају про-

⁶² Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност*, *op. cit.*, стр. 236.

⁶³ Roberts, A. and B. Kingsbury (eds) (1993). Introduction: The UN's Role in International Society since 1945. In Roberts A. and B. Kingsbury (1993). *United Nations, Divided World*. Oxford: Clarendon Press, p. 30

⁶⁴ Bruno Simma, *Парламентарни надзор безбедносног сектора – Начела, механизми и пракса*, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003. године, стр. 17.

⁶⁵ Roberts, A. (2003). The United States and International Security. In: Art, R.J. and R. Jervis (eds) (2003). *op. cit.*, p. 144.

⁶⁶ Упореди: Danchin, P.G. and H. Fisher (eds). *United Nations Reform and the New Collective Security*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 40.

блемима односа моћи између држава супернаметањем шеме делимично централизованог управљања ситуацијама у којима моћ држава бива уједињена. Овако схваћен хибридни систем колективне безбедности подразумева централизацију глобалне власти над употребом силе у мери у којој су државе лишене законског права да користе силу по сопственом нахођењу и обавезне да поштују правила која регулишу претњу и употребу силе. С друге стране, међународна организација у чијем се окриљу развија систем колективне безбедности има право да одреди када је претња и употреба силе нелегитимна, и да захтева од свих држава да сарађују у сузбијању употребе силе.

Претпоставка функционисања система колективне безбедности је да ће до ратова вероватно доћи и да би они требало да бити забрањени. Колективна безбедност је стога специјализовани инструмент међународне политике, намењен не само за спречавање произвољне и агресивне употребе силе или обезбеђење механизма за сповођење међународног права, већ преузима улогу центра светског поретка за забрану војних акција и гаранта поштовања преузетих обавеза. Колективна безбедност обухвата у односу на потенцијално зарађене стране употребу дипломатских, економских и војних санкција којима би се подстакле рационалне одлуке да се избегну претње угрожавања националних интереса. Колективна безбедност је фокусирана на концепт агресија са могућношћу да се стране у сукобу могу одредити као агресор и жртва. Након идентификације кривца, колективна безбедност одбацује међународни морал у корист принципа моћи. Овако схваћена колективна безбедност је погрешна ако нису задовољена два услова: *да се кривица може са сигурношћу доказати у међународној кризи, и да се државе довољно промишљено понашају*. Услов успешног функционисања колективне безбедности је и да све државе буду спремне да провере своју преданост (судбину) систему колективне безбедности. То подразумева да је поверење суштински услов за успех система колективне безбедности, при чему државе морају бити спремне да се ослоне на сопствене потенцијале и непристрасност. Другим речима, ако државе прихвате да "провере своју судбину" у колективној безбедности, онда је вероватно да се понашају на начин који ће максимизирати шансе да показују поверење. Систем колективне безбедности захтева универзалност чланства, због чега се може сматрати могућим оквиром за светски поредак. Он је намењен да осигура безбедност сваке државе од претњи или примене силе од стране сваке друге државе (принцип сви против свих). Али, ако је свака држава потенцијални агресор и извор сумњи друге државе, тако замишљен систем ће имати веома мало чланова. Функционисање система на овим принципима не обезбеђује жељено искључивање силе или уздржавање од претњи силом, јер се темељи на предлогу да ће војне мере (примена силе од стране система) бити довољне да се агресивне намере или чин агресије успешно контролишу.⁶⁷

⁶⁷ Claude, I.L. Jr. (1971). *Swords Into Plowshares: ...*, op. cit., pp. 256 - 257.

Чарлс и Клифорд Купчан (*Charles and Clifford Kupchan*) под колективном безбедношћу подразумевају "ситуације у којима су се државе сложиле да се повинују одређеним нормама и правилима да би одржале стабилност, и када је неопходно, деловале заједно у спречавању агресије".⁶⁸ Колективна безбедност укључује и слагање држава у унапређењу своје безбедности, са три основна принципа у њиховим односима: 1/ државе се морају одрећи употребе војне силе да би поправиле статус кво, и сложити се да све своје несугласности реше мирним путем. Промене у међународним односима су могуће, али их је потребно постићи пре преговарањем него силом; 2/ државе морају бити недвосмислене у дефинисању националних интереса да би учествовале у интересима међународне заједнице. То значи да када се проблем јави у међународном систему, све државе се аутоматски заједнички супротстављају агресору са разбијањем војне моћи; и 3/ државе морају превазићи страх који доминира у светској политици и научити да верују једне другима. Такав систем безбедности зависи од поверења да држава "има судбину у колективној безбедности".⁶⁹

Као потпунији тип међународне безбедности од равнотеже снага, колективна безбедност је утемељена је на другачијим принципима. Основни принципи и обавезе држава код колективне безбедности су: ограничење примене силе или потпуна елиминација употребе силе; решавање сукоба мирним путем; удруживање снага свих чланица система против било које државе која би се могла јавити као потенцијални агресор који може нарушити међународни мир и безбедност, укључујући чак и државе које су субјекти система.⁷⁰ Колективна безбедност се одређује и као безбедносни режим којим се постављају правила за одржавање мира на основу принципа да ће акт агресије од стране било које државе наићи на заједнички одговор осталих.⁷¹ Колективна безбедност је савезнички безбедносни режим јасно успостављених правила за одржање мира, а основни принцип понашања је да ће било који чин агресије на члана савеза доживети колективни одговор осталих.

10. Кооперативна безбедност/сарадња у безбедности

Постхладноратовске промене у светској политици допринеле су развоју опште свести код држава да сопствене интересе унутар постојеће међународне анархије и безвлашћа, али и повећане *међузависности*, морају прилагодити општим интересима успостављањем нових оквира сарадње у безбедности.⁷²

⁶⁸ Kupchan, C.A., and C. Kupchan (1995). The promise of collective security. In *International security*, Vol. 20, No. 1, pp. 52-61.

⁶⁹ Ibid, pp. 52-53.

⁷⁰ Упореди: Вукадиновић, Р. (1974). *Међународни политички односи*, op. cit., стр. 193-194.

⁷¹ Кегли, Ч.В. и Ј.Р. Виткоф (2004). Светска политика – тренд и трансформација, op. cit., стр. 215

⁷² Kenneth, O.A. (2003). The Conditions for Cooperation in World Politics. In Art, R.J. and R. Jervis (eds). *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issue*, op. cit., p. 82.

Временом се развио се нови концепт безбедности - сарадње у безбедности&кооперативне безбедности (Cooperative Security Concept), који подразумева нови приступ у достизању, очувању и унапређењу безбедности помоћу или кроз сарадњу. Као нови-стари појам, сарадња у безбедности се употребљава да би се направила разлика између познатих облика сарадње међу државама (савези, равнотеже снага, колективна одбрана, колективна безбедност) и нове замисли сарадње у безбедности "која пружа нови квалитет у померању међудржавних односа ка глобализованој светској политици", супротстављајући ову нову вредносну оријентацију промишљања безбедности традиционалним схватањима. Кооперативна безбедност је и термин који повезује колективну безбедност са општим приступом безбедности. Њоме се одређује "широки мултидисциплинарни приступ безбедности, који у основи фаворизује уверавање у односу на одвраћање; укључивање пре него искључивање; невојна решења у односу на војна; уважава да, уз државе, и недржавни чиниоци могу имати важну улогу; не захтева формално стварање безбедносних установа, али их не искључује и не искључује вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералној основи"⁷³.

Појам кооперативне безбедности је покушао објаснити Гарет Еванс служећи се компарацијом и подвлачећи његову везу са системом колективне безбедности. Аутор је навео и примере сличности и сарадње ова два система у заједничким мировним операцијама, али истакао је и извесне разлике. По њему, сарадња у безбедности је широк приступ размевању безбедности, који је мултидимензијалног опсега, наглашава уверење пре но одвраћање; укључујућа је пре него искључујућа, није ограничена по питању чланства, фаворизује мултилатерализам над билатерализмом; не фаворизује војна решења над невојним, подразумева да су државе превентивни чиниоци безбедносног система, али прихвата да недржавни чиниоци могу имати важну улогу; не захтева стварање формалних безбедносних установа, али их и не одбија већ истиче вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералном новоу.⁷⁴

Видећи у практичној примени замисли *свеобухватне сарадње у безбедности* (*comprehensive cooperative security*) пут који може довести до светског мира⁷⁵, многи истраживачи настоје подробно објаснити садржину замисли сарадње у безбедности, имајући у виду неке модалитете сарадње у безбедности још из времена Хладног рата.

Сарадња у безбедности се може разумети као "политике влада или организованих група које: а/ одражавају становишта бивших противника - или страна учесница која о другом мисли као о могућем супарнику - у њиховим

⁷³ Bruno Simma, *Парламентарни надзор безбедносног сектора – Начела, механизми и пракса*, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003. године, стр. 17.

⁷⁴ Часопис "ОДБРАНА", 1.1.2006.

⁷⁵ Gallagher, N. (2002). Verification and advanced co-operative security. In *2002 Verification Year Book*. VERTIC, London, p. 241.

тренутним и будућим међусобним односима и које б/ теже да прилагоде своје понашање мање конфликтним обрасцима. Другим речима, сарадња у безбедности суштински значи политичку праксу мирног понашања у сукобима, не само избегавањем насиља или претњи, већ активним залагањем за преговоре и тражење нових практичних решења, као и обавезивањем за предузимање превентивних мера".⁷⁶ Сарадња у безбедности/ кооперативна безбедност, дакле, покушај је менталног преобликовања претходних ставова учесника у ставове добре вере и слободног прихватања добрих и блиских односа, као темељних принципа отворености једне према другој страни у сарадњи.⁷⁷

11. Глобална безбедност

У последњој деценији XX века дошло је до значајних промена у међународној заједници које се огледају у нестанку биполарне поделе света и развоју интеграционих процеса. Развој информационе и комуникационе технологије допринео је јачању дубоких променама и убрзњу процеса глобализације у свим аспектима међународних односа. У том окружењу сарадња постаје основни услов за јачање мира, стабилности и демократског развоја. Процес глобализације имао је за последицу и неке деструктивне појаве, које су изазвале регионалне и локалне напетости и конфликте. Нови изазови, ризици и претње безбедности условљени су све израженијим разликама у економском развоју појединих држава и народа. Савремени свет је због тога постао оптерећен многим неизвесностима, стим што је његово главно обележје у области безбедности смањење опасности од традиционалних војних сукобљавања и директног конфронтирања великих сила, с једне стране, и појава мноштва нових невојних изазова, ризика и претњи, с друге стране. Отуда, након завршетка Хладног рата, а посебно након промене структуре и функције НАТО која је уследила на Вашингтонском самиту 1999. године, долази до проширења значења појма безбедности. У научним круговима све више је у оптицају нова појмовна синтагма „глобална безбедност“, као директна последица великих геополитичких промена крајем XX и почетком XXI века. Ширењем појма безбедности на све аспекте друштвеног живота, он је престао да бива искључиво везан за државу и националну безбедност, а све више се односи на поштовање људских и грађанских права појединаца, дакле на индивидуе као „грађане света“. То је један, у основи, нови футуристички поредак који би требао да уследи као последица економске глобализације света. Неспорно је да процес глобализације утиче на проширење значења новог појма "глобална безбедност," тј. безбедност планете Земље. То је довело до „критичне тачке у односу на редефинисање концепта безбедности, јер не постоји јединствен приступ у дефинисању

⁷⁶ Knudsen, O.F. (2001). The Concept of Cooperative Security and its Relationship to Policy. *Paper prepared for the Panel "Reframing the Security Agenda of the 21st Century"*, ISA 42nd Annual Convention, Chicago, p. 5.

⁷⁷ У начинима изградње поверењ ако услова сарадње и моделима сарадње у безбедности детаљније у: Бајагић, М. (2012), *Међународна безбедност*, *op. cit.*, стр. 315-325.

глобалне безбедности, који би био универзалан и прихватљив⁷⁸. Обзиром да глобална безбедност нема институционално упориште у међународним институцијама, и да она као појам још увек неприхватљив за међународна правна акта, па смисао глобалне безбедности једино може бити као заштита земље планете од разних глобалних неприлика, као што су земљотреси, цунами, поплаве, пожари, отопљавања глечера и друге природне катастрофе, као и катастрофе које може проузроковати човек на глобалном нивоу.

Многи аутори данас истичу да је идеја глобализације америчка идеја, заснована на униполаризму, односно на чињеници да, након пада Берлинског зида и распада Варшавског пакта, Америка је неспорно постала водећа сила у свету. И као што је некада авангарда у комунизму био пролетаријат, авангарда у глобализму су корпоративне елите које држе у својим рукама скоро 70 одсто укупног капитала у свету. То само продубљује јаз између сиромашних и богатих земаља у свету, односно проширује јаз између Севера и Југа.

Терористички удари на симболе америчке војне, политичке и економске моћи 11. септембра 2001. године развили су нову свест о томе да сви људи чине глобалну заједницу у којој морају да се уважавају и нека правила како би се могло живети у миру. Основни проблем заједничког живота у глобалној заједници је што су правила глобалне заједнице у интересу великих и моћних држава. Уколико се истински жели остварити глобална безбедност свих на палнети земљи, онда та правила морају бити фер и праведна (и морају бити схваћена као таква), морају поклонити дужну пажњу и сиромашнима и моћнима, и одражавати базично осећање пристојности и социјалне правде.⁷⁹ Управо тога нема у садашњем моделу глобализације који снажно захвата и земље у транзицији. Глобализација драматично обележава дух савременог времена и обликује светку политику и економију, али неједнако и са различитим последицама. Овај универзални процес, који подразумева интезивно економско, технолошко, политичко, идејно-културолошко и војно повезивање људи, народа и држава по моделу западне цивилизацијске парадигме, добија све више на интезитету, са све израженијом тенденцијом да захвати све сфере индив-идуалне и колективне егзистенције људи. Глобална перспектива света и универзализација стандарда свеукупне друштвене организације држава и народа у њему данас као да је више него извесна.⁸⁰

Данас је присутно више дилема које прате глобализацију, а једна од кључних је: „шта је аутентични смисао глобализације - да ли је она претња свету или шанса за његов даљи развој. Да ли ће глобализација учинити свет бољим, ширећи просторе технолошког прогреса, мира, сарадње и демократског развоја, или ће бити у функцији "афирмације" принципа моћи, тоталитаризма, неједнакости, насиља и

⁷⁸ Аврамов, Смиља: Безбедност у 21. веку, Зборник радова СИМБОН 2001. Београд, стр.426-429.

⁷⁹ Stiglic, E. Džozef: *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, стр. 15.

⁸⁰ Стојановић Станислав, *Безбедност и изазови процеса глобализације*, Војно дело бр.1 из 2005. Београд, стр. 23.

неизвесности, тј. у функцији оних тенденција које ће нужно производити подељеност сукобе у свету.⁸¹ Неспорно је да су идеолошки основи глобализације вредности либерално-демократског модела западног света, као што су: приватно власништво, индивидуалне слободе и демократија. Глобализација данас подразумева значајно ограничавање суверенитета националних држава, а истовремено фаворизовање интереса одређених држава, посебно САД, као неприкосновеног политичког, економског и војног ауторитета савременог света, с друге стране.⁸²

Неподељена су мишљења да се у актуелној експанзији НАТО, порасту војног интервенционизма супер сила и финансијских центара моћи да успоставе прераспodelу ресурса у свету која ће на дужи рок елиминисати неизвесности које се односе на недостатак кључних енергената и јефтине радне снаге. У том смислу, нови идентитет НАТО указује на његово прерастање у врхунско оперативно тело у сфери безбедности које ће убудуће артикулисати и контролисати сва кризна жаришта у свету и бити креатор глобалног система безбедности постављеног на стандардима, интересима и вредносном систему САД. Међутим, НАТО кроз кооперативне програме развија флексибилну мрежу са великим бројем држава евроатлантског простора и тако начин усмерава развој њихових војних потенцијала на глобалну интервентну способност и њихово усклађивање са америчким стратешким концептом глобалне безбедности.⁸³

12. Библиографија

1. Amos J. A., Taylor J.W. Jr.,Mararr J.M (eds) (1999). Ameican national Security (Fifth Edition), John Hopkins University, Press Baltimore.
2. Аврамов С. (2001). Безбедност у 21 веку – Научна изграђеност и чиниоци војне стратегије, Зборник радова, Институт ратне вештине, Београд.
3. Art, R.J. and R. Jervis (eds) (2003). International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues (sixth edition), New York: Longman.
4. Ађимовић, Љ. (1987). Наука о међународним односима, Институт за међународни политику и привреду, Београд
5. Бајагић, М. (2012), Међународна безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
6. Bajpai, K. (2000). Human Security: Concept and Measurement. In Kroc Institute Occasional Paper#19: OP:1, pp. 1-64.
7. Baldwin, D. (1997). The Concept of Security. In Review of International Security, Vol. 23, No.1, pp. 13-18.
8. Baldwin, D.A. (1996). Security Studies and the End ofthe Cold War. In World Politics, Vol. 48, No. 1, pp. 117-141.
9. Baylis, J. and S. Smith (2001). The Globalization of World Politics: An introduction to international relations, (second edition), New York: Oxford University Pre
10. Berki, R.N. (1986). Security and Society: Reflections on Law, Order, and Politics, London: Dent

⁸¹ Исто, стр. 23-24.

⁸² Исто, стр. 28.

⁸³ Исто,стр. 38.

11. Buzan, B. (1991). *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), London: Pearson Longman
12. Buzan, B. and L. Hansen (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press., New York.
13. Buzan, B. and L. Hansen (2007). *International Security-Wedening security'* (volume III). Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore
14. Видојевић, З. (2001). Глобализација као неминовност, потчињавање и шанса, Зборник - Глобализација и транзиција, Институт друштвених наука Београд.
15. Moller, V. (2000). *National, Societal, and Human Security*, Paris: UNESCO.
16. Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. In *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 4, pp. 481-502.
17. Wyllie, J. (2008). *Force and Security*. In Salmon, T.C and M.F. Imber (eds). *Issues in International Relations* (Second Edition). Routledge, New York
18. Гаћиновић, Р. (2007). Класификација безбедности, НБП, Год. 12, број, 2, стр. 3-26.
19. Goddis, J.L. (2004). *Surprise, Security, and the American Experience*, Cambridge: Harvard University Press.
20. Grizold, A. (1998). *Međunarodna sigurnost*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
21. Danchin, P.G. and H. Fisher (eds). *United Nations Reform and the New Collective Security*, Cambridge: Cambridge University Press
22. Димитријевић, В. (1973). Појам безбедности у међународним односима, Београд, Савез удружења правника Југославије
23. Evans, G. and J. Newnham (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*, London: Penguin Books
24. Кегли, Јр. Ч.В. и Ј.Р. Виткоф (2004). Светска политика: тренд и трансформација. Београд, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија.
25. King, G. and C.J.L. Murray (2001). Rethinking human security. In *Political Science Quarterly*, Vol.116, No. 4, pp. 585-611.
26. Knudsen, O.F. (2001).The Concept oCooperative Security and its Relationship to Policy. In Paper prepared for the Panel "Reframing the Security Agenda of the 21th Century", ISA 42nd Annual Convention, Chicago.
27. Kolodziej, E.A. (2005). *Security and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
28. Kupchan, C.A., and C. Kupchan (1995). The promise ocollective security. In *International security*, Vol. 20, No. 1, pp. 52-61.
29. Мијалковић, С. (2011). Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
30. Roberts A. and B. Kingsbury (1993). *United Nations, Divided World*. Oxford, Clarendon Press.
31. Salmon, T.C and M.F. Imber (eds). *Issues in International Relations* (Second Edition). Routledge, New York.
32. Sidel, V. and B.S. Levy. (2002). Security and public health. In *Social Justice*, Vol. 29, No. 3 pp. 108-119.
33. Simma, V. (2003). Парламентарни надзор безбедносног сектора – Начела, механизми и пракса, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, стр. 17.
34. Симић, Д. (2002). Наука о безбедности - савремени приступи безбедности, Службени лист СРЈ, Београд.
35. Стајић, Љ и Р. Гаћиновић Р. (2007). Увод у студије безбедности, Драслар, Београд.
36. Стајић, Љ., Мијалковић, С. и С. Станаревић (2004). Безбедносна култура, Драганић Београд.
37. Стојановић С. (2005). Безбедност и изазови процеса глобализације, Војно дело, бр.1/2005.

38. Caldwell, D., and R.E. Williams (2006). *Seeking Security in an Insecure World*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
39. Tickner, A.J. (1992). *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York: Columbia University Press.
40. Terriff, T. (et al) (1999). *Security Studies Today*, Cambridge: Blackwell Publishers Inc., Polity Press.
41. Хелд, Д. (1997), *Демократија и глобални поредак*, Београд.
42. Claude, I.L. Jr. (1971), *Swords Into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization* (4th edition). New York: Random House.

Summary

Security is one of the unclear, uncertain, complex, theoretically uncatchable, and because of that a difficult social phenomenon and term to define. That is the main reason why the term of security has become essential and significant object of the interests of social sciences, especially philosophy, sociology and political sciences, as well as scientific disciplines such as international relations, security studies (contemporary security studies), etc., because of which it has become the key element in the research of the contemporary security reality. In order to determine the etymological background and the real content of the term of security as precisely and as thoroughly as possible, the special attention in this paper was devoted to its internal structure. This was done above all by content analyses (qualitative and quantitative), classification and other scientific methods and methodical techniques in order to perform the scientific identification of the term of security as a crucial necessity, interest and value of every individual, society and social groups, country, and modern world as a whole. Taking into consideration the scientific approach in setting security as a universal value in regards to defined national interests, a model of the security structure was presented in this paper, also taking into consideration internal, national notion of security that is, as well as the reality of security in the XXI century which is especially distinguished by many challenges and threats to security. Starting from the presented premises, an integral security was presented in this paper at the top of the "security structure pyramid", which was classified into internal (individual, social and national) and international (regional, global, common, collective and cooperative) security. Finally, a problem and subject analyses were conducted of all the mentioned elements of integral security, that is of the every classification area in the presented structure of security.

ПОЈМОВНО-КАТЕГОРИЈАЛНИ АПАРАТ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

проф. др Саша Мијалковић¹

Марија Поповић

Сажетак: Није ретка појава да се у теорији и пракси националне безбедности користе ненаучна и нестручна терминологија, односно да се научна и стручна терминологија неправилно употребљавају. Тако се исте појаве означавају различитим терминима, различите појаве обележавају истим терминима, користе „лоши“ преводи иностране терминологије, некритички преузимају инострани термини и дефиниције, стварају непотребне и лоше конципиране сложенице, синоними и хомоними и слично. Последица тога су непотребно стварање забуна, заблуда и вишеструких стандарда у обележавању, квалификовању и третирању безбедносних појава, те спутавање напора ка изградњи квалитетне и употребљиве појмовно-категоријалне апаратуре. Стога постоји оправдана потреба да се недвосмислено дефинишу и дистанцирају значења термина који се користе у теорији и пракси националне безбедности. Овај рад је покушај да се да допринос конципирању струковног језика науке о националној безбедности.

Кључне речи: безбедносне науке, национална безбедност, језик науке, научна истраживања, методологија научног истраживања.

1. Увод

Струка је незамислива без језика струке, јер се њиме стручњаци споразумевају о предмету њиховог рада. То им омогућава да избегну грешке и забуне у раду, као и да тимским – синергичним деловањем долазе до жељених циљева. Значи, језик струке је изванредан стандард – кодекс термина којима се означавају појмови ствари, појава, догађаја, процеса, процедура, поступака, активности, производа, услуга, послова, задатака и улога (функција) у оквиру једне струке. Због тога се

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

назива још и *струковним језиком*, а чине га прописана или непрописана – национално и међународно - стандардизована стручна терминологија. Исто је и са науком: реч је о систему научног (истинитог, објективног, проверљивог, применљивог и променљивог) знања, односно о уређеном, повезаном, обухватном, променљивом скупу научних чињеница, искуствених генерализација, научних закона и научних теорија, заснованих на одређеним принципима, који је неодржив без употребе адекватног језика. Језик науке чине *књижевни језик* и *струкован језик*. Иначе, поред предмета, теорије и метода, језик је основни конституенс науке. Значи, систем научног знања није наука уколико га не карактерише јединствен језик, односно својствен појмовно-категоријални апарат. Најзад, немогуће је спровести било каква истраживања у оквиру поља једне науке уколико се категорије истраживања (предмет, проблем, варијабле, индикатори, узорци, испитаници и остало) претходно не дефинишу јасно и недвосмислено.

Иако још увек у развоју, корпус (област) безбедносних наука има завидан појмовно-категоријални апарат. Њега чине књижевни језик, струкован језик и појмови из језика комплементарних (сродних, додирних и допуњујућих) дисциплина. Због тога што су у развоју, безбедносне науке још немају у целини „заокружен“ језик. Томе у многоме доприноси и велика динамичност безбедносне стварности, и велика еволутивност (мењање и нестанак постојећих, настанак нових) безбедносних појава. Последица тога су појава нових/„хибридних“ (модификовање појединих или комбиновање постојећих) појмова, те континуирана потреба за њиховом ревизијом и допуном (Мијалковић, 2011: 11). Најзад, област теорије и праксе безбедности је толико широка, интердисциплинарна и мултидисциплинарна, да ју је некад тешко јасно разграничити од других научних области, попут криминолошке, правне, војне, политиколошке итд. У том смислу, безбедносне науке користе њихов језик, стручну терминологију и појмовна одређења.

Национална безбедност је научна дисциплина чији је језик „школски пример“ аргуменације изнетих навода и тврдњи: једним делом, реч је о представнику традиционалних (најстаријих) приступа безбедности; с друге стране, готово ни једна област безбедности није доживела реконцептуализацију и измене какве је претрпела национална безбедност која је, уз то, и даље изузетно динамична; најзад, истраживачко поље националне безбедности је радикално проширено, тако да је ова област буквално „раскрсница“ традиционалних и савремених приступа безбедности појединца, друштвених група и мањина, државе, међународне заједнице и човечанства. Стога и језик националне безбедности, који прати еволуцију теорије и праксе националне безбедности, садржи традиционалне – устаљене термине и појмове, појаву потпуно нових појмова, затим појаву тзв. хибридних појмова и појмове коју су преузети из других научних дисциплина.

2. Осврт на основне појмове националне безбедности

Немогуће је да се у једном научном чланку прикажу сви појмови који се користе у теорији и пракси националне безбедности. Стога је и дилема о избору најрепрезентативнијих појмова националне безбедности велика. Ипак, како је ситуација негде морала да се „пресече“, то сам се определио да представим следеће појмове:

– *држава* – субјект међународног права који поседује четири државоконститутивне квалификације: перманентно становништво, утврђену територију, владу (суверену власт) и капацитет да уђе у односе са другим државама. У ужем смислу, држава је власт и правни поредак организованог друштва, као и целина апарата власти политичког и бирократског апарата који врши функцију политичког организовања и регулисања друштва. Значи, држава је заједница људи настањена на једној територији и организована сагласно једном правном поретку који има карактер оригиналности. То је територијал-на заједница људи с врховном влашћу;

– *нација* – облик шире људске заједнице која настаје по основу заједничког живота мноштва људи на одређеној територији. Њени припадници обично имају заједничко етничко порекло, језик, културу, а најчешће и заједничку религију, на основу чега стичу (*националну*) свест о блискости и припадности истом националном идентитету. Без заједничког језика и на њему изграђене духовне културе, нема елементарног (спо)разумевања, што језик чини основним објективним елементом националног заједништва и основним супстратом јединствене, специфичне националне културе. *Народ*, под чим се превасходно подразумевају старији облици етничких заједница, разликује се од *нације* која је модернији облик друштвене заједнице заснован на економском и културном јединству и осећајима повезаности и солидарности. Према другом схватању, између народа и нације готово и да нема суштинских разлика.

– *безбедност* – у најопштијем смислу, безбедност постоји када постоји и несметано се испољава (достиге се, развија и унапређује, може да се ужива) оно што је (за нас) вредно и значајно, и када је такво стање очигледно извесно, предвидиво и контролисано, што подразумева и (нашу) способност да га заштитимо од нежељених утицаја. С једне стране, то је извесан процес (заштита) а, с друге стране, то је (жељени) производ тог процеса (стање безбедности). Бити безбедан значи бити заштићен од утицаја нежељених појава, и осећати се заштићеним (сигурним, без страха) у предвидивом и контролисаном амбијенту. Такође, безбедност је резултанта односа-баланса између стварне и потенцијалне угрожености референтних вредности и интереса и постојећих капацитета (људских, материјалних, организационих и функционалних) који их штите. Значи, безбедност је несметано (неорганизовано и/или организовано, планско и/или стихијско) достизање, развој и уживање извесних вредности и интереса, одсуство појава које би то

довеле у питање (заштићеност и безопасност), те одсуство страха да ће се то догодити (спокојство, сигурност), као продукт предвидивости, извесности и организационо-функционалних способности да се контролише развој појава које су конструктивне или деструктивне по референтне вредности и интересе. Речју, безбедност је симбиоза безопасности (одсуство претњи) и сигурности (одсуство страха) у односу на извесне вредности и интересе. Апсолутна безбедност је идеална категорија;

– *сигурност* – извесност и предвидљивост, односно самопоуздање и степен објективне вероватноће (поуздање) који гарантују наступање жељеног стања у погледу извесних вредности, тј. владање ситуацијом које неутралише страх. То је лични доживљај (субјективна димензија) безбедности;

– *заштита* – делатност спречавања и сузбијања деструкција извесних вредности и онемогућавања реализовања извесних интереса. Стање које настаје као продукт заштите је *заштићеност*, што је делимични синоним безбедности јер безбедност, поред заштићености, подразумева и достизање, унапређење и уживање вредности. Термином „заштита“ се обележавају и одређени подсистеми и послови националног система безбедности који се старaju о безбедности грађана, имовине и животне средине у ситуацијама природних, техничко-технолошких и ратних разарања (служба и функција цивилне заштите, служба заштите и спасавања лица и имовине, служба за физичко-техничку заштиту лица и имовине, служба заштите безбедности и здравља на раду итд.);

– *одбрана* – према традиционалном схватању, безбедност има две димензије: избегавање рата (*негативна димензија*) и изградња мира (*позитивна димензија*). Одбрана је подсистем националног система безбедности који обухвата субјекте државног и недржавног, војног и цивилног сектора који друштвене вредности штите од оружаних – војних претњи и напада, али и потфункција националне безбедности коју они врше. Осим тога, постоје и наднационални механизми – војни савези, намењени одбрани земаља чланица (*колективна одбрана*). Одбрана је функција, организација и систем заштите виталних друштвених вредности (пре свега становништва, уставног поретка, суверенитета и територијалног интегритета) оружаним и неоружаним средствима (војна и цивилна одбрана) од претњи војног карактера;

– *мир* – традиционално, означава стање непостојања рата и ратних опасности, али и стање одсуства других безбедносних претњи попут оружане побуне, тероризма масовних размера или озбиљнијих социјалних потреса и конфликта. Продукт је (безбедност као стање) хармоничног живљења друштва и коегзистенције држава, али и избегавања рата, употребе превентивне дипломатије и других ненасилних средстава у потенцијално конфликтним и конфликтним ситуацијама, односно одржавања, стварања

и/или изградње мира војним и невојним средствима (безбедност као функција) од стране грађана, друштвених група, држава, међународних организација и других механизма међународне заједнице (безбедност као организација и систем). Савремени појам мира је ужи од појма безбедности и схвата се као тзв. позитиван мир (одсуство насиља унутар држава и између њих, односно идеалан поредак без структурног насиља које утиче на сиромаштво, неједнакост, зависност и угроженост) и као демократски мир (склоност државе у којој постоји демократска владавина закона и цивилна контрола војске да прави компромисе у унутрашњој и спољној политици, односно да решава конфликте мирољубивим путем. Као такав, представља везу између унутрашње и спољне безбедности државе);

– *слобода* – могућност несметаног и независног остваривања биолошких, материјалних и духовних потреба и афирмација појединаца и колектива. Антипод слободи је ропство у најширем смислу, којим се ове могућности ограничавају или искључују. Очигледно је да су и одбрана и заштита у функцији мира, а њихов продукт је слобода. То је, дакле, једна од поткатегорија и услова безбедности: „државе су, као и људи, безбедни у мери у којој су слободни. Без њихове слободе, нема ни њихове безбедности“;

– *стабилност* – редовно, оптимално, пожељно стање безбедности, тј. равнотежа и хармонија, продукт заштићености, регуларно функционисање, те остваривање жељеног и планираног стања и развоја појединих друштвених вредности попут економије (економска стабилност), финансија (финансијска стабилност), политике (политичка стабилност), енергетике (енергетска стабилност), међународне политике и односа (међународна – регионална стабилност) итд., али и хармонија унутар одређених колектива (нпр., стабилна породица, локална заједница, међуетнички и међуверски односи итд.). Нестабилност је нарушена стабилност референтних вредности. Неутралише се делатношћу извесних субјеката (*стабилизација, нормализација*) који често и нису субјекти безбедности у ужем смислу (нпр., економски, финансијски, енергетски субјекти). Субјекти од којих претежно зависи стабилност одређених вредности називају се и *фактором стабилности*. Стабилност и безбедност су делимични синоними: стабилност је инструментална поткатегорија безбедности, али и њен крајњи продукт;

– *угрожавање безбедности (не-безбедност)* – супротност (антипод) безбедности. Реч је о свим појавама и процесима које су деструктивне по референтне вредности и интересе јер онемогућавају или отежавају њихово достизање, постојање (одржање и опстанак), уживање и развој, као и о насталим последицама. Генерално, угрожавање безбедности је појава природног, људског или техничко-технолошког порекла која производи или може да произведе штетне последице по референтне вредности и интересе. Конкретније, појаве угрожавања безбедности су радње (активности човека)

и/или збивања (природне појаве и процеси и/или дисфункција техничко-технолошких система) таквог трајања и интензитета да производе или могу да произведу штетне последице по референтне вредности и интересе појединца, друштва, државе и/или међународне заједнице (стања нарушене безбедности). То су све појаве које су активно или потенцијално деструктивне по вредности и интересе јер онемогућавају њихово несметано достизање, уживање и развој. Уз то, сваку вредност може да угрози више различитих претњи, али и један тип претњи може да угрози више различитих вредности;

– *безбедносна култура* – понашање којим се ствара безбедност или доприноси безбедности, односно понашање којим се не угрожава или не доприноси угрожавању безбедност. Конкретније, то је скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених, националних и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања без обзира на место или време њиховог испољавања. Реч је о понашању вођеном свешћу о неопходности супротстављања појавама угрожавања безбедности, и то: отклањањем етиолошких фактора; самосталном акцијом против актера угрожавања, уколико се тиме не угрожава сопствена безбедност или безбедност других; благовременим алармирањем релевантних субјеката националног система безбедности; самосталном акцијом или алармирањем субјекта безбедности који ће спречити настанак штетне последице, ублажити, отклонити или онемогућити развој настале штетне последице, као и што ефикасније ревитализовати нападнуте вредности. У односу на порекло и на носиоце, безбедносна култура може да се подели на индивидуалну (безбедносна култура појединца, односно микроколлектива попут породице, суседства), масовну (безбедносна култура друштва), професионалну (безбедносна култура која је својствена професијама), културу националне безбедности, а у проширеном контексту и на културу међународне (односно међународне заједнице према безбедности међународних региона) и глобалне безбедности (односно човечанства према својој – планетарној безбедности);

– *култура националне безбедности* – синергични ефекти свих нивоа безбедносне културе у заштити националних и државних вредности и интереса. У ширем смислу, реч је о конструктивном деловању на бази изграђене свести појединаца, колектива, службеника државног апарата и националног система безбедности о вредностима којима је неопходно пружити заштиту, њиховом значају, неопходности и механизмима њихове заштите на појединачном и друштвеном плану, у оквиру реалне друштвене стварности и стања међународне безбедности;

– *референтне вредности* – идеална својства извесних предмета, друштвених појава, процеса и садржаја свести које им људи (појединачно и/или колективно) придају, а које их чини пожељним јер им омогућавају

задовољење потреба, побољшавају живот, односно уживају у њима. Достицању и уживању у вредностима се тежи, мада се неке од њих често не могу достићи или се не прихватају и одбацују. Вредности могу да буду материјалне и духовне. Релативно су трајне и динамичне појаве, условљене историјским, културолошким, религијским, идеолошким, географским, временским и другим критеријумима, због чега се и разликују међу државама и друштвеним групама (*вредности системи*). И поред очигледног плуралитета и различитости, може се говорити о неким *универзалним вредностима*, које су својствене највећем делу човечанства. Вредности које имају релативно трајан и велики значај за човека као појединца или колектив, називају се *друштвеним*. *Витална* је друштвена вредност која је од пресудног значаја за опстанак и развој појединих референтних објеката безбедности – појединца, друштвене групе и друштва, државе, међународне заједнице, човечанства и планете. Друштвене вредности и интереси својствени одређеним објектима безбедности, односно нивоима анализе безбедности називају се *референтним вредностима и интересима*. Стога и могу условно да се поделе на индивидуалне, друштвене, државне и националне, међународне и глобалне – човечанске вредности;

– *националне и државне вредности* – прокламоване су и гарантоване правним поретком (*уставно-правна концепција безбедности*), док су национални и државни интереси плод опредељења највиших политичких одлучилаца (*политичко-стратегијска концепција безбедности*). Њиховом генерализацијом и апстраховањем на ниво националне безбедности, могуће је идентификовати и дистанцирати *тзв. стратешке и остале вредности и интересе*. *Стратешке вредности* су од виталног значаја за опстанак и развој друштва и државе. Њихово угрожавање довело би у питање постојање државе као међународног субјекта, али и егзистенцију, па и опстанак друштва. Начелно, могу да се поделе у четири групе: *опстанак, територијални интегритет, политичка самосталност и квалитет живота*. Операционализацијом ових, идентификују се виталне вредности мањег степена општости (али не и значаја), попут: мира и слободе, права и безбедности грађана и друштвених група; националног јединства, достојанства, поноса и идентитета; здраве животне средине; енергетске стабилности, економског и социјалног просперитета; информационих ресурса; уставног и правног поретка, владавине права и правне сигурности итд. *Остале друштвене вредности* не спадају у групу тзв. виталних – стратешких вредности. Оне нису мање важне нити су секундарног значаја, већ су својствене другим нивоима безбедности. Значи, у најширем смислу, државне и националне вредности могу да се поистовете са безбедношћу државе и нације. Уже посматрано, то су: опстанак државе и нације, пре свега одржање њихових конститутивних елемената и бића; квалитет живота народа и нације и социјално благостање; уставни и правни

поредак државе, односно системом правних прописа регулисани државни и друштвени живот, процеси и односи; јавни поредак, ред и мир, којим се штите јавни и лични интереси и вредности, те остварује хармоничан (су)живот појединаца, група и мањина; економски просперитет, енергетска стабилност и информациони ресурси, који су основа квалитета живота, функционисања друштва и државног апарата, те опстанка државе и нације; политичка стабилност и национално јединство, односно легална и легитимна власт, одсуство политичких турбуленција које могу да угрозе вредности и интересе, и јединство народа и нације у опредељивању о питањима значајним за националне вредности и интересе; територијални интегритет по коме све административне области државе функционишу као целина, искључујући могућност нелегалног и нелегитимног одвајања дела територије; суверенитет којим држава на својој територији сама несметано уређује унутрашњи поредак и врши законодавну, извршну и судску власт, без утицаја политичких, економских или војних центара моћи унутар и изван своје територије и самостално одлучује о својој будућности и улози у међународној заједници; национални понос и достојанство, односно част и углед које држава црпи из своје историје, традиције и међународног права; национални идентитет, односно посебности по којима се државе и нације међусобно разликују; здрава животна средина и друге вредности;

– *референтни интерес* – налази се у средишту разматрања о појединцу, друштвеним групама, али и о настанку, природи и функцији државе. Латински корен ове речи (*interesum, interesse*) значи учествовати у нечему, бити заинтересован за нешто. Модерно, проширено поимање интереса обухвата и категорије попут вредности, ставова, очекивања и тежњи; речју, интерес је мотивациони фактор, регулатор појединачног и колективног понашања, синоним за потребу и тесно је везан за вредности. У одређењу интереса треба поћи од потреба и циља оног о чијим интересима се расправља. Од преовлађујуће свести, система вредности и идеја зависи и дефинисање интереса и приоритета у њиховом достизању; истовремено, интереси покрећу друштвено понашање, али и повратно редефинишу систем вредности и идеја. Значи, интереси су рефлексивна пројектованих потреба за достизањем, уживањем, заштитом и унапређењем одређених вредности, који их детерминишу и у чијој су функцији. Генерално, интерес је тежња ка достизању и остварењу конкретних циљева, планова, идеја, који рађају нове интересе. Очување и унапређење виталних вредности један је од доминантних интереса сваког референтног објекта безбедности. Међутим, „листа интереса“ је често много шира. Референтни су интереси који се односе на конкретни објекат безбедности (појединац, група, држава, међународна заједница, човечанство);

– *национални и државни интерес* – операционализација је основних потреба нације или државе и непосредно се или посредно односи на њихову

безбедност. *Витални национални интерес* је корист, добит, погодност од посебног – круцијалног значаја за опстанак и развој нације. *Остали су национални интереси* чијим се нереализовањем и недостижањем не доводе у питање опстанак и развој нације. Витални национални интереси (попут самоочувања, заштите суверенитета, територијалног и националног интегритета, војне безбедности) ретко су кад предмет преговарања и ради њихове заштите нација и држава су спремне да ангажују све расположиве снаге. То су најопштија програмска опредељења државних органа и релевантних политичких субјеката у погледу остваривања и заштите највиших друштвених вредности и потреба. Артикулишући националне интересе, држава исказује основне претпоставке свог опстанка и просперитета. Реализовањем интереса достиже се, ужива или штити вредност. Истовремено, интереси државе не морају да се поклапају са њеним вредностима, односно остваривањем интереса једних могу да се угрозе вредности и интереси других. То значи да, иако су вредности и интереси легитимни и легални, могу да се остваре и на нелегитиман и нелегалан начин. Најзад, национални интерес може да буде и неморалан и нелегалан, кад држава његовим достизањем свесно угрожава своје становништво, друштвену групу, другу државу или међународну заједницу. Сви интереси у друштву могу да се поделе на *интересе-циљеве* (субјективистички приступ интересима који подразумевају одређена стања свести, осећања, жеља и хтења која су неодвојива од психолошке мотивације појединца) и *интересесредства* (објективистички приступ интересима по којима они постоје независно од субјеката и њиховог сазнања); на *идеалне* и *материјалне*; на *универзалне* (опште – јавне, националне, међународне, глобалне) и *партикуларне* (групне, појединачне). Национални интереси се деле још и на *политичке, економске, војне, социјалне, културне, научно-образовне, енергетске, еколошке, демографске, информационе, безбедносне интересе* итд.;

– *национални и државни циљ* – национални интереси се операционализацију националним и државним циљевима различитих нивоа општости. Преко њих се исказује оно што се може остварити са реалном вероватноћом. То су јасно дефинисане и артикулисане намере нације које народ и држава теже да реализују преко политика, ангажујући при том расположиве духовне и материјалне ресурсе. Значи, национални циљ је активан однос према националном интересу, а национални интерес је активан однос према националној вредности. Вредности одражавају идеале, а интереси пут ка њима;

– *моћ државе* – способност државе да изнуди извесно понашање друге државе или субјеката према којима је моћ усмерена. Капацитети државе на којима почива њена моћ јесу потенцијали државе. Данас моћ државе није више пресудно одређена само величином територије, бројем становника, војном моћи, богатством у тзв. грубим сировинама и изворима енергије. Моћ земље је продукт више видова моћи, који се базирају на свим наведеним

националним и државним вредностима. Генерално, то су: *војна моћ*, тј. поседовање мобилних и обучених људских и респективних материјалних војних капацитета који су способни да у сукобу са противничком снагом извојују победу и покреће га, наметајући му вољу своје владе; *економско-енергетска моћ*, односно поседовање сировинских, стручних кадровских, производних, енергетских, финансијских и сличних капацитета који државу чине богатом, а њеним грађанима гарантују задовољавајући животни стандард. Такве државе су и војно, технолошки и културно моћне, и утицајне у међународним односима; *моћ знања* и *технолошко-информациона моћ*, као континуирани развој науке, технике и технологије којим се унапређују образовни, производни, комуникацијски, истраживачки и животни процеси, али и војна и економска моћ земље. *Информациона моћ*, коју поседују земље са развијенијом информационом технологијом унапређује технолошку моћ и омогућава им контролу чворова транснационалних комуникација и електронског саобраћаја; *културна моћ*, тј. развијеност културе, традиције, националне свести, националног идентитета и безбедносне културе, чиме друштво постаје модерна, сложна и хармонична целина способна да се одупре безбедносним проблемима и да свој допринос њиховом решавању; *политичка моћ*, која се јавља као резултанта наведених типова моћи државе, а огледа се у способности државе да доминира или да бар равноправно учествује у збивањима на међународној сцени, тј. у односима са другим државама и субјектима међународних односа;

– *концепт безбедности* – теоријски и практични модел заштите и унапређења референтних вредности и интереса појединих категорија објеката безбедности. Питање „тачне“ дефиниције и изградње једног „суштински потврђеног концепта“ безбедности вероватно је узалудно. Пре би се могло говорити о теоријским конструкцијама које су мање или више корисне или релевантне, али које не могу да буду ни потпуно тачне ни потпуно нетачне. Истовремено, узалудно је и немогуће посматрати поједине нивое безбедности независно од осталих, јер су међуутицајни и међузависни. Генерално, појам безбедности може да се дефинише и шири дуж различитих „оса“, давањем одговора на извесна питања и њиховим концентрисањем у одређене логички заокружене и складне мисаоне целине. Пре свега, реч је о питањима: чија безбедност, којим се идентификују тзв. референтни објекти безбедности, а то могу да буду појединац, друштвене групе, држава, међународни систем и човечанство са планетом; безбедност чега, којим се указује на вредности и интересе референтних објеката који су предмет заштите због њихове потенцијалне или реалне угрожености; безбедност од кога/од чега, којим се идентификују извори, носиоци и облици угрожавања вредности референтних објеката, који могу да буду природног, људског и техничко-технолошког порекла. Начелно, исте вредности могу да буду угрожене различитим појавама, и обрнуто: један тип појава најчешће угрожава више различитих вредности једног или више референтних објеката; ко пружа безбедност?, којим се указује на субјекте

безбедности који штите вредности и интересе референтних објеката и на који начин се пружа/остварује безбедност, којим се идентификују начелне методологије (методи, средства, делатности) заштите референтних вредности и интереса. Тако постоје концепти безбедности људи (концепти тзв. појединачне, социјеталне и људске безбедности), државе (традиционални и савремени концепт националне безбедности), међународне заједнице (традиционални концепти међународне безбедности – равнотежа снага, колективна безбедност, светска влада и савремени концепти међународне безбедности – безбедносна заједница, безбедносни режим, безбедносни комплекс и сарадња у безбедности) и планете и човечанства (концепт глобалне безбедности);

– *традиционални концепт националне безбедности* – у средишту овог концепта је „опстанак“ суверене државе, тј. њена територија и независност које се штите војним капацитетима и способношћу да се одврати војна агресија или да јој се успешно одговори.

Доминирајући је концепт безбедности од Вестфалског мира (1648. године), од када су суверене државе ексклузивни актери и „провајдери“ безбедности на државном и међународном нивоу. Стога се назива још *ортодоксним* и *државо-центричним*. Данас су, осим државе, за безбедност значајни и многи други субјекти који делују на унутрашњој, али и на међународној сцени попут појединачна, друштвених и приватних колектива, невладиних организација, међународних организација итд. (тзв. *недржавни, субнационални и транснационални актери*). Фокус традиционалног концепта националне безбедности су виталне *државне вредности* (суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе и национално јединство) и *државни интереси* у анархичној (нестабилној и конфликтној) спољној политици који су најчешће супротни интересима других држава и које, у условима безбедносне и одбрамбене дилеме, треба штитити од директних војних и субверзивних, па и нуклеарних претњи (тзв. *концепт националних вредности и спољнополитичких интереса*). Примарно средство заштите држава је њена моћ. Она се генерално своди на војну, обавештајну и на економску моћ, и приступање државе одређеним савезима чиме би стечена моћ превазишла величину и деструктивност потенцијалних и активних претњи њој (*стратегија одвраћања*) или њеним савезницима (*стратегија проширеног одвраћања*);

– *компоненте традиционалног концепта националне безбедности* – стање националне безбедности је квалитативан статус виталних друштвених вредности и интереса који је остварен у одређеним сферама и секторима друштвеног и државног живота. Тако је, уважавањем различитих критеријума, могуће идентификовати више компоненти националне безбедности. Најопштија и најстарија је подела на: унутрашњу безбедност и спољну безбедност. *Унутрашња безбедност* је заштићеност виталних друштвених вредности и интереса унутар граница земље, од угрожавајућих појава које

првенствено настају изнутра или су комбиноване (потпомогнуте) са угрожавајућим факторима који долазе споља. Мисли се, пре свега, на уставно уређење, политички, социјални и економски систем, људске слободе и права и животну средину. Спољна безбедност је заштићеност виталних друштвених вредности и интереса државе као субјекта међународних односа, од угрожавања које делују на међународној сцени. Реч је о заштићености суверенитета, територијалног интегритета и спољнополитичких интереса. Међутим, данас се ово схватање мора узети с резервом. Прво, многе угрожавајуће појаве настају истовременим, комбинованим или синхронизованим деловањем угрожавајућих фактора споља и изнутра. Друго, многе од њих су, без обзира на то да ли долазе споља или изнутра, истовремено деструктивне по више различитих традиционалних референтних вредности спољне и унутрашње безбедности државе;

– *безбедносна дилема* – питање сврсисходности трке у наоружавању: увећање моћи једне државе с циљем осигурања од напада, доминације или разарања које би предузели други, нужно узрокује да и друге државе увећавају своју моћ. То, због међусобног неповерења и страха, доводи у питање оправданост континуираног надметања у наоружавању држава ради одвраћања од могућег напада, и ствара осећај небезбедности. Уз то, дилему намећу и питања: да ли су војне припреме усмерене ка дефанзивним (увећање безбедности државе у неизвесном свету) или ка офанзивним циљевима (промена постојећег стања с циљем остварења одређене предности у међународној заједници). Док трком у наоружању наводно увећавају сопствену безбедност, државе стварају осећај небезбедности других земаља и изазивају општу несигурност. Трка у наоружавању је најочигледнија манифестација спирале међународне небезбедности која, уз то, безбедност чини веома скупом. Најопаснија је тзв. *нуклеарна безбедносна дилема* и опасност од „нуклеарног холокауста“. Безбедносна дилема превазилажена је, пре свега, концептом колективне безбедности, али и равнотежом снага који је, због нуклеарне безбедносне дилеме, називан *равнотежом страха*;

– *одбрамбена дилема* – проистиче из оружане силе која се развија ради обезбеђења и одбране територијалног интегритета и суверенитета државе. Наоружавање погодује развоју две претње: једна произлази из чињенице постојања оружја и доводи до развоја одбрамбене дилеме, док другу генерише чињеница да оружје поседују и друге државе у међународној заједници, што ствара безбедносну дилему. Одбрамбена дилема је страх од рата, што се изједначаје са страхом од пораза у рату који потиче из карактера савремених (великодометних и масовнодеструктивних) војних средстава чије дејство није ограничено на војне капацитете, већ погађа целокупно друштво и цивилну инфраструктуру дубоко иза линије фронта;

– *јавна безбедност* – стање заштићености јавног поретка, односно интереса и вредности људи у држави; укупност јавних интереса зајемчених и заштићених правним системом, без обзира на то да ли је реч о општим интересима (јавни ред и мир и сл.) или појединачним правима (личне слободе, права, имовина и сл.). У првом реду, реч је о безбедности грађана и странаца на државној територији, тј. о заштити живота, личне и имовинске сигурности људи, јавног реда и мира, поретка друштвених, социјалних и економских институција и људских слобода и права чије се повреде кривично, привреднопреступно или прекршајно санкционишу;

– *државна безбедност* – у ужем смислу, подразумева безбедност уставног поретка од политичког криминала. У ширем смислу, ова концепција је обухватала и безбедност државе од спољне агресије и субверзивног деловања. Међутим, у неправом – али суштинском значењу, државна безбедност је подразумевала безбедност режима и поретка власти. Стога је и сваки покушај напада или напад на режим на власти и њихове интересе сматран угрожавањем безбедности државе. У том смислу, појам државне безбедности је у Србији имао знатно ужи обим и садржај од савременог поимања националне безбедности, јер није обухватао категорије безбедности појединца и друштвених група, њихових слобода и људских права, живота и имовине, демократских институција, али ни недржавни сектор безбедности, који су сматрани сфером тзв. *јавне безбедности*. По том критеријуму је и у министарствима (секретаријатима) надлежним за унутрашње послове постојала бипартидна организациона подела на тзв. секторе (службе, ресоре) јавне и државне безбедности. Начелно, подразумевала је стање заштићености од тзв. политичког криминала који је усмерен ка подривању уставног поретка. Многи ову синтагму неоправдано неодвојиво везују за нашу обавештајно-безбедносну службу – Државну безбедност. Она је, осим заштите националних вредности и интереса, у прошлости имала и извесне атрибуте политичке полиције, односно штитила је интересе политичке олигархије и кршила слободе и права грађана и политичких неистомишљеника. Данас се национална безбедност генерално доживљава као безбедност грађана и државе, али и свих сфера државног и друштвеног живота;

– *савремени концепт националне безбедности* – обухвата безбедност друштва (без обзира на етничко, верско, расно и идеолошко опредељење његових чланова) и безбедност државе, али и њихово партиципирање у међународној и глобалној безбедности. Реч је о извесном стању заштићености њихових виталних вредности и интереса које се оптимизује функцијом војног и цивилног, државног и недржавног сектора националног система безбедности, уз ослањање на видове међународне сарадње у безбедности и на бројне међународне (невладине и међувладине) актере. Значи, савремена национална безбедност је стање несметаног остваривања, развоја, уживања и оптималне

заштићености националних и државних вредности и интереса које се достиже, одржава и унапређује функцијом безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалним безбедносним механизмима, као и одсуство (појединачног, групног и колективног) страха од њиховог угрожавања, те колективни осећај спокојства, извесност и контрола над развојем будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе;

– *компоненте савременог концепта националне безбедности* – саврмени концепт националне безбедности условно чини више компоненти (*видова, сфера, сектора*): мира и слободе (безбедности од војних изазова и претњи); безбедности националног суверенитета; безбедности територије; безбедности политичког система и политичке независности; безбедности правног поретка; економске безбедности; енергетске безбедности; информационе безбедности; социјалне безбедности; еколошке безбедности и безбедности националног идентитета, поноса, части и достојанства. С обзиром на референтне објекте безбедности, такође је могуће разликовати више компоненти националне безбедности, и то: сектор безбедности појединца; сектор безбедности друштвених (етничких, верских, расних, родних, полних, сексуалних, културних, вршњачких и других) група и мањина; сектор безбедности целокупног друштва, рачунајући и безбедност његових чланова који живе у другим државама; сектор безбедности државе и сектор партиципирања државе у међународној и глобалној безбедности. Ове су сфере толико испреплетане, међуутицајне и међузависне да их је тешко јасно дистанцирати. Угрожавањем појединих, угрожавају се и друге компоненте националне безбедности. Значи, исправно је говорити само о *свеобухватној*, тј. *интегралној националној безбедности*, као „заокруженој“ (потпуној), јединственој и недељивој категорији, која обухвата све наведене компоненте;

– *угрожавање националне безбедности* – обухвата дејство и последице свих угрожавајућих појава које су усмерене против виталних друштвених и државних, односно националних вредности и интереса. Конкретније, то су све радње, збивања и појаве људског, природног и техничко-технолошког порекла које за последицу имају или могу да имају онемогућавање или отежавање несметаног достизања и уживања државних и националних вредности и интереса или деградирање њиховог оптималног стања, што резултира страхом од њиховог угрожавања, колективним осећајем неспокојства, неизвесности и одсуства контроле над развојем будућих појава и догађаја од значаја за друштво и државу. Све појаве угрожавања националне безбедности начелно се деле на: *војне изазове, ризике и претње безбедности* који се испољавају као: оружана агресија, војни притисци, војна интервенција, грађански рат и оружана побуна, и на *невојне изазове, ризике и претње безбедности* који се испољавају као: појаве природног порекла, појаве техничко-технолошког порекла и појаве људског

порекла (тероризам, организовани криминал, економски криминал, високо-технолошки криминал, политички криминал, корупција итд.);

– *стратегија државе* – тзв. *национална, тотална, висока, генерална, општа стратегија* је релативно нова врста националних програма који се не односе само на рат и сферу одбране (традиционални модел), него на реализовање свих државних функција у миру и рату, односно на начине доласка државе до жељених циљева. Чини је практично деловање засновано на општем програмском становишту о правцима развоја и опстанка друштва којим се утврђују највиша добра, вредности, интереси и циљеви, узимајући у обзир интрадржавне и интердржавне односе, начин изградње политичке, економске и војне моћи и усмеравање националних ресурса у тим односима. Реч је о општем и интегралном програмском становишту за достизање, очување, заштиту и успешан развој виталних националних и државних вредности и интереса, уз ангажовање целокупних умних, духовних и материјалних потенцијала државе, кроз остваривање дефинисаних циљева у мирнодопским и ванредним околностима. Представља скуп исказа у форми правила, начела и норми који се користе у доношењу дугорочних управљачких акција у функцији развоја и заштите државе и друштва. Практично, то је општа идеја о реалном и/или виртуелном усмеравању моћи државе ради заштите и достизања највиших националних и државних интереса. Стратегија државе реализује се кроз посебне и појединачне стратегије којима се дефинишу *национални и државни циљеви* које треба достићи на путу очувања и унапређења појединих државних вредности и реализовања конкретних интереса;

– *концепција националне безбедности* – национални и државни програм достизања и заштите сопствених вредности и интереса. Истовремено је прокламована и гарантована правним поретком (уставно-правна концепција безбедности) и опредељењима највиших политичких одлучилаца (политичко-стратегијска концепција безбедности). Синоним је културе националне безбедности и збирни назив за стратегију и политику националне безбедности;

– *политика националне безбедности* – део укупне државне политике и спроводи се кроз усклађен програм мера и активности које држава предузима ради достизања циљева политике националне безбедности. Њеном реализацијом стварају се претпоставке за политички, економски, социјални, културни и укупни друштвени развој државе и нације. Управљачка је и конкретна делатност политичких субјеката, усмерена ка достизању што вишег степена националне безбедности. То је скуп правила у складу са којима се безбедност разлучује од небезбедности, те помоћу којих се специфичним дејствима (мерама и активностима) небезбедност пригушује на рачун безбедности. У ширем смислу, чини је више националних политика: спољна,

одбрамбена, економска, социјална, еколошка, здравствена, енергетска, образовна и друге политике, којима се реализују тзв. посебне државне стратегије. То је владин приступ безбедности, њена очекивања и напори ка њиховом достизању. Укључује крупне одлуке у безбедносном сектору које утичу на спољну и унутрашњу безбедност државе и друштва. Заснива се на извесном прихваћеном доктринарно-практичном приступу безбедности, и развија у оквиру међународног и националног права и политичко-стратегијских докумената. Није утемељена само на схватању потреба и приоритета националне безбедности; на њу утичу и разни спољни чиниоци, притисци и обавезе. Стога је динамична и подлеже сталном преиспитивању. Безбедносна политика креира стратегију националне безбедности; истовремено, њен је продукт, али и средство њене реализације;

– *стратегија националне безбедности* – систем комплементарних норми из области државних стратегија које се непосредно односе на систем безбедности и на реализовање специфичних безбедносних функција државе у политичкој, економској, правној, технолошкој, едукативној, информативној, војној, верској и другим областима државног живота. То је целовит и релативно трајан програм, чијом реализацијом треба да се оствари спољна и унутрашња безбедност државе у миру и рату, кроз ефикасно супротстављање безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Другим речима, то је скуп исказа у форми правила, принципа и норми, који се користе у доношењу дугорочних управљачких акција у националном систему безбедности, ради заштите националних и државних вредности и интереса. Начелно, стратегија националне безбедности садржи следеће делове: *увод*, у којем се указује на потребу и разлоге израде документа, његову намену, значај, сврху и смисао, дефиниције основних појмова; *безбедносни изазови, ризици и претње*, у којем се дефинише стање стратегијског безбедносног окружења. Наводе се актуелни и потенцијални изазови, ризици и претње људског, природног и техничко-технолошког порекла на глобалном, регионалном и државном нивоу, уз наглашавање оних које се (ин)директно рефлектују на виталне вредности и интересе; национални безбедносни интереси; национални безбедносни циљеви; национални систем безбедности (структура и функционисање) и обавезе државних подсистема у реализацији стратегије националне безбедности; *управљање системом и у систему безбедности* (место, улога и задаци државних установа и институција) ради унапређења његове ефикасности, што подразумева и остваривање извесних облика међународне сарадње и партиципирања у наднационалним безбедносним механизмима;

– *национални систем безбедности* – у ширем смислу, обухвата све потенцијале (природне, људске, материјално-техничке, нормативно-политичке и институционалне ресурсе) једне земље, који су ангажовани на очувању виталних националних и државних, али и међународних и глобалних

вредности и интереса. У ужем смислу, то су само делови ових ресурса који су специјализовани и професионално, легално и легитимно, директно или индиректно, реализују функцију националне безбедности. Конкретније, национални систем безбедности је форма организовања и функционисања државе и друштва у спровођењу превентивних, репресивних и санационих мера и радњи којима се националне вредности и интереси достижу/остварују, унапређују, омогућава њихово уживање и штите од безбедносних изазова, ризика и претњи, односно ревитализују уколико су угрожени. Национални систем безбедности састоји се од својих хоризонтално и вертикално постављених подсистема и микросистема безбедности, између којих постоје одређене организационе и функционалне везе. Подсистеми и микросистеми о којима је реч најчешће су државни органи, јавне службе или други недржавни (невладини) субјекти. У организационом смислу, то је део државне и друштвене организације, а у функционалном смислу, инструмент за достизање и заштиту њихових вредности и интереса. Елементи система безбедности у ширем смислу су: носиоци, субјекти и снаге, функција, послови, активности и мере безбедности и безбедносна култура;

– *носиоци националног система безбедности* – основа, база организације и функционисања система безбедности. То су *држава*, која се безбедносним изазовима и претњама супротставља организовано; *друштво (грађани)* које им се супротставља првенствено кроз неорганизоване форме и *недржавни сектор* који допуњава функцију безбедности државе и друштва. Осим тога, носиоцем система безбедности, у извесној мери, може да се сматра и *међународна заједница*, која прописује међународноправне стандарде у области безбедности и кроз различите видове сарадње у безбедности;

– *субјекти националног система безбедности* – државни апарат, недржавни субјекти, међувладини капацитети и грађани, односно службе, организације, органи, тела и институције који редовном делатношћу директно или индиректно остварују функцију безбедности или доприносе њеној реализацији. Деле се на: *конвенционалне, неконвенционалне и остале – суплементарне* субјекте безбедности;

– *конвенционални субјекти националне безбедности* – субјекти који координирањем безбедносне политике и обављањем редовне делатности директно остварују функцију безбедности. Реч је о извесним *управљачким безбедносним телима* (конвенционални субјекти безбедности у ширем смислу, односно установе безбедносно-политичког карактера попут савета, борда, бироа, одбора националне безбедности или сличних тела које чине највиши политички функционери и руководиоци служби безбедности, а који управљају и координирају реализацијом безбедносне стратегије и политике и делимично је креирају) и *професионалним безбедносним институцијама* (конвенционални субјекти безбедности у ужем смислу који непосредно реали-

зују функцију безбедности – јавна и тајна полиција, органи иностраних послова, војска, органи заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, царина, инспекције, тужилаштво, суд и органи надлежни за извршење кривичних санкција). Они су организовани, опремљени и одговорни за професионалну заштиту свих нивоа безбедности. Због улоге и значаја коју имају у реализацији функције безбедности, њихова организација, надлежности и функционисање правно су дефинисани и уређени;

– *неконвенционални субјекти националне безбедности* – субјекти који обављањем своје редовне делатности, колективно или преко специјализованих тела (одбора, савета, комисија и сл.) индиректно реализују функцију безбедности (Народна скупштина, Влада, председник Републике). Ови субјекти директно омогућају и подржавају рад конвенционалних субјеката и на тај начин индиректно остварују функцију безбедности. Они стварају нормативно-правни основ за деловање система безбедности, управљају системом безбедности, координирају рад појединих субјеката безбедности и контролишу њихово функционисање, што је у функцији остваривања оптималног стања безбедности у друштву;

– *суплементарни субјекти националне безбедности* – субјекти који обављањем редовне делатности доприносе реализацији функције безбедности (локална заједница и органи локалне самоуправе, јавне службе, предузећа и друге организације, невладине организације, васпитно-образовни систем, црква и грађани). Њихова првенствена улога у друштву је услужна, васпитно-образовна, религиозна, односно пружање помоћи грађанима у реализацији њихових права. Они нису намењени, организовани нити опремљени да се приоритетно и професионално баве безбедношћу;

– *снаге националне безбедности* – посебно организоване, обучене, опремљене и овлашћене организационе јединице конвенционалних субјеката безбедности које непосредно реализују одређену групу послова безбедности (нпр., специјалне антитерористичке и противдиверзионе јединице, жандармерија, хеликоптерска јединица, рониоци, спасилачке и ватрогасне јединице итд.);

– *функција националног система безбедности* – „најопштија мисија“ друштва и државе на заштити сопственог опстанка, унапређењу егзистенције и достизању, заштити и развоју личних и виталних вредности и интереса као основног и крајњег циља. Остварује се реализацијом одређених активности, послова и мера безбедности, у оквиру извесне безбедносне стратегије и политике, односно понашањем грађана сагласно принципима безбедносне културе;

– *активности националног система безбедности* – елемент система безбедности којима се омогућава функционисање система на два нивоа: на унутрашњем, с циљем конципирања, организовања, успостављања, функционисања и унапређења самог система безбедности (системске активности) и на

спољном, ради неутралисања угрожавајућих појава, одржавања и унапређења стања безбедности (функционалне активности – радње и поступци којима се реализују послови безбедности);

– *послови националне безбедности* – делови функције (потфункције) националне безбедности чија је реализација у надлежности појединих субјеката и снага безбедности. Њима се остварују циљеви система безбедности. Дефинишу се законом (нпр., унутрашњи послови, спољни послови, послови одбране итд.);

– *мере националне безбедности* – радње и поступци које систем безбедности предузима у одређеним, по виталне вредности друштва угрожавајућим ситуацијама, с циљем преласка субјеката и снага безбедности из редовног у стање повишене готовости за неутралисање постојећих или наступајућих опасности (нпр., проглашавање ванредног или ратног стања, приправност, мобилизација итд.). Опште мере предузимају сви или већина субјеката безбедности када је то неопходно за заштиту виталних друштвених вредности (нпр., у случају ратног или ванредног стања). Посебне мере предузимају поједини државни органи ради извршавања конкретних безбедносних задатака (нпр., полиција и обавештајне службе предузимају мере тајног оптичког и аудио надзора лица ради расветљавања најтежих кривичних дела);

– *наднационални систем безбедност* – системи безбедности извесних коалиција држава, засновани на међународном уговору или споразуму, у оквиру којих се остварује сарадња националних система безбедности или појединих служби безбедности земаља-чланица (нпр., војна и обавештајна сарадња у оквиру НАТО). Није реч о јединственом институционализованом систему нити служби безбедности;

– *субнационални систем безбедности* – „псеудо системи и службе безбедности“ које успостављају политички покрети (нпр., обавештајни елементи ционистичког покрета Шаи из којег је касније формиран безбедносно-обавештајни систем Израела), опозиционе политичке партије (нпр., обавештајни елементи у оквиру Комунистичке партије у предратној Југославији), емигрантске организације (нпр., Организација украјинских националиста – антибољшевички блок народа у СР Немачкој седамдесетих година прошлога века), ослободилачки покрети, терористичке организације (нпр., обавештајни елементи албанског терористичког покрета из којих је почетком овог века израсла тзв. Косовска национална информативна служба КШК), ради остварења циљева којима теже. У случају доласка на власт, такве службе се најчешће „легализују“ и формално-правно институционализују постајући званичне државне службе. Осим тога, познат је и феномен субнационалног организовања као „простирања ван саме службе безбедности“ тако што обавештајне службе инсталирају своје представнике у дипломатска и конзуларна представништва, представништва медијских агенција,

туристичких и спортских организација итд. Међутим, постоје и схватања да ово последње није вид субнационалног простирања службе. Уместо тога, субнационалним простирањем сматра се учешће свих државних органа, организација и појединаца у обавештајној и безбедносној делатности, а по основу нормативног регулисања или поштовања традиције;

– *компоненте националног система безбедности* – у традиционално организованим националним системима безбедности јасно су дистанцирани: *војни сектор безбедности* (који чине војска, војна полиција, војне службе безбедности, цивилна одбрана и заштита, војно правосуђе, а неретко и војни систем социјалног и здравственог осигурања и војно здравство) и *цивилни сектор безбедности* (који чине остали субјекти безбедности, пре свега, полиција, обавештајне службе, правосуђе, органи за извршење кривичних санкција, инспекције, царина и други субјекти цивилног друштва.). Таква структура је добрим делом заступљена и у савременим системима безбедности, уз укидање грубих подела појединих надлежности војног и цивилног сектора безбедности (нпр., у супротстављању тероризму, организованом криминалу, техничко-технолошким опасностима, природним непогодама и сл.). Данас је израженија деоба на: *државни сектор безбедности* (субјекти и снаге које оснива држава) и *недржавни сектор безбедности* (субјекти и снаге недржавних актера). У систему безбедности неких земаља приметни су и субјекти међународног сектора безбедности, како цивилног, тако и војног, како међувладиног, тако и невладиног сектора (нпр., војно-цивилне мировне мисије, војне компаније у улози мировне мисије, представници институција међународне полицијске и војне сарадње, органи међународног старатељства, представници међународних невладиних хуманитарних организација итд.);

– *недржавни сектор безбедности* – систем *профитних и непрофитних* субјеката које су основали недржавни актери који заинтересованима пружају тражене безбедносне услуге. Више је врста профитних и непрофитних недржавних субјеката безбедности, а њиховим оснивањем створен је нов, недржавни сектор безбедности, који се често означава и синтагмом „приватна безбедност“. *Профитни субјекти недржавног сектора безбедности*, по принципима тржишне економије, пружају безбедносне услуге у домену појединачне, људске, јавне, државне, па и међународне безбедности, односно из сфера енергетске, економске, информационе, еколошке и војне безбедности. То су *приватне безбедносне компаније* (агенције, предузећа), односно привредни субјекти који су регистровани да заинтересованим физичким и правним лицима, државним институцијама, међувладиним и невладиним организацијама нуде безбедносне услуге (ангажовање „плаћеника“, војни менаџмент и консалтинг; заштиту безбедности лица и имовине; детективску делатност и пружање других безбедносних услуга). Реч

је о тзв. недржавним провајдерима безбедности, који комерцијалним пружањем безбедносних услуга задовољавају безбедносне потребе различитих категорија клијената. Називају се још и *индустријом безбедности*. *Непрофитни субјекти недржавног сектора безбедности* су разне невладине организације: хуманитарне организације, удружења грађана, добровољна струковна удружења и слични субјекти који доприносе решавању многих безбедносних проблема, пре свега појединаца и друштвених група, при чему *од корисника услуга не стичу профит*;

– *систем одбране* – један од подсистема националног система безбедности којим се *од војних безбедносних претњи бране* национални суверенитет, уставни поредак, територијални интегритет, независност и становништво, пружа помоћ цивилним властима и становништву у отклањању последица ванредних ситуација које угрожавају људске животе, животну средину и материјална добра у већем обиму, али и учествује у изградњи и очувању мира и безбедности у свету и у заштити међународних и националних вредности на територијама других држава учешћем у међународним војним, мировним и хуманитарним операцијама под окриљем међународних организација и у духу међународног права. Чине га тзв. *војна одбрана* (оружане снаге и њене специјализоване формације) и *цивилна одбрана* (цивилна заштита, државни органи, органи локалне заједнице, јавне службе, привредне и друге установе и појединци који у одбрани земље учествују невојним методама);

– *систем унутрашње безбедности* – систем субјеката који се старају о заштити државног уређења, унутрашњег јавног поретка и безбедности људи од свеколиког неоружаног и оружаног угрожавања које претежно настаје унутар државе (криминал, природне непогоде, техничко-технолошке опасности итд.) и од неких невојних претњи које долазе споља (нпр., прекогранични криминал, заразне болести итд.). Чини га више подсистема (нпр., сектор унутрашњих послова, национални правосудни систем итд.);

– *систем спољне безбедности* – традиционални назив за војну, обавештајну и дипломатску функцију чија је превасходна мисија заштита безбедности државе и друштва од војних, политичких, субверзивних и економских претњи које долазе споља, од других држава, међународних организација и недржавних актера. У савременим условима, подела компоненти националне безбедности на спољну и унутрашњу је напуштена у корист концепције интегралне – недељиве безбедности;

– *подсистеми националног система безбедности* – координирана унија више субјеката безбедности који синергично спречавају и сузбијају извесне видове угрожавања националне безбедности. Могу да буду вертикални и хоризонтални. *Вертикални подсистеми националног система безбедности* „протежу се од врха до дна државне организације“ и најчешће су концентрисани у оквиру појединих државних ресора (министарство одбране, правосуђа,

унутрашњих послова итд.). *Хоризонтални подсистеми* националног система безбедности намењени су супротстављању појединим видовима угрожавања националне безбедности. Чини их више постојећих или новоформираних субјеката безбедности или више организационих јединица из више вертикалних подсистема националне безбедности, повезаних у извештајним систем (нпр., систем безбедности државне границе чине специјализоване јединице полиције, царине и инспекције; систем супротстављања организованом и високотехнолошком криминалу чине специјализоване јединице полиције, тужилаштва, судова и органа за извршење кривичних санкција итд.);

– *функција националне безбедности* – функција безбедности коју чине две потфункције: функција достизања, развоја и унапређења друштвених и државних вредности и интереса и функција контроле безбедносних изазова, ризика и претњи. Достизање, развој и унапређење друштвених и државних вредности и интереса усмерено је ка омогућавању несметаног функционисања друштвеног и државног живота, односно ка остварењу вредности и интереса на одређеним нивоима безбедности (појединца, друштва, државе, међународне заједнице). Остварује се реализовањем безбедносне политике у најширем смислу (економском, еколошком, социјалном, образовном, политиком технолошког развоја итд.). Реч је о ангажовању свих националних потенцијала, првенствено неконвенционалних и суплементарних субјеката безбедности. Контрола безбедносних изазова, ризика и претњи спада у приоритетне интересе и циљеве модерне државе. Остварују је првенствено конвенционални субјекти безбедности реализовањем безбедносне политике у ужем смислу (криминалном, казненом, одбрамбеном, спољном политиком итд.). Чињеница да су савремени безбедносни проблеми природног, људског и техничко-технолошког порекла, и да су често изузетно сложени, образлаже сложеност механизма њиховог решавања. Генерално, угрожавајуће појаве контролишу се акцијама супротстављања, односно спречавањем њиховог настанка, сузбијањем наступелог проблема и отклањањем штетних последица. При том се свакако мора задовољити принцип законитости и правна сигурност објеката и носилаца угрожавања безбедности, односно вредности које су нападнуте. Значи, ова се функција састоји од потфункција: спречавања настанка, односно превенције безбедносних изазова, ризика и претњи; сузбијања угрожавајућих појава, санкционисања и контроле носилаца угрожавања, односно сузбијања безбедносних изазова, ризика и претњи и отклањања штетних последица и заштите, помоћи и унапређења положаја жртава, односно санације и ревитализације угрожених вредности;

– *контрола националног система безбедности* – механизми увида у начин реализовања и степен реализованости активности, мера и послова појединих субјеката безбедности, као и механизми отклањања уочених недостатака. Циљ

контроле је увид у правилност и ефикасност обављања функције безбедности, као и у њихову корелацију са „квалитетом“ стања безбедности. То подразумева: утврђивање чињеница у погледу поштовања законских надлежности, дужности, овлашћења, ограничења и одговорности у реализовању активности, послова и мера безбедности, односно поштовања процедура које су предвиђене подзаконским и интерним прописима у предузимању службених мера и радњи према лицима (носиоци, жртве и сведоци појава угрожавања безбедности), према појавама угрожавања безбедности и њиховим последицама уколико оне нису људског порекла (нпр., у случају пожара, земљотреса, хаварије), према другим субјектима безбедности на националном нивоу и у оквиру пројеката међународне сарадње, као и у случајевима притужби домаћих и страних грађана, организација, правних лица и државних органа на рад субјекта безбедности. Субјекти безбедности се контролишу механизмима тзв. *унутрашње – интерне контроле*, коју спроводе стручни органи који су у саставу самих субјеката (сектор унутрашње контроле, генерални инспекторат итд.) и механизмима тзв. *спољне – екстерне контроле*, коју спроводе стручни органи који нису у саставу субјеката чији се рад контролише. Спољна контрола субјеката државног сектора безбедности назива се још и *цивилном контролом сектора безбедности* и спроводе је стручна тела парламента, органа извршне власти и судски органи;

– *истраживање појава националне безбедности* – процес објективног сагледавања њихових развојних, манифестних и последичних димензија применом правила методологије научног истраживања. Начелно, у сектору безбедности спроводе се два типа истраживања. *Оперативна истраживања* спроводе стручна тела служби безбедности у оквиру редовних послова аналитике или с циљем решавања конкретних безбедносних проблема. Иако се често спроводе одређеним научним методама, не предузимају се у научне сврхе. *Научна истраживања* спроводе се у оквиру индивидуалних (магистарске тезе, докторске дисертације, независна истраживања) или колективних истраживања (научни пројекти за унапређење стања безбедности или с циљем отклањања конкретних негативних појава на одређеном простору), и заснована су на методологији научног истраживања. Реч је о сложеном процесу који подразумева идентификовање извесног научног проблема, дефинисање проблема истраживања, постављање хипотеза, извођење логичких последица хипотеза, избор истраживачке стратегије и нацрта истраживања, развијање мерних и осталих средстава истраживања, одређивање популације и бирање узорка, извођење истраживања и прикупљање података, обраду и анализу прикупљених података, тумачење резултата истраживања и извођење закључака, писање извештаја о истраживању.

3. Закључак

Развијениост језика науке зависи од богатства народног и књижевног језика, али и од развијености саме научне области, односно предметне научне дисциплине. Безбедносне науке су још увек у развоју, па се и њихов језик још увек развија. То се, осим проблема који могу да настану у процесу научних истраживања, рефлектује и на безбедносну праксу: збрка која настаје неправилним термилошким означавањем појава безбедности искривљује слику о стварном стању и проблемима, онемогућава реално сагледавање њихових трендова и умањује ефикасност система безбедности. Познавање и правилно коришћење појмовно-категоријалног апарата неопходно је за основну и недвосмислену комуникацију и за избегавање забуна, заблуда и вишеструких стандарда приликом истраживања и третирања безбедносних појава.

Иако су многи појмови из области безбедности дефинисани међународним правом, националним законодавством, домаћим и иностраним научним и стручним радовима, конвенционално одређени праксом сектора безбедности, па чак и извесним лексиконима, може се слободно говорити о извесној термилошкој збрци, разилажењу или узајамном зближавању. Тако је готово уобичајена пракса обележавања истих појава различитим терминима, обележавања различитих појава истим терминима, стварања непотребних синонима и хомонима, те коришћења ненаучног појмовно-категоријалног апарата. Стога постоји оправдана потреба да се дефинишу и дистанцирају значења термина који се користе у теорији и пракси безбедности. На том путу неопходно је утврдити етиолошку и феноменолошку природу категорија које се дефинишу, етимолошко значење термина и синтагми који се користе за њихово обележавање и разјаснити дилеме око битних разлика сличних безбедносних појава и њиховог термилошког уобличавања.

Најзад, квантитет и квалитет језика науке најлашке је сагледати кроз публикације – научну и стручну литературу, а најпре кроз лексиконе и речнике стручне и научне терминологије. Иако су до сада у нашој замљи штампана два лексикона (Ђорђевић, 1989; Радуловић, 1994), теоретичари безбедности у Републици Србији имају озбиљан задатак израде новог – модерног лексикона безбедности.

4. Библиографија²

1. Boyd, R. (2005). Род и питања људске безбедности: изграђивање програма истраживачке акције, Људска безбедност, 2, Београд: Факултет цивилне одбране.
2. Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, Reading: Addison Wesley.
3. Ђорђевић, О. (1989). *Лексикон безбедности*, Београд: Привредапублик.
4. Живковић, М. (1995). *Теорија државе и права – Теорија државе*, Београд: Полицијска академија.
5. Ковач, М. (2003). *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Београд: Свет књиге.
6. Марковић, Р. (1995). *Уставно право и политичке институције*, Београд: Службени гласник.
7. Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
8. Мијалковић, С., Милошевић, М. (2011). *Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе*, Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
9. Милашиновић, Р. (1981). *Тајне паралеле – обавештајна служба у међународним односима*, Београд: 4. јул.
10. Милашиновић, Р. (1984). *ЦИА, моћ и политика*, Загреб: Биротехника.
11. Møller, V. (2003). *Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја*, Људска безбедност, број 1, Београд: Факултет цивилне одбране.
12. Kirchner, E. J., Sperling, J (eds..) (2010). *National Security Cultures – Patterns of Global Governance*, London and New York: Routledge.
13. Радуловић, Р. Б. (1994). *Лексикон безбедности и заштите*, Нови Сад: Правни факултет.
14. Ристић, Ж. (1983). *Увод у методологију истраживања*, Београд: Факултет народне одбране.
15. Савић, А. (2000). *Увод у државну безбедност*, Београд: ВШУП.
16. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С. (2005). *Безбедносна култура*, Београд: Драганић.
17. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С. (2006). *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Београд: Драганић.
18. Стајић, Љ. (2008). *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду.
19. Tanner, F. (2006). *Семантика у безбедности: исте речи – различито значење*, Људска безбедност 1, Београд: Фонд за отворено друштво.
20. Симић, Д. Р. (2002). *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Београд: Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука.
21. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Београд, април 2009. године (са званичног сајта Владе Републике Србије: www.srbija.gov.rs).
22. Таталовић, С. (2006). *Национална и међународна сигурност*, Загреб: Политичка култура.

² Наведене референце у раду нису дословно цитиране, али су ауторима биле инспирација за дефинисање представљених појмова. Уз то, аутори су настојали да испрате уобичајени стил писања лексикона и речника без фуснота, у којима се попис коришћене литературе наводи искључиво на крају текста.

CONCEPTUALLY-CATEGORICAL APPARATUS OF NACIONAL SECURITY SCIENTIFIC RESEARCH

Summary

It is not uncommon to unscientific and unprofessional terminology to be used in the national security theory and practise, or to scientific and professional terminology to be used incorrectly in the same domain. Thus the same phenomena are marked with the different terms, different phenomena are marked with the same terms, bad translated foreign terms are very often used, some of the foreign terms and definitions are uncritically taken, there is a tendency to creation of unnecessary and poorly designed compounds, synonyms, homonyms etc. That consequently makes the unnecessary confusions, fallacies and multiple standards in the qualification and treatment of security phenomena, which brings the disruption in an enforcement to build quality and usable conceptually-categorical apparatus. Therefore exist a justified need to define clearly and separate the meanings of the terms used in the national security theory and practice. This paper attempts to contribute to the conceptualisation of a professional scientific language of national security.

НЕКИ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОШКИХ ОСНОВА ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

доц. др Александра Љуштина¹

мр Дејан Бошковић

мр Марија Благојевић

Сажетак: У савременом друштвено – политичком концепту безбедности широко је распрострањена сагласност да је безбедност појединца, државе, и шире међународне заједнице у корелацији са променама у животној средини. Негативне промене у животној средини изазивају стрес у друштву и повећавају учесталост ка конфликтним ситуацијама, које могу осим локалних димензија попримити регионалне размере, а промене у животној средини могу се пројектовати и на глобалном нивоу нпр. глобално загревање. Нема сумње да проблеми у животној средини имају безбедносну импликацију. Однос између еколошких проблема и безбедности, последњих деценија двадесетог века, постаје тема за академске и политичке расправе. У оквиру академског поља развили су се многобројни и разноврсни концепти везани за однос еколошких проблема и безбедности, а у оквиру развоја наука о безбедности конституише се еколошка безбедност као аутентична наука са особеним конституенсима.

Кључне речи: безбедност, екологија, еколошка безбедност, животна средина, заштита.

*“Загледај се дубоко, дубоко у природу,
и тада ћеш све боље разумети.”*

Albert Einstein

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

1. Увод у савремени концепт безбедности

Крајем XX века и почетком XXI века долази до редефинисања појма безбедност. „Безбедност је из претежно војне сфере проширена и на друге области, првенствено економску, енергетску, социјеталну и еколошку безбедност, укључујући безбедност појединца и друштва у целини.“²

Безбедност у савременим друштвеним условима тешко је дефинисати јер је „...систем безбедности, као замисао безбедности, суочени су са великом дилемом: с једне стране традиционално одређење безбедности које је преовладавало скоро у потпуности у протеклим стољећима не даје потребан основ за поуздано објашњење многостране, веома измењене и скоро непојамно сложене природе појединачне, националне, међународне и нарастајуће глобалне безбедности. С друге стране, често и недискриминативно ширење дефиниције безбедности као и предмета, поља изучавања науке о безбедности прети да учини читав концепт растегљивим и потпуно неподесним за научну анализу.“³

Савремене промене у схватању концепта безбедности могу се представити кроз проширење концепта безбедности у четири правца. Прво проширење традиционалног концепта безбедности односи се на референтни објект безбедности, односно представља одговор на питање чија безбедност би требало да буде обезбеђена (безбедност за кога). Други правац проширења концепта безбедности односи се на безбедносну политику у односу на нове безбедносне претње (безбедност за које вредности). Трећи правац проширења концепта безбедности односи се на просторну димензију безбедности, односно питање безбедности усмерено је ка територијалном оквиру безбедности (колико безбедности). Четврти правац проширења безбедности усмерен је према безбедносним ризицима (од којих претњи, којим средствима, по коју цену и у ком временском периоду).

2. Еколошка безбедност

Савремено животно окружење је свакако сасвим другачије од животног окружења пре више деценија, не само у погледу природног окружење већ и друштвеног окружења, а разлози који су „изнедрили“ еколошку безбедност су: крај хладног рата, бројност еколошких проблема и глобализација.

„Престанак блоковске конфронтације, ширење демократије, стварање мултиполарног света, интеграциони процеси у области безбедности и све интензивнија економска и културна сарадња и међузависност смањују ризике

² Стратегија националне безбедности Републике Србије, стр.4

³ Симић, Д.: Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 62.

сукобљавања између држава, као и могућност избијања криза и конфликта“⁴

Безбедност животне средине фокусира пажњу на појаве и процесе у вези са животом средином, који директно или индиректно утичу на безбедност, као нпр. климатске промене, дезертификација, дезертификација. На географским подручјима која су више изложена променама у животном окружењу повећана је и неизвесност која је и основа за повећање социјалне нестабилности као нпр. несташица воде за пиће. Негативне промене у животној средини изазивају стрес у друштву и повећавају учесталост ка конфликтним ситуацијама.

Екологија је планетарна подршка друштвених система од којег све остале људске активности зависе. Повезивање безбедносних и еколошких проблема је важна основа целокупног људског система безбедности, камен темељац за људски опстанак, а један од разлога који је изнедрио еколошку безбедност „и учинио је тако важним концептом данашњице јесте глобализација.“⁵

Еколошки безбедносни проблеми могу добити не само локалну већи регионалну, па чак и глобалну димензију, “... у погледу безбедности и мира у данашњем све глобализованијем свету нема “одвојених” питања и догађаја, само локалних или само регионалних криза, вец је реч о “спојеним судовима” и да је “све са свим у вези”. Свеједно је, даље, да ли ове и овакве токове и процесе објашњавамо као попутне последице сложене и увећане међузависности, производе неслућеног технолошког динамизма, исхода “незадрживе” глобализације или некако другачије.”⁶

Концепт дефинисања еколошке безбедности има основе у традиционалном приступу дефинисања основних безбедносних појмова. Но, нажалост још нема јасне, прецизне и опште прихваћене дефиниције еколошке безбедности, услед различитог приступа концептуалном дефинисању.⁷

Током претходног периода издвојила су се два правца у дефинисању еколошке безбедности, где према првом еколошка безбедност подразумева интеракцију еколошких проблема и безбедносних стратегија. Према овој дефиницији, еколошка питања нису чиста техничка питања везана за заштиту животне средине већ су она део питања везаних за концепт националне

⁴ Стратегија националне безбедности Републике Србије, стр.4

⁵ Стање људске безбедности у Србији: ка индексу људске безбедности: извештај за 2008. годину, (уредник Михајло Чолак), Фонд за отворено друштво, Београд, 2010. стр.14.

⁶ Симић, Д.: Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр 12.

⁷ Више видети у: Љуштина, А., Кнежевић-Лукић.: Енвиронментал сецурити- а концептуал фреамворк, ин : Security in the post-conflict (Western) Balkan : transition and challenges faced by the Republic of Macedonia: international scientific conference, 27-28 May 2011, Ohrid/ [editor in Chief Cane Mojanoski]. University „St. Kliment Ohridski“ - Bitola, Faculty of Security - Skopje, 2011. p. 46-56. Volume II.

безбедности и представљају нови вид претњи по безбедност. Овакав вид дефинисања еколошке безбедности подразумева директну везу између еколошких питања и животне средине, који се разматрају кроз:

- утицај еколошких проблема на вероватноћу настанка међудржавних сукоба и ратова;

- утицај еколошких проблема на људски опстанак у најширем смислу „ према неким аналитичарима, проблеми животне средине и сами представљати директне безбедносне претње, тј. без обзира на то да ли су укључени оружје и физичка сила. У екстремним случајевима, физичке основе једне државе могу бити доведене у опасност од саме природе. На пример, земље као што су Бангладеш или Холандија могле би готово нестати у случају обилних глобалних поплава.“;⁸

- утицај ратова на деградацију животне средине, наиме „проблеми у животној средини могу бити изазвани ратом, или припремама за рат, и они су понекад тако велики да се могу убројати у најозбиљније индиректне последице рата.“⁹

На овакав начин дефинисања еколошке безбедности еколошки проблеми смештени су у контекст традиционалних безбедносних стратегија.

Други правац у дефинисању еколошке безбедности за основу узима безбедност екосистема, биосфере и заштиту животне средине, где је фокус на концепту одрживог развоја. Темпо пораста људске популације са изазваним промена у животној средини и са порастом потражње за природним ресурсима ствара нове изазове за безбедност. У савременим условима узроци угрожавања безбедности и стварање несигурности могу бити неадекватно управљање природним ресурсима, глобално отопљење, дезертификација, дефорестација и сл.

3. Основни појмови еколошке безбедности

Савремено време доноси потреба за интензивнијим изучавањем еколошке безбедности са теоријског и практичног аспекта, што захтева дефинисати основних појмове ове научне области, јер је дискурс еколошке безбедности на почетку свог развоја, те није ништа необично ако су термини који се користе недефинисани или недоречени. Наиме, уколико се жели прави одговор на важна питања из области еколошке безбедности, морају се поставити добре основе за прецизирање и дефиницију појмова. Многобројне и значајне разлике у дефинисању појмова еколошке безбедности потичу из тога што еколошка безбедност користи појмове из разних других научних области

⁸ Људска безбедност: зборник текстова II, приредила Д. Дулић, Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 85.

⁹ Исто, стр. 84

(безбедност, биологија, право, криминалистика, криминологија и сл.), а то се у великој мери рефлектује и на практичне проблеме при њиховој употреби (коришћењу) у еколошкој безбедности. Будући да је област еколошке безбедности релативно нова неопходно је дефинисати основне појмова који се користе у еколошкој безбедности¹⁰:

- **Биоценоза или животна заједница** (грч. биос - живот, коинос - заједнички) – скуп биљних и животињских врста које настајују одређено подручје, а које су међусобно повезане различитим типовима интеракција.“ Биоценоза је један од највиших облика колективне егзистенције живих бића. Биоценоза означава свеукупност живота на једном ограниченом простору, где су жива бића међусобно и у односу на локалитет на ком живе, повезана одређеним каузалним односима. То је терогена заједница више врста биљног и животињског света. Биоценозу више карактерише локалитет-животна средина него њени становници, јер се она не мења. Свака животна заједница има свој животни свет, прилагођен на специфичне услове тог станишта. Једна врста животињског или биљног света на може опстати у свакој биоценози, већ само у оној којој је на свој начин повезана са осталим члановима заједнице. У свакој биоценози постоје специфични односи узајамне зависности, па и непријатељства међу врстама које је настајују. Најчешће зависност и непријатељство међу врстама живих бића у биоценози се односи на обезбеђење хране и исхране. У биоценози је најпотпуније изражен живот свих живих бића биљног и животињског света.”¹¹ Животна заједница ли биоценоза је биолошки систем вишег реда, који се образује заједничким животом популације различитих врста биљака, животиња, микроорганизама и гљива на одређеном подручју;

- **Биосфера** (грч. биос - живот, сфаира - лопта) обухвата простор на Земљи који је насељен живим бићима, односно у којем постоје услови за живот. Чине је сви екосистеми на Земљи. Биосфера¹² обухвата читаву хидросферу, слој литосфере до дубине од око 10 метара и доњи слој атмосфере до висине од приближно 10 метара. Дебљина биосфере варира јер нису сви делови Земљине површине једнако повољни за живот. Биосфера „ је прастари термодинамички отворен, ауторегулативан систем живих бића и неживе природе, она акумулише и прерасподељује огромне ресурсе материје и

¹⁰ Редослед основних појмова еколошке безбедности сачињен је по алфавитном редоследу

¹¹ Јовић, Р., Јовић, Н.: Против биолошка заштита у миру и рату“ ИРО Привредапублик, Београд, стр.11-12

¹² „Општу теорију биосфере створио је у двадесетим и тридесетим годинама XX века руски научник В.И. Вернадски разијајући идеје В.В. Докучајева о комплексној природно-историјској анализи узајамно повезаних објеката и појава у природи и утврђивању природних законитости за објекте хетерогене структуре и састава“ Коломејцева-Јовановић, Л.: Хемија и заштита животне средине, Савез инжењера и техничара Србије, Београд 2010. стр.23

одређује састав и динамику земљине површине, атмосфере и хидросфере. Ова пластичност омогућује човеку да, према својим потребама, мења различите компоненте биосфере. Али, ове промене не смеју изаћи изван одређених оквира, јер би се тиме угрозиле сложене узајамне везе које постоје у биосфери као систему, и које се налазе у стању динамичке равнотеже (о свему томе, о свим тим опасностима и еколошкој суштини која се иза њих крије, човек у својој пракси мора строго водити рачуна)¹³

Прву дефиницију биосфере дао је геолог Е. Suess 1875. Године, а као концепт ближе разрадио минералог В.И. Вернадски 1926. године подразумевајући не само делове данас насељене живим бићима, већи све оно на нашој планети што је било када настало или било под утицајем живота.

- **Екологија** (грч. *ојкос* - околина, кућа, *логос* - наука) постоје бројне интерпретације и дефиниције ове мултидисциплинарне науке. У ужем смислу тј. класична екологија је природна наука која се бави међусобним односима организа, као и односом организама са животном средином. Савремена научно-теоријска разматрања глобалних проблема довела су до настанка нове интегралне науке о животној средини, коју је најприкладније назвати примењена екологија. Примењена екологија као наука о животној средини обухвата и социјалне аспекте, технологију, право, економију и друге друштвене науке које се, у најширем смислу, могу примењивати на процес изучавања комплексног појма животне средине. Примењена екологија заснива се на интегралним еколошким принципима базираним на интегрисању природних наука укључујући и екологију, али и на социоекономским и технолошким принципима. То је гранична интегрална наука настала у мрежи природних, друштвених и техничких наука која је проширила знања у односу на класичну екологију. Предмет изучавања примењене екологије јесу и перспективе развоја људског друштва: еколошки интегритет и глобална еколошка безбедност. У практичном смислу се често редукује појмом заштита животне средине.

Удубљујући се у суштину појма екологије као науке која проучава односе између организама и животне средине у којој сви егзистирамо, односно екологије као науке која изучава опште законе међусобне повезаности биосфере и антрополошких система, намеће се закључак да је то интердисциплинарна и комплексна наука о најопштијим законитостима узрочно-последичних повезаности организама и животне средине. Она обухвата предмет проучавања више природно-научних и друштвених дисциплина. Екологија је сложен научни комплекс, наука која по својој суштини излази из оквира класично схваћених научних дисциплина. Она је данас општенаучни приступ свих наука, односно све научне дисциплине проучавају еколошк проблеме;

¹³ Јанковић, М.: Развој еколошке мисли у Србији, Центар за социоеколошка истраживања и документацију, Београд, 1995.стр.114.

- **Еколошки деликти** подразумевају укупност људских понашања (кривична дела, привредне преступе и прекршаје) којим се повређују или угрожавају друштвене вредности које одређују услове за чување, унапређење животне и радне средине човека. Они су само врста или део укупне делинквенције са којом се једно друштво-држава суочава у одређеном периоду, односно човечанство у целини. То се деликтно понашање разликују од других врста деликата управо по објекту заштите (скупу друштвених вредности које се повређују или угрожавају овако предузетим делатностима, што у овом случају представља – човекова здрава животна средина с једне стране, односно право човека – као једно од основних људских права на здраве услове живота, с друге стране).

Еколошки деликти се могу посматрати на различите начине: безбедносно, криминалистички, криминолошки, политички, социолошки, правно, историјски, међународно итд., што свакако указује на комплексност и слојевитост еколошких деликата. Међутим, озбиљно бављење еколошким деликтима захтева анализу друштвено-политичких, привредних, културних, историјских и других околности које су утицале на настанак еколошких деликата.

Ретки су радови који еколошке проблеме вежу за појаву делинквенције, па и социјалне девијације¹⁴ уопште јер еколошки проблеми у време настанка изворних теорија социјалних девијација нису били толико изражени да би се на њих обратила посебна пажња.¹⁵ Али, уколико се прихвати критеријум типологије социјалних девијација, нема ни једног разлога да се еколошки облици људске деструкције не сматрају еколошким деликтима. Еколошки проблеми су такви да изазивају поремећаје друштвених функција, са узроцима типично друштвеним и психолошким у мери у којој је то друштвено условљено¹⁶;

- **Еколошка етика** „је филозофска дисциплина како о спонтаном тако и о наученом начину понашања у животној средини, према животној средини и односима који у њој владају. Еколошка етика подразумева морално и поштено понашање људи према свим живим бићима у средини, као и према факторима који тај живот обезбеђују. Еколошка етика или етички однос према животној средини поставља питања о моралним односима између људског (техносфере) и природног (биосфере) света.“¹⁷

¹⁴ У најопштем смислу, девијација значи оступање од неког утврђеног стандарда, устаљеног правила, норме или законитости.

¹⁵ Бошковић, М.: Криминологија с педологијом – II део, Социјална патологија, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр.31.

¹⁶ О еколошким деликтима више видети у: Љуштина, А.: Еколошки деликти и полиција, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010.

¹⁷ Ђукановић, М.: Етика и животна средина, у Екологија и етика (приредио Павловић, В.) Еко центар, Београд, 1996. стр.40.

- **Еколошки криминалитет** представља специфичну врсту делинквенције и типологије криминалних појава повезаних са загађивањем и угрожавањем животне средине којим се угрожава људско здравље, биолошки и животињски свет ван граница дозвољене толеранције. У суштини, садржај појма еколошког криминалитета, као савременог облика криминалитета, обухвата све видове активности којима се загађује или угрожава животна средина, а које су, као такве, инкриминисане као одређена кривична дела, па сходно томе под еколошким криминалитетом подразумевамо групу кривичних дела којима се кривичноправно штити животна средина и чијим се извршењем угрожава, загађује и деградира животна средина у прекомерним размерама и ван граница толеранције.¹⁸

- **Еколошка култура** подразумева понашање сваке индивидуе које претпоставља усаглашавање људских потреба са природним могућностима. „Еколошка култура подразумева развијену еколошку свест и мишљење, еколошка искуства усмерена ка заштити и очувању животне средине, естетски и моралан однос, развијену еколошку одговорност и целисходно понашање. Тако посматрана и схваћена, она чини основу за постепено формирање еколошког начина живота као новог „way of life“ савременог човека . Такав начин живота претпоставља свесну организацију живота и делатности на основу императива и принципа еколошке идеологије, на основу уважавања еколошких законитости, поштовање норми, правила и констатација: развој морално –естетског односа и осећања одговорности пред природом, друштвом, другим људима и самим собом.“¹⁹

- **Екополитика или еколошка политика** (користи се још и термини политика заштите животне средине) преставља однос политичких чиниоца на промене у животној средини изазване (условљене) људским активностима .“Стога се екополитика усредсређује на то како политички чиниоци утичу на перцепцију управљања последицама људског понашања на животну средину и политичким одговорима на то.Међутим, не изненађује то што се политика појављује као моћна снага која прожима све димензије питања везаних за животну средину и ресурсе - од процене научних доказа до политичких рецепата за разматрање тих доказа. Оно што је готово очигледно јесте то да је еколошко очување глобалне средине неопходно уколико се жели остварење било којих других вредности, јер без средстава за здрав живот ниједна друга вредност се не може остварити.“²⁰

¹⁸ Бошковић, М. Бошковић,Д.: Еколошки криминалитет, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2010. стр. 50-51.

¹⁹ Николић, В.:Образовање и зашпита животне средине, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.стр.39

²⁰ Кегли, Ч., Виткоф, Ј.: Светска политика – тренд и трансформација, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Дипломатска Академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004.стр.539.

Екополитика је усмерена на: заштиту и унапређење животне средине, рационално коришћење и обнављање природних ресурса, очување и развој друштва и друштвених односа кроз остваривање еколошке безбедности.

- **Еколошко право** представља процес правног регулисања заштите животне средине, и оно се развија паралелно са развојем свести људи о значају заштите животне средине. У правном регулисању заштите животне средине пажња је усмерена према универзалним вредностима човека, пре свега ка човековом постојању. У групу елементарних и природних права човека спада и право на здраву животну средину, тако се у савременим условима живота право човека на здраву животну средину издваја као релативно нова самостална грана права.

Еколошко право се може посматрати као скуп правних норми којима се регулише и усмерава утицај човека према свом природном окружењу с циљем заштите животне средине и одржања еколошке равнотеже. Животна средина као предмет заштите делом је садржана и у другим гранама права (уставном, имовинском, кривичном, управном и др.) а делом је издвојена као нов садржај еколошко право. По томе еколошко право је микрокозам свег права, али и нова целина, додуше још у настанку;

- **Еколошка свест** као појам и термин релативно је новијег датума, мада, може се слободно рећи да је као историјска категорија у неким елементарним облицима била од давнина присутна у човековој филозофији, религији, обичајима, моралу, науци и свакодневном животу. Како се мењао друштвено радни, а тиме и сазнајни однос према природи, мењали су се и односи између људи, унутар самог друштва а у складу с тим и схватање тих односа, одражавање стварности заправо мењала се и развијала свест о стварности. Еколошка свест је свест о ограничености природе чији је човек интегрални део, то је свест о нужности укидања доминације човека над природом у њеном изворном, како и социјално конституисаном облику и успостављање равнотеже између природних система и човекова система²¹;

- **Екосистем** - основна функционална еколошка јединица која укључује све физичке, хемијске и биолошке особине станишта, као и организме који живе у њему (биоценоза + биотоп). „Термин екосистем увео је 1911. године енглески еколог Tansley, А.Г., подразумевајући под њим сваки систем живих бића (биоценозе) и спољашње средине (биотоп) у коме владају еколошки односи.“²²

Екосистем је природни оквир у коме се одиграва прилагођавање и узајамно усаглашавање између организама и средине било настанком нових адаптација или изменом средине под деловањем живих бића, или пак успостављањем

²¹ Николић, В.:Образовање и заштита животне средине, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.стр.38-39

²² Јанковић, М.: Развој еколошке мисли у Србији, Центар за социоеколошка истраживања и документацију, Београд, 1995. стр.107.

нових односа међу њима, све до успостављања нових регулационих механизма. Овај стални процес историјски води ка чвршћој интеграцији екосистема у њиховом просторно временском континуитету. Екосистем је најшире функционално јединство у коме сваки од делова (биотички и абиотички) утиче на својства других, тако да промена у било ком делу утиче на целину, а промена целине на сваки део посебно;

- **Мониторинг животне средине** је континуирано праћење стања животне средине, који укључује праћење промена у животној средини под утицајем природних и антропогених фактора. То је комплекс научних, техничких, технолошких и организационих мера о контроли стања и тенденцијама развоја природних и техничких процеса. Мониторинг животне средине региструје метеоролошке појаве, видове загађења и њихове изворе, контролише спровођења санитарно-хигијенских прописа, односно прати и региструје кретање и количину загађујућих материја у ваздуху, води, земљишту, стање биодиверзитета и сл. На основу добијених података са мерних места о стању животне средине добија се јасан увид о променама у квалитету и квантитету животне средине, емисији загађујућих материја и коришћењу природних ресурса. Главни задаци мониторинга животне средине су:

- посматрање природног окружења и процеси који се дешавају у њему под утицајем фактора људске активности;
- процена физичког стања животне средине;
- прогноза промене у окружењу под утицајем фактора људског фактора и
- процена пројектованог стања животне средине;

- **Популација** је просторно и временски интегрисана група јединки (организама) исте врсте које располажу заједничким скупом наследних фактора.

У природним условима јединке се ретко налазе изолване током целог живота. Оне увек живе као узајамно повезане скупине - популације органских врста. Под популацијом као биотичким системом подразумева се група јединки исте врсте, које на одређеном простору живе истовремено а међусобно су повезане пре свега односима размножавања. Популација је стварни облик постојања органских врста у природним условима.

Узајамна повезаност јединки у оквиру популације може се заснивати и на посебним односима и механизмима групног понашања. То су посебни биотички системи означени као социјални системи, Популација је природна целина, скуп сличних јединки, са својствима која премашују појединачна својства сваког члана популације. Друштвено понашање карактеристично за социјалне системе доприноси структурирању популације а произлази из одговора организма на њихову друштвену средину;

- **Спречавање еколошких деликата** представља систем мера и активности усмерених ка отклањању свих непосредних, објективних и субјективних

услова и околности које погодују настанку и вршењу еколошких деликата. У спровођењу општих мера на спречавању еколошких деликата требало би да учествују сви друштвени и државни органи, почев од породице, школе, преко органа социјалне заштите до законодавних органа. Поред општих облика спречавања еколошких деликата, веома су значајни и посебни облици које предузимају државни органи чија је дужност сузбијање криминалитета. Тако је законска обавеза полицију да, поред осталог, предузима активности којима се спречава вршење еколошких кривичних дела. У том смислу спроводе се мере криминалистичке контроле и појачаног надзора, врши се потражна, позорничка и патролна делатност, спроводе рације и заседе, обављају послови чувања и заштите објеката и предузимају друге мере и радње којима се отклањају услови који погодују настанку еколошких деликата. Вршећи ефикасно функцију гоњења учинилаца еколошких деликата, суђења и пресуђивања, јавно тужилаштво и судови остварују значајне ефекте у спречавању еколошких деликата. Осим тога, они су дужни да прате и проучавају појаве од значаја за обављање својих функција и дају предлоге законодавним телима за спречавање друштвено опасних и штетних појава и за учвршћење законитости;

- **Сузбијање еколошких деликата** је облик реаговања друштва на појаву еколошких деликта. Механизам сузбијања еколошких деликата ступа на сцену, по правилу, после деликта. Циљ је да се открије и разјасни еколошки деликт, да према његовом учиниоцу, после законито спроведеног поступка суд изрекне одговарајућу казну. Сузбијање еколошких деликата је поверено специјализованим државним органима, као што су полиција, тужилаштво, суд и органи за извршење кривичних санкција. Сваки од тих органа има законом утврђене дужности и овлашћења. Њихово складно и координирано деловање и јединствени став у погледу потребе изградње стратегије борбе против еколошких деликата је основни услов за успешно решавање задатака који су пред њих постављени. Пракса друштвеног развоја у целини, а посебно пракса борбе против деликата потврдила је чињеницу да успешно и ефикасно деловање ових органа у откривању деликта и његовог учиниоца, експедитивно спровођење поступка и изрицање праведне и заслужене казне учиниоцу, има велики превентивни значај и снажно делује на потенцијалне делинквенте;

- **Заштита животне средине** подразумева одржавање природних услова и равнотеже у биосфери уз рационално коришћење ресурса у процесу привредног и друштвеног развоја.

Парадоксално је да је технологија, с једне стране, извор загађења, а с друге једина нада за отклањање последица загађења, како данашњих тако и будућих. Наиме, човек захваљујући техничким и технолошким решењима може да

разрешити велики број еколошких проблема заједно с другим научним областима попут- економским, правним, етичким, политичким и другим.

Заштита животне средине подразумева систем акција и мера које се предузимају с циљем да се спречи деградација животне средине. У нашем друштву има безброј институција које се баве заштитом животне средине (министарства, заводи, научни и стручни институти, бројне организације и сл). Њихов број је условљен многобројним и разноврсним проблемима који се односе на угрожавање животне средине а и превазилазе капацитете и могућности заштите било ког субјекта појединачно;

- **Животна средина** је појам који је данас доживео толику експанзију да се у свакодневной комуникацији користи у готово свим областима живота и рада, у најразличитијим контекстима, али и са најразличитијим значењем. Ипак, се стиче утисак да је појам животна средина, који је безброј пута поновљен остао и даље неодређен, што је свакако последица свеобухватности и поликаузалности овог појма. У теорији и пракси наилази се на различита појмовна одређења животне средине. Примера ради под појмом животна средина подразумевају се сви они фактори који омогућавају опстанак и репродукцију живих бића, односно свега оног што окружује човека.

Животна средина је природни оквир у коме сва бића живе и делују, повезана узајамним утицајима. Животна средина – ваздух, земља, вода, вегетација, живи свет и њихова међусобна повезаност у динамичкој равнотежи представљају *природну средину*, док је шири појам животна средина обухвата не само природну средину већ и средину коју је човек својим утицајем и активношћу изменио.

Животну средину не можемо свести само на природну средину, јер би то значило искључивање технолошког аспекта, с једне стране, и занемаривање изучавања радом створених елемената средине (градова, аграрних предела и сл.), који су такође животне средине човека, с друге стране у генералном смислу животна средина је све оно што окружује човека и садејствује са њим у овом или другом облику. Она је средина живљења човека, како биолошке јединице, тако друштва и цивилизације. Стање животне средине је огледало квалитета живота људи.

4. Основна начела еколошке безбедности

Остваривање еколошке безбедности заснива се на уважавању следећих начела:

- начело превенције и предострожности,
- начело одрживог развоја,
- начело очувања природних вредности,
- начело интегралности,
- начело информисања и учешћа јавности

Начело превенције и предострожности остварује се кроз одлучност у примени одговарајућих мера безбедности кроз правовремену идентификацију, прикупљање информација и предузимање активности за спречавање и сузбијање узрока ризика и претњи по еколошку безбедности. Аактивности морају бити планиране и спроведене на начин који представља најмањи ризик по животну средину и здравље људи, мора се извршити процена утицаја на животну средину и користити најбоље расположиве и доступне технологије, технике и опрема.

“Непостојање пуне научне поузданости не може бити разлог за непредузимање мера спречавања деградације животне средине у случају могућих или постојећих значајних утицаја на животну средину.”²³;

Начело одрживог развоја реализује се кроз остваривање еколошког биланса на Земљи, водећи рачуна о планетарним потребама као објективној реалности развоја глобалног друштва уз уважавање природних потенцијала биосфере. Остваривањем константне равнотеже развоја савременог друштва и обезбеђивањем природних потенцијала за развој будућих генерација остварује се социјална праведност кроз одрживи развој. Одрживи развој представља филозофију живљења, која кроз промену начина мишљења у контексту разматрања и решавања еколошких проблема гради нов поглед на свет чију основу чини сазнање да је човечанство саставни део природе и зависно од ње и да постоји ограниченост и коначност природног потенцијала земље те је стога заједнички интерес људи у планетарном „светском друштву“ да се очува биосфера. Савремени човек је преузео на себе одговорност за очување правила безбедности на планети, за очување константне равнотеже енергетских материјалних токова, а суштина је у томе да се задовоље потребе данашњег човека уз очување босфере како би и будуће генерације биле у прилици да имају приступ природним ресурсима;

Начело очувања природних вредности обухвата коришћење природних вредности под условима и на начин којима се обезбеђује очување вредности геодиверзитета, биодиверзитета, заштићених природних добара и предела.

„Обновљиви природни ресурси користе се под условима који обезбеђују њихову трајну и ефикасну обнову и стално унапређивање квалитета. Необновљиви природни ресурси користе се под условима који обезбеђују њихово дугорочно економично и разумно коришћење, укључујући ограничавање коришћења стратешких или ретких природних ресурса и супституцију другим расположивим ресурсима, композитним или вештачким материјалима. Супституција се посебно односи на супституцију фосилних горива и необновљивих извора енергије обновљивим материјалима и материјалима/ енергијом добијеном из отпада.”²⁴;

²³Национални програм заштите животне средине, стр.11.

²⁴Национални програм заштите животне средине, стр. 9

Начело интегралности подразумева усаглашеност система еколошке безбедности на националном нивоу и прихватање и спровођење међународних стандарда у области еколошке безбедности. Ово начело захтева да се еколошки питања укључе у секторску политику: индустрије, пољопривреде, енергетике, транспорта, социјалне политике и тд., јер еколошка проблематика треба да буде саставни део друштвеног и економског развоја сваког друштва.

Начело информисања и учешћа јавности засновано је на праву у остваривању права на здраву животну средину. Будући да су подаци о стању животне средине јавни свако има право да буде обавештен о стању животне средине и да учествује у поступку доношења одлука чије би спровођење могло да утиче на животну средину.

Учешће јавности у процесу доношења одлука представља један од основних облика учешћа грађана у процесима одлучивања о питањима која су значајна за њихову средину и здравље.²⁵

5. Закључна разматрања

Савремена безбедност је постала изразито сложена друштвена појава, јер су управо савремене безбедносне појаве веома сложене појаве. Један од најсложенијих система са мултилатералним облицима интеракције: човек – природа – друштво, обележен је безбедносном проблематиком. Све присутнији еколошки проблеми доводе до савременог схватања безбедности, које између осталог, подразумева успостављање безбедности основних фактора животне средине. Актуелност еколошке проблематике утиче на друштвену потребу за изучавањем еколошке безбедности са теоријског и практичног аспекта, што захтева конституисање одговарајућих методолошких основа еколошке безбедности.

По природи, човек увек жели да постигне завидан степен безбедности и максимално удобан живот, с друге стране људи настајују свет испуњен са различитим и разноврсним изазовима, ризицима и претњама. Несигурности

²⁵ Архуска Конвенција је најважнији међународни документ којим се омогућава учествовање јавности приликом израде планова, програма и политика које се односе на животну средину. Конвенција обавезује државе чланице да учине доступним информације од значаја за животну средину, да омогуће широкој јавности да учествује у доношењу одлука и обезбеде им адекватну правну заштиту у случају непоштовања ових права. Да приликом тумачења не би дошло до сужавања права јавности не информације Конвенција прецизно дефинише информацију која се тиче животне средине као сваку информацију о: стању животне средине и свих њених компоненти; законским актима, плановима, програмима, споразумима, економским анализама и сл. који се тичу или могу да утичу на животну средину; стању здравља и безбедности људи, културним споменицима, урбаним просторима уколико на њих утиче или може да утиче животна средина и промене које се врше или планирају.

никад неће нестати, али постављање теоријско методолошких основа еколошке безбедности је почетак који даје могућност новим променама.

6. Библиографија

1. Бошковић, М.: Криминологија с пенологијом – II део, Социјална патологија, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, Нови Сад, 2002.
2. Бошковић, М. Бошковић, Д.: Еколошки криминалитет, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2010.
3. Ђукановић, М.: Етика и животна средина, у Екологија и етика (приредио Павловић, В.) Еко центар, Београд, 1996.
4. Јанковић, М.: Развој еколошке мисли у Србији, Центар за социоеколошка истраживања и документацију, Београд, 1995
5. Јовић, Р., Јовић, Н.: Против биолошка заштита у миру и рату“ ИРО Привредапублик, Београд,
6. Кегли, Ч., Виткоф, Ј.: Светска политика – тренд и трансформација, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Дипломатска Академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004
7. Коломејцева-Јовановић, Л.: Хемија и заштита животне средине, Савез инжењера и техничара Србије, Београд 2010.
8. Љуштина, А.: Еколошки деликти и полиција, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010.
9. Људска безбедност: зборник текстова И, приредила Д. Дулић, Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.
10. Љуштина, А., Кнежевић-Лукић.: Environmental security- a conceptual framework, in : Securitz in the post conflict (Western) Balkan : transition and Challenges faced by the Republic of Macedonia: international cscientific conference, 27-28 May 2011, Ohrid/ [editor in Chief Cane Mejanoski]. University „St.Kliment Ohridski“ - Bitola, faculty of Security - Skopje, 2011. p. 46-56. Volume II
11. Национални програм заштите животне средине, www.ekoplan.gov.rs
12. Николић, В.: Образовање и заштита животне средине, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
13. Симић, Д.: Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
14. Стање људске безбедности у Србији: ка индексу људске безбедности: извештај за 2008. годину, (уредник Михајло Чолак), Фонд за отворено друштво, Београд, 2010.
15. Стратегија националне безбедности Републике Србије, http://www.mod.gov.rs/lat/dokumenta/strategije/strategija_nacionalne_bezbednosti_lat.pdf

THE FUNDAMENTAL KEY ASPECTS OF METHODS IN ENVIRONMENTAL SAFETY

Summary

In the contemporary socio - political concept of security there is a widespread agreement that the security of the individual, the state, and the broad international community is correlated with the changes in the environment. Adverse changes in the environment can cause stress in society, which in turn can increase frequency of conflict situations. These conflicts can have local implications, futhermore become regional problem, and ultimately changes in the environment can be projected on a global level, for instance; global warming. There is no doubt that environmental problems have security implications. The relationship between environmental problems and safety in the last decades of the twentieth century becomes the subject of academic and political debate. In the academic field there are many and varied concepts related to the relationship of environmental issues and safety. With the development of the security sciences , the ecological security field constitutes as a genuine science with its characteristic constituents

УЛОГА ГРАЂАНА У КАТАСТРОФАМА

ДЕО ПРОБЛЕМА ИЛИ ДЕО РЕШЕЊА¹

проф. др Драган Млађан
проф. др Желимир Кешетовић
мр Предраг Марић

Сажетак: Од почетака историје грађани су спонтано реаговали на катастрофе и пре него што су формиране друштвене/државне институције за реаговање у ванредним ситуацијама. И након успостављања посебних организација и агенција-служби за реаговање у ванредним ситуацијама грађани и локалне заједнице погођене катастрофом нису постали пуки објекат, односно група људи у проблему која чека да га неко споља реши, већ су и сами наставили да, у оквиру својих могућности, дају одговор на ове догађаје. Њихови спонтани одговори некада су комплементарни са напорима надлежних агенција, а некада се непотребно преплићу и/или међусобно ометају и потиру. Свест о међусобном партнерству и заједничке припреме пре настанка катастрофе могу допринети да реаговање грађана на катастрофе допринесе њиховом успешнијем савладавању, односно ублажавању последица катастрофа.

Кључне речи: грађани, катастрофе, агенције за управљање ванредним ситуацијама, управљање катастрофама.

1. Увод

На почетима људске историје људи су се суочавали са катастрофама и на њих реаговали спонтано при чему су се удруживали и ослањали једни на друге у оквиру људских скупина. Са развојем друштва и друштвене поделе рада постепено су се формирале посебне друштвене институције са задатком да се припремају и реагују на различите врсте вредних и кризних ситуација и

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом "Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције". Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

катастрофа. То међутим, никако не значи да је активизам грађана сасвим нестао и да су они своју судбину препустили у руке надлежних органа и агенција те да у случају катастрофе пасивни чекају да они и њихова имовина буду спешени од стране професионалаца који су за то обучени и који се финансирају од стране пореских обвезника.

Успешно усклађивање и узајамно допуњавање грађанског одговора на катастрофе са одговором који дају надлежне агенције условљено је мноштвом културних, организационих и других системских фактора о које ће бити речи у овом раду. Припремљеност грађана за катастрофе зависи од начина на који они перципирају безбедносне ризике.

2. Припрема грађана за катастрофе

Озбиљност и начин на који се грађани припремају за могуће катастрофе пре свега зависи од њихове перцепције безбедносних ризика која се драстично променила током последњих 30 година. Обимно истраживање је показало да грађани у свом приступу ризицима не воде само рачуна о њиховој вероватноћи и озбиљности последица. Тако је Стар још 1969. године закључио да су ризици који се добровољно преузимају 1000 пута вероватнији од ризика који се не преузимају добровољно (Starr, 1969). Истраживање Влека и Сталена указује да следећи аспекти ризика утичу на перцепцију:

- „ Катастрофични потенцијал“ или „доживљеност претње“
- Одсуство добровољности које се схвата као неправедност (ко профитира, ко сноси последице)
- Одсуство добровољности које се схвата као недостатак личног утицаја (немогућност контроле)
- Нови ризици против познатих ризика (на пример: нова технологија)
- Скривени или дуготрајни ефекти ризика (на пример: рак након дуготрајне изложености)
- Недовољно јасан друштвени утицај активности које носе ризик (Vlek and Stallen, 1980)²

Грађани се припремају само за врсту претње коју доживљавају као блиску и непосредну. Такође, врста ризика мора бити вредна припреме. Ово им помаже да се осећају да су у контроли у односу на претњу. (Мајор, 1999). Неки аутори помињу „рационалне“ разлоге за неприпремање за катастрофе. У овом случају, грађани се не припремају за катастрофе ако претпостављају да су шансе да до одређене катастрофе дође или ако верују да немају довољно информација о ефективним стратегијама припремања (Tierney, 1989).

² Више о перцепцији ризика у Ninković, V., Novak, L., Kešetović, Ž. (2010), "Risk perception, communication and decision-making process", *Krizovoy manažment/Crisis management*, Scientific-technical magazine of Faculty of special engineering at University of Žilina in Žilina, Vol 9, No 1, pp.66-74

Занимљиво је да се у низу истраживања мотивација грађана за припрему за катастрофе доводи у везу са различитим аспектима перцепције ризика појединог: природа претње, искуство са катастрофама, пол и социо-економски статус грађанина.

Када је реч о *природи претње* у случају потенцијалних природних катастрофа, грађани своју процену ризика базирају на чулној перцепцији. Ако је неопходно, предузимају мере да се заштите (трагање за безбедном зоном) и припрема за одговор на овакву врсту проблема има смисла.

Ризик еод нових технологија (нпр. нуклеарне) грађани доживљавају као дуготрајне, катастрофичне и неповратне. Тако је радијација неопипљива, временски неограничена и смртосна претња, која може доћи из свих праваца, и против које је заштита тешка или немогућа. Чињеничне информације о нивоима претње и стварној претњи често недостају, док су грађани изложени бројим дискусијама о штетним последицама радијације. Због ових разлога припрема за овакву претњу се брзо одбацује као узалудна.

Велики је и значај *искуства са катастрофама* тако да заједнице које су више од једног пута погођене одређеном врстом катастрофе често развијају такозване „субкултуре катастрофе“, где су размена знања, праксе и других припрема од централне важности. У заједницама са таквом субкултуром реакција је обично бржа и адекватнија. Лично искуство са опасним ситуацијама често резултира тачнијим доживљајем претње. Међутим, само по себи не носи и повећане припреме за остале опасности. Када је једна заједница припремљена за једну врсту катастрофе, не значи да је припремљена и за све врсте ризика.

Када је реч о *полу и социјално економском статусу* мушкарци и жене на различите начине комуницирају поводом ризика или начина на који примају информације везане за ризик, али утицај на кризне припреме није истражен (Мајор, 1999). Свест о претњи и припрема за њу могу да буду повезани са друштвено-демографским карактеристикама као што су висина прихода, степен образовања, припадност етничкој групи (Perry, and Mushkatel, 1986). Генерално, људи који не припадају етничким мањинама и они вишег друштвено-економског статуса боље су припремљени за катастрофе и озбиљне несреће од других. Мањине се суочавају са већим потешкоћама од већинске популације зато што имају мање приходе и резерве новца, вероватније је да су незапослени, мање је вероватно да имају осигурање од катастрофа и вероватније је да имају проблем у комуникацији са одговарајућим институцијама поводом информација о ризицима од катастрофа (Tierney, 1989; Fitzpatrick, Mileti, 1994)

И начин на који је структуриран државни систем за реаговање на катастрофе има утицаја на грађански одговор на катастрофе и успостављање ефикасних међусобних односа грађана и надлежних агенција. Организације за управљање ванредним ситуацијама које су базиране на паравојном моделу

имају тешкоћу у укључивању добровољаца, зато што се не уклапају у хијерархију чиновна или ауторитативне структуре. Са друге стране, добровољци могу значајно да допринесу општем напору. Централни фокус планирања не сме бити усмерен на контролу, већ на ефективну расподелу људских и материјалних ресурса у заједници. Систем одговора за катастрофе је добро развијен у оним заједницама које су изложене разним ризицима (као што су сеизмички поремећаји). Изазов одговора, достава материјала, организација склоништа и медицинске неге за хиљаде људи након изненадног разарајућег догађаја је динамичан, интерактиван и непредвидив процес. Процент успешности ефективног одговора зависи од могућности тренинга, средстава и инфраструктуре пре катастрофе. (Comfort 1998).

Многе земље су основале организације за структурирање грађанског одговора на кризе и катастрофе. На Новом Зеланду, „Менаџери опоравка“ (Recovery managers) су тренирани да надгледају локалне комитете за опоравак од катастрофа. У САД су састављени „Тимови за одговор заједнице“ (Community Emergency Response Team - CERT) које сачињавају локални становници обучени за неопходне вештине спашавања живота и за чињење „највећег добра за највећи број људи“. Такви тимови су намењени да буду продужена рука професионалним службама и од њих се очекује да укажу помоћ одмах након катастрофа или тешких несрећа док професионалне службе не стигну. (FEMA, 1999).

Велики број жртава, проблеми са комуникацијама и блокирани путеви отежавају помоћ. Грађани морају бити способни да се ослоне једни на друге за непосредне задатке спашавања живота. Под овим околностима, рођаци, колеге и комшије ће спонтано нудити помоћ једни другима. Тако је и било након земљотреса у Мексику где су неутренирани грађани волонтери спасили 800 људи. Међутим, 1000 људи је умрло као резултат покушаја спашавања других. Ова висока цена може бити спречена тренингом, припремом или брошурама (FEMA, 1999). Када је реч о ефектности таквих тимова, сматра се да је постојао потпуни недостатак кооперације и поверења од стране професионалних радника помоћи према таквим тимовима.

Контролне листе су намењене за локалну власт, али и на компаније и саме грађане. Многобројне брошуре са упутствима су припремљене и комуникациони програми су покренути да грађане више укључе у припрему за управљање у случајевима катастрофе. Већином у западним земљама, локална, регионална и државна власт се самостално припремају за такве догађаје и информишу грађане о томе. На основу процене ризика припремају се посебни водичи (књиге) за грађане у којима се они информишу како да спрече несреће и шта да раде за време катастрофа. Садржај таквих брошура је веома конкретан. Објашњено је какви типови катастрофе могу да се догоде и које мере треба да се предузму као и шта увек треба да поседују да преживе у

ситуацијама катастрофе. Стил брошура разликује се од земље до земље. У САД пажња се посвећује конкретним контролним листама и мало је илустрација. Сектор за ванредне ситуације Републике Србије је такође у сарадњи са Мисијом ОЕБС у Србији сачинио и дистрибуираи свим локалним саједницама „Породични приручник за понашање у ванредним ситуацијама-да ли знате како да заштититесебе и своју породицу од последица ванредних ситуација.“ Ретке илустрације приказују срећну породицу, што указује на потпуну припремљеност за катастрофе. Типична брошура на Новом Зеланду приказује родитеље како беже са дететом, уз реченицу: „Да ли ћеш успети да се носиш са њом, када катастрофа дође?“ Многобројне су слике поплава, земљотреса и уплашених људи у склоништима поред конкретних информација о олујама и другим типовима катастрофе.

3. Одговор грађана на катастрофе

Грађански одговор се односи на акције које предузимају грађани пре, за време и након катастрофа и великих несрећа. Одговор грађана током катастрофа може да се подели на акутну фазу (стварни одговор усмерен на спашавање, медицинску помоћ, склониште) и на опоравак или фазу поновне изградње. Када је реч о могућности одговора на катастрофе, неопходно је сагледати неке веома важне аспекте одговора:

1) Психолошки аспект

Психологију маса најчешће карактеришу неверица и паника. Неверица се јавља када већина људи не разуме суштину догађаја или не верује људима, медијима и институцијама који дају информације о догађају. То у потпуности блокира све активности које стоје на располагању у циљу одговора на катастрофу. Још гора од тога је паника када се схвати опасност. У том случају се догађа распад система, па је успостављање било какве организације за одговор на катастрофе немогуће.

2) Организацијски аспект

Организација одговора на катастрофу је комплексан посао и захтева напор читаве људске заједнице, односно сваког њеног члана. Тако огромна организација захтева дуготрајне припреме, велику мотивисаност јединки и пуну опредељеност да се одговори са пуним капацитетом.

3) Ниво расположивих знања

Расположива знања су кључни фактор код одговора, јер без доброг познавања суштине догађаја, његових ефеката и начина да се на њих успешно одговори, није могуће спречити, избећи односно убавити катастрофу.

4) Инерција људске заједнице за одговор на катастрофу

Инертност је саставни део природе човека. Наиме, човек делује последично, тек када се нешто заиста догоди. Данас је инерција људског рода тако велика да и када се несрећа догоди веома се споро реагује. Поставља се питање мерења инерције људске заједнице са више аспеката: временског, психичког, политичког, когнитивног, организационог, обучености, спремности на брзу адаптацију. Метода мерења мора да обухвата све наведене аспекте, како би резултат био валидан. Резултати мерења треба да буду основа за доношење исправних одлука за свођење инерције људске заједнице на прихватљив ниво.

5) Расположиво време за одговор

Расположиво време за одговор на катастрофу је један од кључних фактора одговора. Што је време од опажања настанка догађаја до његовог дејства дуже, то је могуће да се људска заједница боље припреми и да одговор на катастрофу буде целовит и успешан.

6) Фактор панике

Паника посебно настаје у периодима масовних страдања и изузетно ју је тешко елиминисати и контролисати. Тада се свако организује на личном и породичном нивоу, па свако организовано понашање постаје скоро немогуће.

7) Улоге и одговорности

Добро дефинисане улоге и одговорности сваке институције и сваког појединца у моменту одговора на катастрофу су битан фактор. Међутим, теоријски је све у реду, али када дође до критичних ситуација, многи делови система се урушавају.

У *акутној фази*, грађани доносе разне одлуке. Слушају радио који их саветује да затворе прозоре и врата, да избегавају одређене области или чак да се евакуишу. Суседи и родбина зову са другим информацијама. Грађани примају ове и многе друге информације, и онда морају да одлуче да ли је информација која им је дата вредна веровања и да ли су савети важни за њих.

Да ли ће се мере предузети зависи од интерпретације ситуације од стране грађанина. (Perry, 1985) Многи логички кораци се предузимају од тренутка када је упозорење добијено. Ови кораци се не предузимају у директној линеарној секвенци, већ један корак јача или слаби други, док се процес индивидуалног доношења одлука одвија. Нова информација води до поновне процене ситуације. (Fitzpatrick, Mileti, 1994). Истраживање је показало да полазна тачка за размишљање о одговору лежи у тренутку када се претња доживљава као реална. Два фактора су важна:

- Грађанин испитује поузданост органа или других који издају упозорења. Фактор у овом случају је, на пример, број лажних упозорења која су била издата.
- Веровање у информацију зависи од предвиђене локације, времена и могуће размере најављене катастрофе. У том случају се праве аналогije са ранијим личним искуствима са најављеним типом катастрофе. (Perry, 1985)
- Грађани ће тражити потврду и верификацију за информације које сматрају непоузданим. Ово је једно од објашњења за појачан телефонски саобраћај пре и за време катастрофа. Само када је прималац убеђен да ће му ефекат претње нашкодити, размотриће одговарање на њу. Следећи фактори су важни када грађанин одлучује да ли ће да предузме заштитне мере:
- Да ли упозорење оставља довољно времена за реакцију на катастрофу?
- Каква је породична ситуација? Генерално, породице више оклевају када нису сви чланови безбедни и на истом месту. У ситуацијама евакуације, породице често делују као група, а не као скуп индивидуалаца. На пример: чекају једни друге како би могли заједно да оду. Ово може да узрокује проблем када је време веома битно.
- Доступност „плана сигурности“ , што омогућава индивидуалцима да предузму мере предострожности

4. Понашање грађана током катастрофа

Људи суочени са катастрофом користе два различита система када одлучују како да делују: интуитивни и аналитички. Први начин је брз, асоцијативан, афективан, аутоматски, емотиван и несвестан. Други се базира на правилима расуђивања, алгоритама и формалне логике, али је спорији и захтева више труда, свесности и способности за учење. Неуролошке и друге студије су показале да се оба система, са својим предностима и манама, поремећајима и ограничењима, користе да би се дошло до одлука. Када два процеса крену у различитим смеровима, истраживање је показало да асоцијативни и афективни процеси донесу разлику, посебно када је јак временски притисак. (Slovic 2000). Грађани реагују брзо и интуитивно у случају мањка времена за припрему и изненадне катастрофе, као што су земљотреси, олује и терористички напади. Постоје три општепозната и раширена мита о одговору грађана који се могу одбацити на основу истраживања спроведеног још 1980-их којих се агенције и данас држе кад је реч о за припремама за катастрофе.

Мит 1: Грађани паниче у ситуацији катастрофе

Иницијални страх урођен грађанима брзо спласне када почну да траже начине да обезбеде своју и безбедност других. Они који се окрену иницијалној помоћи су посматрачи, родбина или други људи који су присутни у том

тренутку. Други се побрину да напусте локацију катастрофе у правцу који виде као безбедан у том тренутку. Супротно сликама које нам приказују филмови о катастрофама или извештаји медија, људи скоро никада не паниче. (Perry, Lindell, 2003) Појава мита о паници је објашњена са два извора:

- Када жртве описују сопствену реакцију на катастрофу, често је називају „паничном реакцијом“ („Када сам видео дим у соби, успаничио сам се“). Истраживање показује да стварно понашање показује акутну реакцију страха („Био сам уплашен због дима у соби“), што је праћено рационалним и често алтруистичним поступцима („Узео сам бебу и истрчао напоље“).
- Истражитељи, новинари и посматрачи погрешно тумаче радње жртава које су биле неуспешне. Извештај у вестима о жртвама у хотелским пожарима које су пронађене мртве у купатилу или ходнику ће рећи да су људи побегли у купатило у паници. Међутим, вероватније објашњење јесте да су због смањене видљивости услед дима отворили прва врата у простору, мислећи да је то излаз. Након увида у грешку, било је прекасно да се врате у ходник, и одлучују да сачекају у купатилу. Грешка у расуђивању је направљена и резултирала је смрћу, али то не значи да је грешка плод панике. (Perry, and Lindell, 2003)

Нема научног консензуса о употреби термина „паника“. Школски приступ има два различита погледа. Најстарија верзија, која долази из свакодневне употребе речи, изједначава панику са екстремним и неоснованим страхом. Друго мишљење види панику као манифестацију понашања бежања, при којем се уобичајене друштвене норме отворено напуштају. (Quarantelli, 1999). У оба погледа заступљене су две централне теме:

Панично понашање је **ирационално**. Гледиште је постало озбиљно критиковано, посебно од стране истраживача који су спровели емпиријско истраживање о понашању људи у ситуацијама катастрофе. Ови истраживачи закључују да је понашање у таквим ситуацијама веома смислено и далеко од ирационалног.

Панично понашање је **заразно**. Људи наводно опонашају панично понашање веома брзо. Емпиријско истраживање показује да је и ово нетачно. Паничне реакције су веома ретке, али се дешавају. Услови који могу да проузрокују панику су доживљај тренутне и озбиљне опасности, недостатак комуникације о ситуацији, субјективни доживљај да су руте за бежање ограничене и доживљај да се руте за бежање затварају, чинетренутно бекство неопходним.

Мит 2: Грађани су беспомоћни и зависни

У катастрофама, грађани нису уопште потпуно беспомоћни и зависни од помоћи са стране. Колико је могуће, они први започну спашавање, бригу о жртвама и реконструкцију. Као целина, људска бића одговарају добро за време

катастрофе.Људи тада активно траже релевантне информације и покушавају да ураде шта могу како би се изборили са хитним ситуацијама.Претња катастрофе која треба да се догоди или њен сам удар не паралишу оне који су погођени. Пасивност у опасности је скоро непостојећа (Quarantelli, 1993). Напади панике се дешавају ретко и људи теже поступцима за које верују да су у њиховом најбољем интересу, имајући у виду њихово ограничено схватање ситуације. (Perry, Lindell, 2003) Често се погрешно претпоставља да жртве и евакуисане особе зависе од помоћи власти или приватних организација за склониште након катастрофе. У ствари, већина жртава иде код родбине и пријатеља. (Tierney, 1989)

Мит 3: Пљачкање се дешава за време и после катастрофе

Кварантели је тврдио на бази емпиријског истраживања да се пљачкање скоро никада не дешава за време и после катастрофе.И када до њега дође починиоци су појединци који нису из локане заједнице (Tierney, 1989; Quarantelli, 1993).Званичници често предузимају мере за спречавање пљачкања, док медији извештавају о пљачкању за време и после катастрофе, а такве приче често шире они који дистрибуирају помоћ.

Могуће је да наведени извештаји имају важење које је ограничено културом. Међутим, на основу извештаја сведока, за време емисије отровног гаса у Бопалу (1984, 30 000 мртвих) је било систематског пљачкања, чак и убиства (Lapierre, and Moro, 2001). Слично је било и на Хаитију након катастрофалног земљотреса 2010 године. За разлику од тога једине вести које нису стизале из Јапана након цунаимја су о крађи. (Kešetović, Toth, Korajlić, 2013)

5. Ситуациони алтруизам као посебна инстанца грађанског одговора

Увек постоји воља људи да помогну у катастрофама и озбиљним несрећама.То се не односи само надиректно умешане грађане (породица, пријатељи), већ и на остале.Ово понашање након катастрофе, које је посебан пример грађанског одговора, је толико распрострањено да се означава као „неформални напад масе“.Заједница се на разне начине бори са последицама катастрофе.Чак и после најозбиљнијих катастрофа и несрећа, често је већи број оних који нису директно оштећени, што омогућава заједници да се сама прилагоди. (Tierney,1989). Одмах након земљотреса у Кобеу (Јапан, 1995), становништво је урадило већину спасилачких радова.Званичне хитне службе су пронашле само четвртину од оних који су били спашени. Земљотрес је имао разарајући ефекат на комуникацију између хитних служби: телефонске линије нису радиле, озбиљно штета је направљена радију и факс линијама у области (Hiroi, 1995). Велика помоћ је затим дошла спонтано. Процене броја

добровољних спасилаца током наредних месеци кретале су се од 630 хиљада до 1,3 милиона људи. Објашњења за ово су била пронађена у чињеници да је потреба за помоћ била очигледна, да је постојало интензивно медијско праћење и да је био период распуста што је омогућило многим студентима да помогну (Tierney, 1997).

Дајнс објашњава велику помоћ коју пружају грађани „ситуационим алтруизмом“ (несебичношћу). Наглашава да се то посебно дешава у ситуацијама где се нове жртве појављују, а постоји сумња у способност институционалних организација да реше ситуацију. (Dynes, 1994) Он разликује три облика директне помоћи:

- Појава краткотрајних функција: „масовни напад“ колективног одговора током и одмах након удара катастрофе.
- Активација породице и рођака. Рођаци обавесте једни друге о могућем статусу жртава у области, директно након катастрофе. Спремни су да пруже помоћ одмах са свим средствима која су им расположива.
- Ситуациони алтруизам је посебно изражен код локалних организација и компанија. Насупрот предрасуди да функционишу лошије након катастрофе, они понуде многобројне услуге: организације на терену раде прековремено, са додатним капацитетима због укључења добровољаца и уз укључивање нових организација.
- Ситуациони алтруизам мотивише људе да помогну на начине који нису поменути у плановима за ванредене ситуације. Ово ствара прилике за организације и помаже им да раде активније, промовише размену добара и задовољавање потреба те помаже жртвама у обезбеђивању основних потрепштина. Са друге стране, узрокује зближавање особља, грађана, концентрације добара и услуга у исто време, што може да доведе до хаоса и недостатка јасноће. Такође, може да проузрокује и такмичарско понашање оних који помажу жртвама. Ситуациони алтруизам се може видети и као посебна врста специјалних норми које усмеравају грађане за време катастрофа. (Dynes, Quarantelli, 1968; Stallings, Quarantelli, 1985)

Истраживање о земљотресу у Ерзиндану (Турска, 1992), указује да се брзи грађански одговор, усмерен на спасавање других, не може увек очекивати. Већина грађана Ерзиндана је видела рођаке који су имали озбиљне повреде или су умрли за време или брзо након земљотреса. Заједница је била суочена са катастрофом, што је имало трауматичне последице за оне који су преживели. У таквим условима, није изненађујући недостатак одговора или споро време одговора у првим сатима након катастрофе. Катастрофа такве размере може да има снажан узнемирујући ефекат на релативно малу заједницу, због блискости породице, друштвених и економских веза (Comfort et al. 1998).

6. Импликације грађанског активизма за управљање катастрофама у акутној фази

У првом сату након катастрофе или озбиљне несреће, ватрогасно-спасилачка служба, полиција, медицински радници и друге укључене организације раде на сопственом организовању у управљању катастрофом. За озбиљно повређене жртве у подручју катастрофе, тај први сат може да значи разлику између живота и смрти. Због тог разлога, ово време је познато и као „златни сат“. Потребно је време да би се структурирано реаговало на високом нивоу. У том првом периоду након катастрофе, грађани ће морати да се ослањају на себе. Након експлозије у Еншедеу (Холандија), није се приступило гашењу пожара од 15:30 (тренутак фаталне експлозије у којој је 22 људи умрло) до 16:10. Први уложен труд био је организовање људства за катастрофу великих размера. Тек од 18:30 па надаље, уследило је гашење пожара.³

Државно планирање скоро никада не оставља простора за помоћ коју пружају грађани. У Јапану, на пример, влада није имала у плану грађански одговор, па је због тога дошло до пометње и великих проблема у подели посла између професионалаца и волонтера. (Земљотрес у Кобеу). (Hashimoto, 2000)

Након несреће са возом у Хармелену (Холандија, 1962), 93 људи је погинуло док је 54 повређено. Одмах након судара два воза, помоћ је била иницирана од стране преживелих и оних који су живели у близини. Међутим, након сат времена, група добровољаца је порасла до те мере да је то почело да ствара проблеме у комуникацији и координацији. (Rosenthal, 1984). Исто се догодило, на неупоредиво већем нивоу, у Голчуку (Турска, 1999). Нестало је 17 хиљада људи. Саобраћајни застој, који су направили спонтани добровољци, блокирао је професионалце и њихова возила да дођу до места катастрофе. (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2001)

Негативне оцене о раду добровољаца су упечатљиве. Углавном се ометају професионалци који се појаве у првим сатима. Међународни Црвени крст не гледа на помоћ добровољаца благонаклоно, осим ако није организована и добро координисана. Међутим, процене показују да је грађански одговор важан, што је у великој диспропорцији са његовом ограниченом промоцијом. (Wenger, James, 1994)

Како би добили исправну процену вредности грађанског одговора у критичној фази, морамо се боље упознати са доступним знањем и вештинама добровољаца. Фазе и активности током катастрофе морају да буду дефинисане. Одређене врсте грађана су посебно важне. На пример, професионални припадник служби за хитно реаговање који у том тренутку није на дужности. Веома је важно да се овим људима доделе задаци.

³ Commissie Onderzoek Vuurwerkrap, (Research Commission on the Fireworks Disaster), (2001), 'De Vuurwerkrap: Eindrapport', Den Haag, pp. 123-124.

Након почетне фазе катастрофе, у којој је акутна помоћ за спашавање живота неопходна, следи много дужа фаза опоравка. У овом временском периоду, жртвама се мора помоћи да наставе са својим свакодневним животом. И овде је улога добровољаца важна. Међутим, владе поново не узимају у обзир ту чињеницу. Постоји нада да се ипак може постићи консензус око тога како се могу користити грађани који су спремни да пруже помоћ.

Успех покушаја да се олакша жртвама од стране оних који спонтано нуде помоћ, зависи од капацитета агенција и власти да их брзо и ефикасно интегришу у координисану стратегију. Један од разлога успеха волонтера из Кобеа је начин на који су локалне власти и волонтери развили сарадњу у којој су допуњавали једни друге. На пример, док се влада концентрисала на поправљање инфраструктуре, добровољци су изградили привремена склоништа и управљали су њима. (ICRC, 2001)

7. Грађански одговор с обзиром на врсту катастрофе и процес руковођења

Овде ће бити презентовани конкретни типови катастрофа и процеса руковођења катастрофама у акутној фази. Процеси руковођења катастрофама описују различите типове активности који се могу разликовати током самог руковођења. У истраживању је анализирано 18 типова катастрофа и 31 процес руковођења катастрофама, како би се открило које су форме грађанског одговора могуће, и на које се начине грађани могу мотивисати. Ово истраживање је груписало типове катастрофа и процеса које имају сличне последице за грађански одговор. Направљена је следећа подела типова катастрофа:

- Класична „блиц“ катастрофа: озбиљне саобраћајне несреће, пожари, експлозије.
- Ослобађање опасних супстанци или заразних агенаса
- Катастрофе са периодом упозорења
- Катастрофе у које је укључен велики број људи
- Неуспех јавних комуналних служби

Класична „блиц“ катастрофа се може описати као неочекивано дешавање несреће, где има барем 10 жртава. У овим случајевима постоји неизбежан недостатак професионалног особља које може да помогне свим жртвама у току првих минута до пола сата након догађаја. Барем један сат је реално време да се донесу потребна средства те се стога, жртве морају ослањати једни на друге, као и на друге грађане барем за време првог сата након катастрофе. Генерално, ова врста помоћи је ефектно обезбеђена. Јасно је да ризици постоје, посебно током операција спашавања које предузимају грађани. У неким случајевима (земљотрес у Мексику), ово резултира документованим жртвама, али је

спашено више живота током ових активности него што је изгубљено. Особље за хитне ситуације је нагласило опасност које ове врсте грађанског одговора могу да донесу, практичну немогућност координисања и могућу одговорност власти.

Један од највећих проблема „блиц“ катастрофе је ограничен капацитет медицинске помоћи. Међутим, вероватно је да ће бити присутна макар једна медицински образована особа у настањеним подручјима. Ова група варира, од особа са дипломом прве помоћи до лекара. Помоћ који ови медицински образовани грађани могу да пруже, може бити побољшана обезбеђивањем одговарајућег медицинског материјала.

Када је направљена процена да ова форма грађанског одговора може да спаси људски живот, пожељно је да се ово узме у разматрање када се образује особље за хитне ситуације, као и да се прихвати одговорност владе. Пожељно је да се ова одговорност нормативно утврди и у законодавству.

Неки типови катастрофе са собом носе испуштање опасних супстанци, што прети јавном здрављу. У акутној фази, ово значи да део популације, који је у непосредној опасности, мора да одговори удаљавањем из области. Помоћ мора бити пружена најнемоћнијем грађанину. Грађани који нису у непосредној опасности евакуишу се спонтано, чим буде постојала перцепција ризика. Ова спонтана евакуација може озбиљно да омете организовану евакуацију и долазак организација чији је задатак да помогну. Стога, информације треба да се обезбеђују на индивидуалном нивоу. Међутим, нема емпиријског истраживања о овоме.

Ограничена контаминација околине становништва ствара разне проблеме: Грађани који разумљиво желе смањење нежељеног ризика, захтеваће мере које „објективно“ гледано нису исплативе. Грађански одговор ће се онда трансформисати у интересне групе и правне процедуре.

У случају мање контаминације (без непосредне опасности за јавно здравље) и у случају излагања контаминацији великих области, може бити пожељно да се становништво самостално деконтаминира.

Катастрофе са периодом упозорења су углавном природне. На пример, шумски пожари, поплаве, цунамији и екстремни временски услови. Период упозорења може варирати од десетина сати до неколико дана. У фазама упозорења, индивидуални савет и апел грађанском одговору су могући и потребни. Укључени грађани ће разумети хитност претње (ако се добро комуницира) и биће способни да предузму одговарајуће мере. У фази руковођења катастрофом, грађански одговор ће бити подједнако неопходан због размера катастрофе.

Катастрофе које се тичу великог броја људи могу да резултирају великим бројем жртава. Међутим, познато је да ће се гужва створити, и ако међу људима који су погођени катастрофом има медицински обучених особа. Они могу помоћи жртвама ако им се обезбеди медицинска опрема.

Неуспех јавних комуналних служби може да (у дужим периодима) озбиљно ослаби друштво.Евидентно је да влада не поседује средства да адекватно ограничи ефекте, па је грађански одговор зато неопходан.Послови олакшања могу делом да буду обављени од стране професионалаца грађана (унутар и изван компаније) који имају одговарајући специјализовани материјал.У пракси, ово може да се догоди спонтано.Међутим, без сарадње власти, постављање приоритета неће бити оптимално.Примарно планирање владе зато треба да се фокусира на координацију грађанског одговора.

Посебна подкатегија катастрофа је катастрофа са ограниченом могућношћу самоослањања.Незгоде на води или са летелицама на писти су примери таквих катастрофа.Ослањање на себе може бити лимитирано услед разних околности. У случају незгоде на води, руте за бежање су ограничене и преживљавање на води зависи од помоћи са треће стране. Генерално, правила су строго усмерена на обезбеђивање могућности за излазак.Захтеви који су наметнути по лиценцама или препорукама грађанима, усмерени су на промоцију грађанског одговора након бежања.

Могућности грађана да помогну суграђанима су веома ограничене у следећим ситуацијама: авионска незгода на писти или ван ње, несрећа на води, саобраћајна незгода у дугачком тунелу или незгода са возом између тачке поласка и доласка. У овим ситуацијама постоји мало могућности за реакцију грађана.Имајући на уму ограничене капацитете професионалних сервиса помоћи, овакве ситуације захтевају претходно разматрање промоције грађанског одговора.У случају авионских несрећа, на пример, делимично решење се може пронаћи у употреби доступног медицински образованог особља међу путницима, и у терминалима близу потенцијалних места несреће.

Разврставање процеса руковођења катастрофама у категорије које имају сличне ефекте на грађански одговор је резултирало следећом (делом преклапајућом) подкатегијом:

- Доношење одлука
- Бекство
- Спашавање, хитна медицинска помоћ и нега у првим сатима
- Олакшање након првих сати

У свим фазама катастрофе или озбиљне несреће, неопходно је да сви умешани (грађани и власт) доносе одлуке на основу исправних информација.Грађани и власт могу да имају приступ јединственим информацијама које им требају.Процеси зато морају бити организовани на такав начин да се такве информације преносе што је брже и тачније могуће.На пример, мере које се предузимају након могућег цурења токсичних гасова укључују специјализовано особље за хитне ситуације.Пре него што се информише јавност, ради се експертска интерпретација података.

Када је непосредна евакуација области неопходна, мора се напоменути да је грађански одговор потребан у помоћи слабима и старима. Важно је запамтити да ће грађани веома разумљиво одбити да оду без гарантоване безбедности за своје сроднике. Адекватна упутства за припрему за катастрофе су неопходна. (Perry, 1985)

Због очекивања да капацитет агенција-служби за олакшање у „златном сату“ буде недовољан, очигледно је да ће грађански одговор морати да буде укључен у планове за акутно спашавање живота. Студије случаја су показале да се предности морају ставити испред ризика. Претпоставља се да просечан разуман грађанин неће нашкодити себи и да неће ометати професионалца у раду.

Као што је и наглашено, једна од првих брига професионалаца у вези грађанског одговора је страх од некоординисаног понашања и одговорности за повреде грађана који пружају помоћ. Постоји одређени број професионалаца који су присутни у погођеној групи грађана.

У првим сатима, жртве морају бити склоњене и збринуте. У пракси, ова врста помоћи се највише пружа преко грађана који имају приступ одговарајућим локацијама, као што су ресторани, локални центри. Студије случаја показују изненађујуће јаку тенденцију централизације. Хитне службе покушавају да пренесу жртве до предвиђене локације (на пример, спортска хала), иако ова локација још увек није адекватно припремљена. Један од разлога за ову реакцију је жеља за брзом регистрацијом.

Већина жртава показује велику проактивност. Углавном сами организују сопствено склониште одмах након прве ноћи. Искуство је показало да су најпроблематичнији случајеви они који остану у центрима за прихват, и да је њима најнеопходнија професионална пажња, што се ретко узима у обзир приликом планирања.

Након што првих пар дана прође, три различита процеса управљања катастрофама могу да буду виђена:

- Јавна одговорност. Зашто се катастрофа уопште догодила?
- Организовање дугорочне неге
- Поправљање штете установљавајући одговорност
- Грађанин склон одговору ће мобилисати своје суграђане и (без обзира да ли је питан или не) и умешати се у сва три процеса.

8. Одговор грађана из мањинских заједница током катастрофа

Друштвена истраживања људског понашања током природних и технолошких катастрофа су реалитивно нов феномен. Скоро сви подаци који су нам данас доступни сакупљени су у истраживањима која се спроводе тек од 1950 године. Није изненађујуће што су неки аспекти грађанског одговора на

катастрофе неистражени у довољној мери.(Quarantelli, Dynes, 1977).Један од таквих аспеката је свакако и област реаговања грађана који припадају мањинском становништву у оваквим ситуацијама.Потреба за знањем о етничким различитостима у понашању поводом катастрофа може да буде схваћена из научне и практичне менаџерске перспективе.Из угла друштвене науке, развој знања које је повезано са било којом појединачном расном или етничком групом, сусреће се са разним ограничењима.Пошто су студије о катастрофама увек биле хомогене, учесници заинтересовани за ово питање наилазе на проблем немогућности емпиријског доказивања било какве разлике у понашању између већинског и мањинског становништва.Знамо да су разлике у понашању и ставу документоване у вези са истраживањем америчких етничких група. (Rose, 1973)

Мањинске групе се разликују између себе и од већинског становништва по питањима погледа на свет, по друштвено-економском статусу, организацији и структури породице, учествовању у верским организацијама, као и у политичким мишљењима и поверењу у друштвене и државне институције.

И ово кратко набрајање разлика, никако није коначно.Због свега овога и очигледне важности у разумевању понашања у катастрофама, питање различитих реакција ове две групе грађана се намеће као битан научни задатак.Зато теоретичари интуитивно знају да је етничка припадност важна варијабла, али и без довољно емпиријског материјала за процес конструкције релевантне теорије.Иако су прилично хетерогени, подаци који постоје о понашању мањинског становништва катастрофе појачавају идеју да се расне и етничке разлике морају систематски препознати.Уопштено, ови подаци откривају да се грађани мањина суочавају са последицама различитим од већинског становништва.Проналазимо, на пример, разлике међу етничким групама у броју смрти, као и стопама несрећа.Црвени крст поседује податке који показују да су смрти проузроковане катастрофама диспропорционално веће међу грађанима из мањинских заједница.(Trainer, Hutton, 1972)

Постојање разлика у смрти и стопама несрећа, имплицира да постоје и различитости које се могу односити и на друге варијабле такође. Поставља се неизбежно питање: Шта конкретно утиче на овакве исходе? Да ли грађани мањина доживљавају већу физичку штету зато што живе на рањивим локацијама или су им станови мање отпорни на опасност?Можда мањине на другачији начин гледају на опасност и поруке упозорења, па се у складу са тим и понашају на начин који вероватније доводи до повреде?Друштвена структура и социолошко-психолошке варијабле вероватно доприносе различитим исходима.

Идентификација и објашњење етничких и расних разлика у понашању у ситуацијама катастрофе су важни и из примењене перспективе. Примаран циљ професионалног управљања у хитним ситуацијама је безбедност свих

грађана, како оних који припадају већинском, тако и мањинском становништву. Припадници мањина су битни у том контексту јер се другачије понашају од већине, а то директно утиче на њихову безбедност.

Једна од важнијих ствари када се говори о томе јесте и добра комуникација. Често се дешава да због свих различитости које постоје, порука и упозорење мањина морају бити конструисани и презентовани на другачији начин. Усаглашени напор свих који учествују у овом процесу представља својеврсни императив.

Резоновање из теоријског, као и примењеног угла води ка томе да истражитељи дефинитивно морају да испитају улогу етничке припадности у одговору на катастрофе и управљању њима. Минимум који се мора испунити је барем спецификација различитих припрема, одговора и опоравка од катастрофа у зависности од етницитета.

9. Закључак

Грађани, барем у западним друштвима, понашају се рационално у ситуацијама катастрофе колико и у свакодневном животу. Не паниче и доносе рационалне одлуке шта и како треба радити на основу расположивих информација и времена. Грађани који немају адекватну информацију за увид у ситуацију, ризике и могуће мере, могу да се одлуче за изборе који, посматрани са веће раздаљине, са бољом перспективом, могу да изгледају као неоптимални. Још један разлог за неоптималне изборе је велики осећај лојалности према грађанима са којима су блиски. Не само да грађани ефективно помажу себи, већ процене катастрофа показују да је већина жртава спашена од стране суграђана. Већи део иницијалне помоћи је такође обезбеђен од стране грађана, али званичници и даље занемарују могућности и предности грађанског одговора. Најчешће, планови за катастрофе посматрају грађанина као беспомоћну жртву, којој се може помоћи само преко одговарајућих служби. У овом контексту, упечатљиво је како се страх од пљачкања који следи након катастрофе, понавља код званичника. Иако је пљачкање у стварности изузетно ретко, сам страх од тога је довољан да власти грађанима не дозволе прилаз области катастрофе.

Закључно овим запажањима, неопходно је да се узме у обзир могућност грађанског одговора. Коришћење овог приступа значи:

- Да проток информација пре и за време катастрофа мора бити усмерен ка разумном грађанину, како би му се омогућило да донесе самосталну одлуку.
- Да вредност грађанског одговора за потребе спашавања буде узета у обзир, посебно кад хитне службе имају ограничене капацитете да реагују. Све мора да буде организовано на такав начин да грађанин који је склон одговору може да делује у максимуму својих могућности.

- Да се мора више водити рачуна о грађанском одговору након акутне фазе, смештању у склоништа и нези.
- Припрема грађана за катастрофе представља проблем.Тешко је стимулирати грађане да припрему схвате довољно озбиљно.Уколико сама власт не организује припрему за мање вероватне катастрофе, грађани сигурно неће на себе преузети ту одговорност, јер то неће видети као нешто што је неопходно. Истраживања, такође, показују да ће грађани наћи за сходно да се сами припреме за оне несреће за које верују да ће се стварно и догодити.Постоје успешне кампање широм света које подржавају грађане да се самостално припреме за несреће као што су кућни пожари, повреде деце или проблеми са струјом.Оваква припрема је добра основа за грађански одговор у случајевима катастрофа.

10. Библиографија

1. Beck, U. (1992), *Risk Society: Towards a new modernity*, Sage Publications, London
2. Comfort, L., Tekin, A., Pretto, E., Kiriqli, B. and Anges, D. (1998), 'Time, Knowledge, and Action: The Effects of Trauma Upon Community Capacity for Action', *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 16(1), pp. 88–89
3. Dynes, R.R. and Quarantelli, E.L. (1968), 'Redefinition of property norms in community emergencies', *International Journal of Legal Research*, 3, 100–112
4. Dynes, R.R. (1990), 'Community Emergency Planning: False Assumptions and Inappropriate Analogies', Preliminary Paper Number 145, Disaster Research Center, University of Delaware, Newark, as quoted in: Quarantelli, E.L., (1993), 'Community Crises: An Exploratory Comparison of the Characteristics and Consequences of Disasters and Riots,' *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1(2), p. 69.
5. Dynes, R.R. (1994), 'Community Emergency Planning: False Assumptions and Inappropriate Analogies', *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 12(2)
6. Dynes, R.R. (1994), Situational Altruism: Toward an Explanation Of Pathologies in Disaster Assistance, paper presented at XIIIth World Congress of Sociology, Bielefeld
7. FEMA (1999), IS 317 Introduction to Community Emergency Response Teams, at <http://www.training.fema.gov/emweb/IS/is317.asp>, accessed 01 June 2004.
8. Fitzpatrick, C. and Mileti, D.S. (1994), 'Public Risk Communication', in: *Disasters, Collective Behavior, and Social Organization*, (eds), Dynes, R.R. and Tierney, K.J.
9. Hashimoto, N. (2000), 'Public organizations in an emergency: the 1995 Hanshin-Awaji earthquake and municipal government', *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 8(1), pp. 19.
10. Hiroi, O. (1995), 'Earthquake Disasters: The Need for Robust Emergency Information and Transportation Networks,' *The Wheel Extended*, 93, p. 5.
11. Kešetović, Ž, Toth, I. i Korajlić, N. (2013). "Isprika kao strategija u kriznom komuniciranju – Značaj kulturnog konteksta" forthcoming
12. Ninković, V., Novak, L., Kešetović, Ž. (2010), "Risk perception, communication and decision-making process", *Krizovoy menadžment/Crisis management*, Scientific-

- technical magazine of Faculty of special engineering at University of Žilina in Žilina, Vol 9, No 1, pp.66-74
13. Perry, R. and Mushkatel, A.H. (1986), *Minority citizens in disasters*, University of Georgia Press
 14. Perry, R.W. and Lindell, M.K. (2003), 'Understanding Citizen Response to Disasters with Implications for Terrorism', *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 11(2), pp. 51–52.
 15. Perry, R.W. (1985), *Comprehensive Emergency Management: Evacuating Threatened Populations*, pp. 66–70.
 16. Quarantelli, E.L. (1993), 'Community Crises: An exploratory Comparison of the Characteristics and Consequences of Disasters and Riots', *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1(2), p. 69.
 17. Quarantelli, E.L. (1999), *The Sociology of Panic*, Disaster Research Center, University of Delaware
 18. Stallings, R and Quarantelli, E.L. (1985), 'Emergent Citizen Groups and Emergency Management', *Public Administration Review*, vol 15, 93–100.
 19. Starr, C. (1969), 'Social benefits versus technological risk', *Science*, pp. 1232–1238.
 20. Tierney, K.J. (1989), 'The Social and Community Contexts of Disaster,' Gist, R. Lubin R. (1989) (eds), *Psychosocial Aspects of Disaster*, Oxford, England: John Wiley & Sons
 21. Vlek, C. and Stallen, P.J. (1980), 'Rational and Personal Aspects of Risk,' 45 *ACTA Psychology* 273.

THE ROLE OF THE CITIZENS IN DISASTERS - PART OF THE PROBLEM OR PART OF THE SOLUTION

Summary

From the ancient times citizens responded spontaneously to disasters before the agencies for emergency management were established. However, after building special institutions for coping with disasters, citizens did not become just an object, or a group of people in problem, waiting for the help from outside, but continued to respond to the disasters within their capabilities. Their spontaneous response sometimes is compatible with the efforts of responsible agencies, and sometimes is overlapping and disruptive. Awareness of mutual partnership and joint preparedness activities before the disaster can contribute that citizens reactions on disasters can contribute to successful disaster management and mitigation of consequences.

О СУВЕРЕНОСТИ ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ

мр Немања Маринковић¹

доц. др Петар Чисар

Сажетак: Постоји дилема да ли се прерогативи суверености држава чланица Европске уније у областима безбедности губе у ширем систему безбедности Европске уније – безбедносној заједници, и какав је у томе значај националне безбедности појединачних држава. Зато се улога система националне безбедности у систему безбедности Европске уније може посматрати из два угла: као кочница – у случају када национални интереси држава чланица не уважавају у потребној мери значај сарадње у безбедности и опште интересе, и као предност – када национална безбедност кроз проширено схватање интереса и заједничких вредности бива интегративни елемент процеса реконфигурације значења безбедности на нивоу Европске уније. Отворено је питање да ли су државе чланице Европске уније искрено опредељене да своју националну безбедност изместе у други план и подреде је заједничкој “европској безбедности”, или су у измењеним геополитичким околностима у складу са сопственим националним интересима, у таквој формули препознали могућност да на бољи начин остваре сопствену националну безбедност? Већина држава чланица Европске уније прихвата став да је њихова безбедност део опште, али је видљиво да међу њима постоје разлике, због специфичних интереса сваке од њих. У том смислу, постоји стална напетост између националне безбедности, која нужно подразумева једну посебност (партикуларност) и усредсређеност на државу, и политичко-безбедносних структура у Европској унији које представљају заједничке интересе, и у крајњем, јединствени безбедносни идентитет Уније.

Кључне речи: Европска унија, спољна политика, безбедносна и одбрамбена политика, сувереност, национална безбедност.

1. Увод

Због успостављеног плурализма безбедносних организација, о безбедности Европе се могло говорити и пре Европске уније. Свако удруживање држава у

¹ Овај рад је резултат реализације научно-истраживачког пројекта под називом “Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције”. Пројекат се реализује на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 бр. 662/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011..

одговарајући савез, организацију, које оне стварају и чиме постају чланице, настаје у складу са интересима држава. То, са друге стране, подразумева и пренос извесних надлежности на конкретну организацију и прећутни пристанак држава на одређени степен ограничавања њиховог суверенитета. Међутим, граница на којој се заустављао пренос надлежности са држава на организацију била је крајња воља - сувереност.

Државе сагласношћу воља стварају организације, међутим, оснивањем организација није више прост збир својих чланица, јер у процесу одлучивања у једној организацији утицај саме организације кроз посебни институционални механизам формира једну нову вољу, вољу која у одређеним областима може бити надређена вољи државе у мери у којој је уговорно прихваћено да су одлуке организације обавезујуће. У крајњем, да ли ће одлуке организације бити обавезујуће зависи од сагласности воља држава.

Међутим, Европска унија је специфичан случај, где је степен ограничења суверенитета држава повећаног интензитета, у свим областима, а посебно се у области безбедности питање све више проблематизује. Разлог је у правној природи Европске уније, јер се још од самих почетака стварања, преко европских заједница, заснивала на темељу потпуног или делимичног преноса суверенитета у зависности од врсте области која се из државне надлежности преносила на Европску унију. Тиме се увећавала моћ Европске уније, али због отпора држава да безбедносни сектор који је, традиционално у сувереној надлежности пренесу на Европску унију, направљен је инструментариј по моделу интеграције (која подразумева већи утицај Уније) и по моделу сарадње (која подразумева већи утицај држава). Зато треба испитати колико су области безбедности остале у суверености држава чланица.

2. Разлози за прекид традиционалног модела суверености у области безбедности код европских држава

Из историјске праксе се може утврдити колики је био „праг толеранције“ на коме су европске државе штитиле националну безбедност. Чак је и дипломатска „провокација“ државног суверенитета могла проузроковати реакцију, од прекида дипломатских односа па до ратног сукоба. Стога, питање које се намеће гласи, који су онда то разлози утицали на „промену курса“ код европских држава да напусте традиционалне обрасце понашања у заштити националне безбедности и уђу у процес интеграције који задире у суверенитет сваке државе? Постоје најмање три повезана одговора на ово питање:

Први се везује за безбедносни проблем око успостављања контроле над стратешким сировинама, који су поједине државе покушале да реше кроз економску интеграцију, убрзо по окончању Другог светског рата. Првобитно одговорне за регулацију појединих сектора економије (угаљ, челик, пољо-

привреда), временом је европским институцијама поверена одговорност над све већим бројем задатака. На крају века, ово је укључивало монетарну политику, спољну и безбедносну политику, политику одбране и област „унутрашње безбедности”, тако да су надлежности Европске уније стигле до подручја које се третира као „тврдо језгро“ националне безбедности. Управо се процес свеопште интеграције показао као најбољи модел и постојано решење за безбедност држава, или, једноставније речено, интеграција је постала синоним за безбедност држава Европе. Доминантно гледиште се заснивало на тврдњи (и бојазни, истовремено) да би одсуство интеграције држава довело до њихове фрагментације, а то би могло да оживи оне старе, не сасвим заборављене ривалитете.

Други разлог су научене историјске лекције, јер је постало јасно да се ниједна држава у Европи не сме појавити као доминантна, а и прегруписавања у бројне савезе и коалиције из прошлости се нису показала одрживим по европску безбедност. Зато се у овом случају Европска унија, а не нека појединачна држава, појављује као стожер - пијемонт безбедности, која не подразумева ривалитете, већ представља модел тзв. безбедносне заједнице.²

Трећи, на све ово се надовезао процес глобализације који је дао један нови квалитет европској безбедности, и употпунио смисао и важност овог модела интеграције за безбедност појединачних европских држава. Зато се Европска унија третира као субјект који делује и као склониште и као акцелератор процеса глобализације. Односно, са једне стране, глобализација је поспешила интеграције држава, а са друге, интеграција је истовремено штит од глобализације и претњи које она носи.

И поред бројних филозофских и политичких идеја о „уједињењу“ европских држава,³ тешко је било замислити да ће се државе сагласити да „поделе“ своју безбедност на нивоу Европске уније. Ово напомињемо зато што су још од почетака (преко европских заједница) европске интеграције имале наднационални карактер, а како је, са друге стране, питање државне суверености, посебно у области безбедности држава, имало традицију у европској историји око три и по века, мало је ко могао да предвиди да ће се сегменти система националне безбедности, додуше постепено и опрезно, пребацивати на једну такву организацију.

Ипак, поред напред наведених општих разлога, било је, а постоје и даље, конкретни разлози који се везују за свако поље безбедности. Тако је област

² Безбедносну заједницу, први је дефинисао још 1937. године немачки политиколог Карл Дојч по коме је то заједница држава „у којој постоји реално уверење да чланице неће физички насрнути једна на другу већ ће своје несугласице решавати на други начин“ (Wither, 2005:19). Овде се употреба силе одбацује као начин решавања конфликта унутар заједнице, и зато се намеће потреба да се јача економска и политичка међузависност која намеће ограничења на суверенитет држава чланица.

³ Нпр. идеје Алтиера Спинелија, Жан Монеа и сл.

сарадње у Европској унији попут спољне и безбедносне политике и политике одбране створена ради јачања позиције Европске уније на глобалном плану, али и због интереса држава које су процениле позитивне стране тзв. политике ваге, јер генерално већу специфичну тежину има став Европске уније од става ма које појединачне државе. Овде се само тражио модел како ускладити политике, и у чему се могу усагласити интереси држава. У другом, „унутрашњем”, домену безбедности – полицијско-правосудним пословима, разлози за трансфер ових надлежности на Европску унију произишли су из самих разноврсних интеграционих процеса, јер је Европа постала и јединствено криминално-географско подручје, пошто међудржавне границе практично више не постоје, нарочито за криминалце. У савременом добу међународни криминал иначе доживљава експанзију, а проблеми које производе његови најтежи облици, су се увећали и усложнили. Заједничка, европска решења у овој области једноставно су постала *conditio sine qua non* правременог спречавања и сузбијања међународног криминалитета. У том погледу, од изузетног значаја је било да службе “гоњења” не гледају беспомоћно како извршиоци кривичних дела “нестају” у суседној земљи, и да се истражни поступци не ометају компликованим и бирократским процедурама.

3. Промењено схватање природе суверенитета

Сувереност је битна одлика која разликује државу од других субјеката међународних односа, и представља слободу воље коју једна држава манифестује споља и изнутра.⁴ Она подразумева највишу власт, која се, у правом значењу, најпотпуније манифестује једино унутар државе, док на међународном плану држава ступа у односе не са себи потчињеним већ, у правима и обавезама, равноправним субјектима. Изнад држава нема више власти, што значи да је могуће само уговорно везивање држава, на шта оне опет пристају својом вољом, за шта постоји правни основ и у међународном поретку. Према Повељи УН, гарантује се поштовање суверености држава и немешање у унутрашње послове једне државе. У члану 2. ст. 7, Повеље УН каже се да: „ништа у овој Повељи не овлашћује Уједињене нације да интервенишу у пословима који спадају у националну надлежност држава”.

⁴ У спољним односима, то значи да су државе правно једнаке, без обзира на неједнакости (територија, становништво, научно-технолошки развој, моћ), да су суверене и независне од сваке спољне власти, и да им та права не могу бити одузета. На унутрашњем плану, сувереност укључује право слободног избора политичког, социјалног и економског система. Свака држава има подручје властите, унутрашње надлежности, у које се нико не може мешати, па ни друге државе и међународне организације. (Димитријевић, 2005:77)

Међутим, Повеља познаје и извесна ограничења суверенитета, посебно у ситуацијама које се односе на заштиту мира и безбедности у свету.⁵

У односу на поставке из „вестфалског система“, где су државе традиционално представљале централне актере у међународним односима, њихова улога је у данашње време депозиционирана. Она још није нестала, не може се рећи ни да је минимизирана, али је ипак ослабљена по више основа. Сходно томе, значајно је анализирати промене у вези садржаја и опсега појма суверенитета.

Посебан случај су државе које су чланице Европске уније, где је интеграција оснажила динамичности које су довеле до повећане међузависности држава, и односа са наддржавним, подржавним и недржавним актерима. У данашње време, државе су изгубиле монополску позицију и, не само да нису једини, већ рекли бисмо да представљају групу малобројних чланова међу субјектима на међународној сцени (међународне и невладине организације и сл.). У таквом односу сасвим је логична могућност појаве конфузије у погледу центара моћи. Наиме, поновни трендови вишеструке лојалности и власти које су испреpletане подсећају на средњовековни период, мада у центру тог система власти и даље остаје држава, јер је она изворни носилац власти, где само уговорним путем (својом вољом) може пренети део својих овласти и другим субјектима. Зато је у оваквој измењеној структури међународног система, са бројним учесницима поред држава, потребно прецизно проценити њихов значај у таквом систему, а обзиром да се парадигма националне безбедности најјасније рефлектује кроз њен суверенитет, потребно је анализирати значај суверенитета.

Још од вестфалског мировног уговора из 1648. године, када је и настао државно-центрични (*state-centric*) међународни систем, суверенитет је био основни концепт и индикатор постојања или непостојања националне безбедности што је била приоритетна обавеза држава. То је био стандард политичке легитимности држава, без могућности претпочињавања већем ауторитету који би регулисао њихове међусобне односе. И у 20. веку, Вестфалски постулати су добили потврду у мировном уговору којим је основано Друштво народа и касније, што је посебно значајно, у Повељи Уједињених нација, основном међународно-правном документу савременог света. Међутим, и у оваквом „тврдом“ схватању суверенитета јасно је да државе споља нису могле имати никакву власт над другима, до простог представљања унутрашње воље на спољном плану, јер се налазе међу равноправним субјектима. Шта више, и на унутрашњем плану владе нису увек могле имати потпуну контролу над свим догађајима, а један од главних

⁵ У наставку овог истог члана 2, ст. 7, каже се да: „ово начело неће утицати на примену принудних мера предвиђених у глави VII Повеље УН“;

разлога је економска међузависност држава, која је временом све више била под утицајем транснационалних субјеката.

Ипак, међународни поредак се током протеклих неколико векова темељио на премиси суверености националне државе, при чему је свака држава унутар своје територије представљала оног крајњег и апсолутног арбитра у питању властитих претпоставки за националну безбедност. Иако је таква сувереност правно била дефинисана као апсолутна, очигледне асиметрије у снази појединих држава не само да су наметале потребу битних компромиса, посебно на страни слабијих држава, већ су укључивале и озбиљна кршења туђе државне суверености од стране јачих држава.

Међутим, у првој декади 21. века, дилема безбедности је квалитативно различита од оне из 20. века. Прекинута је традиционална веза између националне суверености и националне безбедности (Brzezinski, 2004:20), па је тешко између ова два појма ставити знак једнакости. Зато се говори о измени садржаја, опсега и досега појма суверенитета – и питање је како га сада треба тумачити?

Сагледавањем развоја Европске уније уочава се неколико димензија у слабљењу концепта државног суверенитета (иако је Европа колевка овог концепта). Бројни фактори који утичу на ову тенденцију: већи степен свести и образовања грађана, међузависност, интеракције и нове технологије – што све утиче на другачији однос према држави од дотадашњег. Међутим, најзначајније карактеристике јесу следеће:

Прво, специфичност Европске уније као институционално организованог простора је да поседује инструментарије који могу бити “употребљени” од стране грађана и омогућити им да приступе наддржавном - регионалном подручју надлежности. Чланови Европског парламента бирају се директно од стране грађана Европске уније. Ова врста специфичности овог простора је појачана и тиме што грађани имају могућност да уложе жалбу директно Суду правде у Луксембургу.

Друго, пустошења претходних ратова и мир у Европи охрабрили су појединце да се не фокусирају само на своју државу. Такође, делегирање државне власти одређеним подржавним ентитетима, као што су региони (под разним називима – области, лендери и сл.), довела су до појаве регионалног идентитета. Међутим, процес регионализације појединих земаља, поред позитивних, прети да покаже и своју опасну страну. Посебно интересантни примери су оснивање федералне (савезне) државе у Белгији, и регионализације у Шпанији (још од 1981.г.), и у последње време у Уједињеном Краљевству са оснивањем Парламената у Шкотској и Велсу. Ова политика је спроведена због ефикасности и притиска локалних заједница. Али, и остале јаке тенденције које су довеле до раздвајања унутар држава су последица ових процеса. Појава транснационалних учесника и њиховог одлучујућег утицаја на расподелу богатства и моћи је преиначила границе државе, тако што је

нагласила међурегионалне разлике и створила раздор и границе унутар државе (Bohas, 2003:5).

И, *треће*, кроз европску интеграцију спроводи се и идеја да се дође до привржености европском идентитету, који би заменио националне идентитете. Са статусом грађанина и држављанина Европске уније и слабљењем националног идентитета, овај циљ је делимично остварен. Ово слаби и могућност државе да мобилише своје грађане. И заиста, констатује Бохас, “дискутабилно је да ли би данас грађани дали живот за своју земљу” (Bohas, 2003:6).

Поред динамичности које преиначују значење суверености држава “изнутра”, слични процеси се дешавају и споља, изван држава. Како је раније назначено, међузависност и бројне врсте интеракција створили су могућности транснационалним учесницима. Држава се сада суочава са проблемом да се њене територијалне границе више не подудару са границама политичког ауторитета (власти) над друштвом и економијом (Bohas, 2003:8). Ово је глобални тренд, а ова тенденција је значајно ојачана у европској зони услед интеграције, која је изазвала либерализацију и уједињавање националних тржишта.

Због оваквих трендова, не чуди што нису ретка размишљања да је суверенитет превазиђен концепт и да државе данас више нису суверене, или да барем нису суверене као што су некад биле (Wallace, 1999:519). Али, требало би разјаснити шта је суверенитет државе некада значио, да ли је значио стварну, потпуну контролу? Оле Вивер објашњава да суверенитет никада није значио апсолутну и независну власт, и да таква сувереност никада није ни постојала. Државе су одувек биле ограничене другим државама и *de facto* су биле приморане да прихвате чињеницу да, по логици „спојених судова”, и други кроје важне услове за њих. Међутим, оно што је суверенитет значио јесте да други не могу да заобилазе законе те територије, да постоје извесне ствари о којима само држава може да одлучи (уставно уређење, порези...). Зато је исправније запажање да су се “ствари на којима је држава раније сама одлучивала временом промениле”.⁶

У складу с тим, оно што се у ствари догађа је “процес преформулације значења, а посебно садржаја суверенитета. Државе су још увек стопроцентно суверене – јер се суверенитет подједнако квалитативно базира на признавању као субјекта у заједници држава – али општа преформулација се врши у вези са оним над чим држава може да захтева искључиву контролу и, сходно томе, над чим се таква контрола више не захтева” (Weaver, 2003:375). Из оваквих ставова следи да је суверенитет форма, а садржај се временом мења.

Из ове анализе суверенитета држава у области безбедности, види се промењена логика суверенитета, према којој он не представља непремостиву

⁶ На пример у 17. веку је било нормално да власт може да бира религију својим поданицима (уз одређене специфичне изузетке). Они то данас не могу да раде. Да ли су државе због тога мање суверене? Да ли су неке уступиле сувереност? Које? (Weaver, 2003:375).

препреку за облике интеграције и сарадње у Европској унији. Притом не треба сметнути с ума да је вредност суверенитета и даље укореењена у понашању из перспективе држава. Зато је за екстремнија гледишта која тврде да суверенитет више не постоји, добро питање зашто се у Европској унији онда не иде још дубље у интеграцију, шта их спречава? Али, и зашто се ипак неки традиционални послови из домена надлежности система националне безбедности деташирају на Европску унију? И, да ли се може рећи да то ипак представља неки провизоријум, јер су ове области “смештене” у структуру Европске уније у којој опет државе имају пресудну реч, тј. области сарадње, а не интеграције. У крајњем, разлози очувања националне безбедности и суверенитета држава ипак су се испречили на путу дубље интеграције. То је јасно из сагледавања достигнутог степена сарадње у овим областима, и напора који су чињени да се и до овог степена дође.⁷

4. Испитивање суверености држава у кључним подсистемима националне безбедности

Кроз анализу сваког од подсистема који чини суштину система националне безбедности сваке државе, при чему су, по аналогiji, области из тих подсистема, кроз успостављене институције, механизме и начине њиховог функционисања и на нивоу Европске уније, може се утврдити да ли је очуван суверенитет држава у области безбедности, у односу на комплементарне структуре у систему безбедности Европске уније. Те области су одбрамбено-безбедносна, спољнополитичка и полицијско-правосудна.

У домену одбрамбено-безбедносних послова у Европској унији, воља појединачних држава је кључна, јер до сада ниједна од области које се налазе у европској политици одбране и безбедности –*ESDP* (посебне операције, војне структуре за планирање и контролисање операција, наоружање) се не налази на нивоу који би био изнад утицаја држава. Аргумент за ову тврдњу су и велике поделе у вези кризе у Ираку. Овакав инструментариј је и разумљив, јер у односу на значај националне безбедности за опстанак државе и њених грађана, тешко је замислити да би се било која држава на свету одрекла свог суверенитета у овим питањима, и ризиковала сопствени опстанак као резултат гласања у некој наднационалној институцији, које би је евентуално могло ставити на страну губитника. Дакле, ова политика се у Унији усмерава, пре свега, из државних оквира.

⁷ Легитимитет и искључива права држава укључених у подухват стварања Европске уније, непрестано су се супростављали циљевима европске политичке интеграције, још од самих почетака. Европске државе су измислиле сувереност, и у тим поставкама се није могло наћи места за наддржавне субјекте који би могли доносити „законе” који би се примењивали на територији држава. Међутим, у Европској унији државе су уступале све већи део своје економске, трговинске и монетарне моћи, али се још увек противе да на истим основама поделе свој политички, безбедносни, војни и полицијски домен. Дакле, политички, а посебно безбедносно, Европа је још увек скуп суверених држава.

Ипак, и само увођење ове области у структуре Европске уније, почев од Ст. Мало споразума представљало је значајан искорак. У средишту ове француско-британске иницијативе, недвосмислене су биле одредбе да се „...одлуке везане за одбрану морају доносити методом међувладине сарадње; да државе морају задржати своје право вета; и да у доношењу одлука везаних за одбрану не треба да учествују наднационалне институције” (Forster, 2000:486).

Зато, област *ESDP*-а представља „школски пример” принципа међувладине сарадње 27 „независних” држава у Европској унији, тј. доношење одлука у *ESDP*-у је у основи базирано на *принципу једногласности*. Коначно, из тог разлога постоји могућност да свака држава чланица употреби *право вета* у процесу одлучивања, чиме се одлука блокира.⁸

Овакво институционално уређење разоткрива однос система националне безбедности држава чланица (у овом случају одбрамбено-војног подсистема), и његовог комплементарног облика на нивоу Европске уније - *ESDP*-а. Притисак националног суверенитета на ову област у Европској унији, указује ни на шта друго, до да државе искључују помињање било какве методе заједништва, која би искључила њихову одлучујућу улогу у питањима која се тичу одбрамбене политике и војних послова. Конкретно, то се односи на захтеве држава да ова област остане ван домета моћи, у првом реду Европске комисије и Европског парламента, јер они симболизују интеграцију у Европској унији, тј. што је већи утицај Европске комисије и парламента, то је већи степен интеграције.⁹

⁸ Пошто су европске државе показале да су посебно осетљиве на суверенитет у овој области, питање је зашто су је онда инкорпорирале у структуру Европске уније? Наиме, без ове димензије, Европска унија не може изразити своју моћ на глобалном нивоу, без обзира на све остале облике моћи. У исто време, ово настојање није имало за циљ стварање некакве европске војске. Традиционално, оваква идеја би била апсолутно одбијена при сваком помену на јавним дискусијама. Различити су мотиви одбијања такве идеје: склоност интеграцији у оквиру НАТО-а, неутралност, неприпадање војним савезима, опседнутост националним суверенитетом у дипломатским и војним пословима. “Државе чланице су се сложиле око тога да циљ “заједничке војске” треба одбацити због недостатка политичког реализма, иако истраживање јавног мњења показује супротно - у ствари, Европљани не сматрају ту идеју апсурдном, опасном или неприхватљивом” (Gnesotto, 2004: 18). Циљ је био, и још увек се своди само на облик удруживања националних контингента које Европска унија може повлачити ако Савет министара једногласно одлучи за употребу војне силе као реакцију на међународне кризе (Schmitt, 2004:91). Да би се то догодило, неопходно је да државе дају зелено светло, па то говори да је центар одлучивања и даље на националном нивоу.

⁹ Ипак, постоји један узак пролаз у уговорним одредбама, у виду неких облика флексибилности, принцип који је зарад веће ефикасности Европске уније у овим областима познат још од Уговора из Амстердама. Један од облика флексибилности пружа државама чланицама да у фази гласања могу апстинирати. То је највећи компромис који се могао направити између са једне стране начела ефикасности Европске уније у овој области (како би се избегла ситуација да евентуално једна држава блокира процес који сви остали подржавају), и са друге стране начела суверенитета држава у овој области. Флексибилност у овом облику (*као апстиненција од гласања*) значи да одлука која би била донета не би обавезивала државе које нису гласале за њу. Али, флексибилност значи да државе чланице не блокирају одлуку, иако не гласају за њу. Међутим, ако апстинира

Дакле, скоро сва битна питања за подручје одбране (и по питању одлука, и по питању ресурса - материјални, људски, индустријски и сл.) остала су под врховном контролом и ауторитетом држава чланица. Међутим, како је ово једна од области где се државе традиционално нерадо одричу својих надлежности, фер је рећи да и сама могућност стварања заједничких одлука на нивоу Уније, без обзира на принцип једногласности, и флексибилности, представља велики напредак. Речима Шмита Буркарда „фер је рећи да је чаша до пола пуна, него да је до пола празна” (Schmitt, 2004:97).

У области спољне политике (CFSP- Заједничка спољна и безбедносна политика) у околностима дубоко укорењених разлика између традиционалних спољних политика чланица Европске уније, покушаји стварања заједничке европске спољне политике су напредовали много опрезније, него економска интеграција која је водила јединственом тржишту и јединственој валути. Важно је рећи да је спољна политика сваке земље уско повезана са њеним идентитетом и интересом. Дакле, велика напетост је била, са једне стране, одраз жеље да се уједине у спољној политици ради јачег става у међународним односима, а, са друге стране, одраз државних интереса, при чему се љубоморно чувају своје појединачне специфичности и традиција.

Државе су показале ревност у очувању искључиво међувладиног начина доношења одлука за осетљиве и битне области креирања спољне политике. Нагласак је стављен на сарадњу и координацију између националних спољних политика пре него на њихову замену европском спољном политиком. Зато је дуго времена остао на снази принцип једногласности у процесу доношења одлука, уз могућност да свака чланица може да употреби право вета, што је за последицу имало мању ефикасност Европске уније. Због ефикасности су, ипак, прихваћени неки флексибилнији приступи кроз увођење већинског гласања¹⁰ и кроз институт „ближе сарадње”, али за нека кључна питања, као што је, например, било каква активност са војном димензијом – остао је у пуној снази принцип једногласности.

У домену полицијско-правосудних послова, учешће на нивоу Европске уније је у интересу држава, пошто је економско и политичко обједињавање све већег броја европских држава произвело потребу бројних реформи на легислативном и организационом плану и у домену унутрашње безбедности. Субјекти који се у оквиру националних граница супротстављају криминалу,

више од 1/3 држава чланица које гласају у Савету, у том случају одлука се блокира (члан 23.1 Уговора о Европској унији).

¹⁰ Оваква ситуација је на „опасном терену”, јер било који облик већинског одлучивања може да представља онај одлучујући моменат у нестајању суверенитета. Предлози се углавном свде на неку врсту селектирања важности и значаја појединих питања, а што би утицало на карактер одлучивања, па се за одлуке у вези војних интервенција захтева једногласност, док је за одлуке о заједничкој политици наоружавања и организовања конкурентнијег европског тржишта у области војне индустрије и слично довољно обезбедити већину.

посебно међународном, су у многим елементима у инфериорном положају у односу на носиоце криминалних активности. У циљу превазилажења свих организационих и функционалних недостатака националних полиција, идеје и планови о потреби стварања јединствене и заједничке европске полиције утицали су на постепено међусобно приближавање и уједначавање приступа у раду, кроз стварање Еуропола.¹¹

У односу на ранија решења, по Уговорима из Маастрихта и Амстердама, где је Еуропол функционисао по моделу међувладине сарадње, у актуелној ситуацији, он је подвргнут контроли и одлукама институција Европске уније, иако они не утичу на овлашћења која имају државе чланице у погледу унутрашње безбедности. Тако, поред сопствене, “унутрашње”, контроле и извесних контролних надлежности од стране држава чланица, политичку и стручну, парламентарну и правну контролу спроводе органи Европске Уније. Што се тиче начина рада, појачана је улога Савета министара и посебно Суда правде, али су извесна овлашћења добили и Европски парламент и Европска комисија.

О улози државног суверенитета у овој области, довољно говори податак да ниједна држава, осим залагања Немачке, није дозволила оперативни капацитет Еуропола, јер домен полицијских и правосудних послова, задире у суштину традиционалног схватања националне безбедности. Овде се можемо послужити Ван Ренеовом модела хоризонталне и вертикалне интеграције, да би се илустровао степен интегрисаности у Европској унији. Према Ван Рену, Шенгенски споразум представља облик хоризонталне интеграције. До хоризонталне интеграције долази када полиција једне државе добије овлашћење да ради на територији друге државе. Ово овлашћење је хоризонтално по томе што остаје на нивоу националне државе, али се проширује хоризонтално преко државних граница. У том погледу, “шенгенски Споразум са својим одредбама за прекограничну потеру и међуграничну присмотру, представља рани и експериментални облик хоризонталне интеграције“ (Santiago, 2000:231). Међутим, када се ради о Еурополу, на бази одредби у уговорима примењује се почетни облик вертикалне интеграције јер се полицијска компетенција огрће у тела и агенције које делују изнад нивоа држава чланица. Мало је вероватно да ће овај облик вертикалне интеграције бити савезни, као нека „федерална полиција“. Европска Унија се показала као јединствен облик политичке асоцијације која не потпада јасно у било коју традиционалну категорију или групацију. Мада је у неким областима “конфедерална“ (државе чланице имају законодавну и власт над креирањем политике преко Савета министара), негде показује чак и елементе федерализма (у питањима за која су надлежни Европска комисија, Суд правде).

¹¹ Сврха Еуропола је постепено ефикасности надлежних полицијских и правосудних служби у превенцији и борби против тероризма и најопаснијих облика међународног криминала који угрожава државе Европске уније. Иначе, листу кривичних дела која су у надлежности Еуропола чини један подужи списак, са могућношћу и тенденцијом проширења. Компатибилан Еурополу је и Еуројуст, основан по Уговору из Нице, и он представља логични наставак надлежности усмерених ка истом циљу.

Прогноза, на бази досадашњег развоја у области правосуђа и унутрашњих послова, је да ће сарадња у овој области изгледати пре као положај једне ствари поред друге националне и наднационалне јурисдикције, него као чисто наднационални облик. Креирање политике и доношење одлука ће вероватно остати у оквиру делокруга Савета министара правосуђа и унутрашњих послова, што је форум који подразумева кључну улогу држава чланица. Предвидиво је и то, како за област полицијске и правосудне сарадње тако и за остале да ће се ствари даље развијати и да су увек у неком транзиторном стању. За сада еволуција полицијско-правосудне области у облике вертикалне интеграције има мањи степен вероватноће у односу на континуирану праксу очувања суверенитета националне државе у Европи.

5. Инструментариј институција Европске уније као индикатор суверености држава у безбедносним областима

Институционални оквир који је Уговором предвиђен, и механизми по којима функционишу институције Европске уније, у питањима из безбедносних области, такође су добар индикатор колико је, и на који начин очувана национална безбедност и суверенитет држава чланица. Не може се направити озбиљна анализа Европске уније која не би сагледала улогу њених централних институција, којима се изражава наднационалност, као и рада органа који оличавају вољу држава чланица и, у крајњем, који су домети те воље држава.

Манифестација очувања државне контроле у овим областима исказана је кроз изричиту вољу држава да се из ових области искључе било какво поминање методе заједништва – другим речима, ово је остало ван домета моћи Комисије, Европског парламента и Суда правде.¹²

Еропска комисија, Европски парламент и Суд правде европских заједница су институције које симболишу интеграцију, које су формално независне од држава чланица, па се зато и означавају као наднационалне. Европска комисија има надлежност да предлаже законе и надгледа извршења и усаглашења. Делује као посредник између држава чланица, настојећи да помогне при проналажењу компромиса између различитих националних позиција. Европски парламент се директно бира од грађана Уније и дели законодавну функцију са Саветом мини-

¹² Европска унија, као комплексна структура, има исте институционални оквир, али са два различита нивоа организовања – интеграција и сарадња, што узрокује и различите правне инструменте. Тамо где је надлежност Европске уније правило, а држава чланица изузетак, говоримо о областима интеграције, и обратно. У оквиру првог стуба, државама чланицама могу се налагати обавезе у складу са правом Европске заједнице, које је надређено праву држава чланица. Овде Комисија делује у “туном капацитету” својих надлежности (као и остале институције наднационалних обележја). Други и трећи стуб функционишу на основу метода међувладине сарадње, што значи да државе чланице долазе до договора заједничким консултацијама и овде су Комисији ограничена овлашћења (као уосталом и Европском парламенту, а и Суд правде је искључен). Упркос концептуалним разликама, доношење одлука у Европској унији увек припада Савету министара у коме су заступљени интереси држава чланица.

стара. Раније је имао више консултативну улогу, али временом су уговорно проширене надлежности и на саодлучивање са Саветом министара. Суд правде је специфичност Европске уније. Надлежан је за решавање спорова око надлежности између држава и Заједница. “Начело владавине права – чији је гарант Суд правде Европских заједница – је омогућило помирење суверености државе чланице са постојањем воље организације која ту сувереност ограничава, као што је помирило индивидуалне слободе са нужношћу постојања државне власти” (Кнежевић-Predić, 2001:388).

Као што је поменуто, у структури институција Европске уније је и Савет министара, који представља ниво у коме су заступљени интереси држава чланица, које представљају национални министри, па је за већину одлука у овим областима потребна једногласност, а државе чланице имају право вета. Осим тога, државе контролишу развој Европске уније кроз сазивање међувладиних конференција, да би измениле или прошириле уговор. Уговори или њихове измене, произилазе из међувладиних конференција, и потребно је да буду ратификовани у свакој држави чланици према њиховом унутрашњем поретку.

Да би се утврдило постојање суверенитета државе, он се мора идентификовати. А пошто је општа претпоставка да све области које нису стављене у надлежност организације спадају у надлежност држава чланица, то омогућава идентификацију искључиве надлежности државе чланице и области у којима је држава чланица независна у односу на организацију и потпуно самостална у одлучивању. То значи да сувереност држава чланица није нестала, већ је добила позитивну садржину. У Европској унији, “Суд је гарант да ће уговором постављена граница надлежности Заједница, али и искључива надлежност држава чланица, бити поштована” (Кнежевић-Predić, 2001:388).

Дешавања од усвајања Уговора у Мадрихту, до пресуде Немачког савезног уставног суда (Карлсруе пресуда) – показују да су државе покушале да подвуку „црвену линију“ која не спречава појаву независне европске политике, али представља границу која спречава Европску унију да буде носилац изворног суверенитета, и тиме обезбеђује државама да задрже суверенитет као атрибут. Срж ове пресуде је да Европска унија не сме да постане свој сопствени извор крајње власти, не сме да ствара нове надлежности и одлучује, као нека виша инстанца, у случају конфликта између различитих нивоа” (Weaver, 2003:378). Ово говори да у областима безбедности, сувереност држава је принцип, а наднационалност у Европској унији зависи од мере у којој то државе дозволе, што је изнова доказ државног суверенитета. То је потврђено и дешавањима око неуспеха Уставног уговора, и дометима његове модификације Уговора из Лисабона.¹³

¹³ Ове тенденције, на бази решења која је предвиђао Уставни уговор, показале су неке проблеме у односу на очување суверенитета и националне безбедности држава, где је било предвиђено да Европска унија, у већем степену него по претходним уговорима, преузима способности суверености. Међутим, као што су и неуспели референдуми (у Француској и Холандији) у процесу усвајања Устава показали, државе узимају у обзир дугорочне последице на суверенитет које би имале

6. Закључак

На бази свих показатеља, уочавамо једну врло симптоматичну ситуацију. У сваком од ових кључних подсистема националне безбедности држава чланица, кључна препрека дубљој интеграцији је заштита националних интереса. Али, ипак и у односима међузависности се отишло толико далеко да би се евентуално неуклапање у европске стандарде поновно, са друге стране, одразило негативно по националне интересе држава.

Из овог осврта се може закључити да чланством у Европској унији не престаје суверенитет држава у области безбедности. У крајњем, то показују бројни механизми којима државе штите своје позиције, иако је учињен уступак у циљу веће ефикасности Европске уније тиме што се у неким питањима одлуке могу усвајати и већинским гласањем. Наиме, постоје чврсти индикатори који указују на то да је, фактички, кључна улога држава у овом процесу и даље доминантна и да постоје поуздани уговорни основи путем којих државе могу да заштите своје интересе, ако су они у колизији са интересима Уније. Ти индикатори су:

- одлука доминантног органа Европске уније у овој области (Европског савета) по правној природи је пре препорука него одлука која обавезује државе чланице;

- сувереност држава чланица је обезбеђена двоструко: а) за одлуку је потребна сагласност свих чланица, изричита воља сваке чланице; и б) право “вета” чланице да спречи доношење одлуке која се у битној мери коси са њеним националним интересима;

- клаузула “конструктивног уздржавања” којом држава отклања обавезу примене одлуке, која остаје обавезна за Унију и друге чланице, с тим да је овде битно да се та држава уздржи и од предузимања мера које угрожавају функционисање Уније;

- могућност да 1/3 држава чланица спречи доношење одлуке и самим уздржавањем од гласања;

- искљученост могућности већинског одлучивања по питањима са војним и одбрамбеним импликацијама;

- могућност иступања из чланства Европске уније (Лисабонски уговор).

Иначе, потпуни суверенитет и национална безбедност, у буквалном значењу речи потпуно, у свету какав је данас, свету међузависности, тешко да

усвајањем Устава. Није се дозволило да се створи ситуација да државе имају неки други Устав изнад свог сопственог. Зато се приступило реформском уговору, Уговору из Лисабона (2009.г. -којим се по први пут предвиђа могућност да чланица иступи из Европске уније) који је настао на основама неуспелог Устава, уз неке уступке државама, и који је довео до утврђивања квалификоване већине у Савету министара, веће улоге Европског парламента у законодавном процесу, увођења нових функција (председника Европског савета, и Високог представника Европске уније за спољну политику). Ипак, и поред свих најновијих измена, и институција и начина одлучивања, и према овом Уговору, у области безбедности и одбране остају досадашњи облици одлучивања, али су се отвориле и могућности за јачање сарадње међу мањим групама држава чланица.

би могао бити случај и да државе нису у процесу неке интеграције са елементима наднационалности. Напротив, виђења су да би у случају самосталне акције, или у горем случају изолације, национална безбедност држава била још више угрожена, па је закључак да су државе срачунато ушле у интеграцију, вагајући своје интересе у перспективи – ван или у Европској унији, из чега би се могао извући логичан закључак да када би државе имале бољу алтернативу по своју националну безбедност од Европске уније, оне не би биле у чланству Европске уније, већ би пришле тој „некој другој“ алтернативи. Наиме, историја међународних односа нам јасно указује да докле год је на међународној сцени доминантан систем држава, постојаће интереси тих субјеката, а најјачи интерес ће бити њихов опстанак, без обзира да ли ће оне то остварити компетитивним или кооперативним путем. У овом историјском тренутку, државе чланице Европске уније су процениле да ће националну безбедност потпуније остварити уважавајући међународну димензију безбедности, посебно у моделу сарадње у безбедности, који је оличен у Европској унији, где у односу на наднационалне карактеристике, атрибути суверености држава имају првенство.

Зато се са поузданошћу може тврдити да су се државе чланице Европске уније, следећи сопствене националне интересе, и на бази заједничких вредности, упркос историјском искуству и предрасудама, определиле за интегрисање сопствене националне безбедности у један сложенији концепт безбедности – безбедносну заједницу, коју оличава Европска унија. Успех овог модела безбедности у Европској унији, заснива на односима блискости, поверења, и повезаности са наднационалним карактеристикама. Ипак, државе нису напустиле концепт суверенитета у области безбедности, већ су успеле да, уз компромис који је подразумевао потребу поделе значаја принципа суверености и наднационалности, одлучујући значај оставе за принцип суверености.

7. Библиографија

1. Bohas, Henri-Alexandre, *A New Middle Age: a Post-Westphalian approach to the European Union*, Research Conference of the European Union Center of California. Claremont. 2003. pp. 1-24.
2. Brzezinski, Zbigniew, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Podgorica. CID. 2004.
3. Forster, Anthony; Wallace, William, *Policy-Making in the European Union*, New York. Oxford University Press. 2000.
4. Gnesotto, Nicole, *EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004)*, Paris. EU ISS. 2004.
5. Knežević-Predić, Vesna, *Ogled o suverenosti: Suverenost i Evropska unija*, Beograd. Institut za političke studije. 2001.
6. Santiago, Michael, *Europol and Police Cooperation in Europe*, The Edwin Mellen Press, Queenston, Lampeter. 2000.
7. Schmitt, Burkard, *European capabilities: How many divisions?*, *EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004)*, Paris. EU ISS. 2004. pp. 89-102.

8. Wallace, William, The Sharing of Sovereignty: The European Paradox, *Political Studies*. 47. 1999, 503-521.
9. Weaver, Ole, European Security Identities 2000, у: Мирослав, Хаџић (ed), *Реформа сектора безбедности*, Београд. Институт Г 17, Центар за Цивилно Војне односе. 2003. стр. 361-390.
10. Wither, James K., Saradnja u bezbednosti, u: *Bezbednost i društvo*, Udruženje diplomaca centra Džordž K. Maršal, br. 1. 2005. str. 18-30.
11. Димитријевић, Војин (et.al), *Основи међународног јавног права*, Београд. Београдски центар за људска права. 2005.

REGARDING THE SOVEREIGNTY OF THE EUROPEAN UNION MEMBER STATES IN THE FIELD OF SECURITY

Summary

There is a dilemma whether the prerogatives of sovereignty of the European Union member states in the areas of security are lost in the wider security system of European Union - the security community, and importance of national security by individual states.

Therefore, the role of national security in the security system of the European Union can be viewed from two angles: as a brake - when the national interests of member states not to consider the necessary extent the importance of cooperation in security and general interests, and as a priority - when national security through expanded understanding of the interests and shared values was an element of the integrative process reconfiguration of the meaning of security at the level of the European Union.

Is an open question whether the European Union member states genuinely committed to its national security switch to another plan and suborder is a joint „European security“ or in the changed geopolitical circumstances in accordance with their own national interests, in such a formula to recognize the opportunity to better achieve its own national security. Most European Union member states accept the view that the safety of their general, but it is obvious that there are differences among them, due to the specific interests of each of them. In this regard, there is constant tension between national security, which necessarily implies a particularity interests and focus on the state, and political and security structures of the European Union, which represent the common interests, and in the end, the unique identity of the security of the Union

Други део

ТРАНЗИЦИЈА И ЕКОНОМСКИ КРИМИНАЛ

ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО ФАКТОР РАСПАДА СФРЈ¹

проф. др Горан Милошевић²

проф. др Срђан Милашиновић³

доц. др Александар Чудан⁴

Сажетак: Економска активност је пожељан и неопходан услов развоја сваке државе. Мерама економске политике могуће је створити амбијент који служи привредним циљевима државе и заједно са другим политиком доприноси разрешењу противречности у друштву. Међутим, осцилације у привредним токовима, могу довести и до негативних последица не само у оквирима економског амбијента, већ и до несагледивих последица по опстанак једног друштва и државе.

Кључне речи: економија, привреда, новац, монетарна политика, инфлација, незапосленост, економска криза.

1. Уводне напомене

Ни једна влада, ни држава, не могу допустити ту лагодност да се економске и друге активности одвијају мимо ње. Држава мора да преузме на себе мноштво задатака, како би се у друштвеној заједници успоставила неопходна хармонија у свим сферама друштвене делатности. Због тога, од јавног и приватног сектора, појединаца и колективитета, држава захтева да поштују законе и друге норме, као и да своју улогу у односу према њој остварују у складу са правима и дужностима. Улога државе не огледа се само у наметању права и дужности, већ је она вишеструка: заштитна, развојна, образовна, економска, политичка, правна и слично. Сваку од ових улога држава може да оствари у мањем или већем обиму. Успех у остваривању одређеног задатка, што је случај и са било којим поједин-

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Транзиција и економски криминал*. Пројекат се реализује на основу Одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 665/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

² E-mail: goran.milosevic@kpa.edu.rs

³ E-mail: srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

⁴ E-mail: aleksandar.cudan@kpa.edu.rs

цем, условљен је умешношћу предузетништва. Држава ће реализовати своју улогу само ако истовремено може да оствари два услова: уколико тај задатак стварно жели, и под условом да за његово остварење има неопходна средства. У супротном, ниједан циљ државе не може да буде остварен са успехом.

Држава, наравно, има највишу власт, што значи да она може да посегне и за одређеним мерама присиле. Она може изрицати наредбе, забране и друге акте са обавезујућом снагом. Међутим, улога државе је и економска. Она мора својим инструментима да утиче на економску активност. Уколико је економска активност неефикасна, то значи да држава нема адекватну и „пожељну“ моћ и улогу у друштвеном развоју. Немогућност државе да реализује економску активност са успехом, указује да и њена активност у другим сферама делатности неће бити адекватна.

Економски колапс на подручју бивше СФРЈ, указује да економска криза, неминовно може има за последицу не само привредну стагнацију већ и распад земље. Стагнација привреде бивше Југославије нарочито испољена после 1965. године, вуче корене из озбиљних промашаја у оквиру дефинисане и спровођене економске политике, заједно са грешкама у конституисању тадашњег политичког и привредног система, што је био основни генератор испољених развојних, односно економских проблема.⁵ Промашаји у развојној политици СФРЈ понављали су се из године у годину скоро пуне четири деценије. Дезинтеграција бивше Југославије и рат довели су до значајног пада производње у Србији и Црној Гори. Томе су допринеле и санкције УН, уведене маја 1992. године. Упоредо са оштрим падом привредне активности отпочела је и инфлација.

2. Макроекономска кретања у периоду од 1970. до 1995. године

Кретање макроекономских агрегата у периоду од 1970 до 1995 године показује хроничну нестабилност привреде бивше Југославије, али и неспремност и неспособност носилаца економске политике да се активно баве решавањем овог проблема.

Стопа раста запослености (1970-1980) износила је 4,2%. Међутим, незапосленост не само да није решавана, већ је и повећана. У 1970. години на хиљаду радника запослење су тражила 83 лица. У 1980. години на хиљаду радника запослење је тражило 135 лица. У периоду од 1971. до 1980. године остварен је даљи пад стопе раста друштвеног производа и националног дохотка. Пад стопе раста друштвеног производа остварен је у овом периоду и поред енормног задужења у иностранству.

У 1972. години дуг тадашње Југославије износио је 2,3 милијарде долара, а 1980. године девет пута више. У периоду од 1976. до 1981. године степен задуже-

⁵ И Росић, Раст, структурне промене и функционисање привреде, Краљево 2000, стр. 303.

ности кретао се од 17 до 25%. Висока стопа раста незапослености, као и деценијско заостајање развоја пољопривреде, довели су до снажног и неконтролисаног процеса деаграризације са вишеструким економским, социјалним и политичким последицама. Последице су нарочито изражене кроз стагнацију друштвеног производа и националног дохотка, што неминовно има одраза и на будући период.

Друштвени производ СФРЈ износио је 1989. године 2.148. USD по глави становника. У свим наредним годинама дошло је до опадања друштвеног производа и то у све бржем ритму. Тако је друштвени производ 1990. године опао за 6,6%, а 1991. године за 26,3%.

Ниво сиромаштва у Србији 1990. године био је низак (око 360.000 људи). Друштвени производ био је нешто изнад 2.000 USD годишње, што је представљало солидну основу да се релативно безболно прође кроз прву фазу процеса транзиције. Међутим, тај процес је већ 1991. године заустављен, а дубока економска криза која је уследила довела је до масовне незапослености и сиромаштва становништва.

Избијањем рата дошло је не само до распада земље, већ и до потпуног прекида свих економских односа између бивших република СФРЈ. Рат и разарања, као и прекид економских односа, створили су потпуно нову и веома неповољну ситуацију у односу на свет и на трговинске партнере изван граница бивше заједнице.

У првим месецима након увођења санкција нашој земљи, као њихова директна последица, дошло је до пада индустријске производње за 40%. Званична и регистрована спољна трговина пала је на ниво од 10 до 15% у односу на ниво од пре 1992. године. Спољна трговина свела се на хуманитарну помоћ и индивидуалне случајеве увоза хране. Остало је препуштено кршиоцима санкција и црном тржишту.

Губитак страних тржишта и губитак тржишта бивших република проузроковали су огроман губитак за СРЈ. Друштвени производ по глави становника 1993. године био је испод 700 USD, односно износио је само око 30% вредности друштвеног производа из 1989. године.

Драстичан пад активности бележи се у свим секторима. Индустријска производња је 1995.године износила само 1/3 нивоа из 1989. године. Чак је и ниво пољопривредне производње испод нивоа из 1989. године. Практично, нема индустријске гране у којој производња у поређењу са 1989. годином није смањена. Ниво свих активности у поређењу са 1989. годином смањен је од 10 до 50%.

Број запослених у друштвеном и државном сектору континуирано опада од 1992. године. Због раста броја запослених у приватном сектору, стопа незапослености расте нешто спорије. Међутим, приватни сектор није био у могућности да апсорбује све раднике друштвених предузећа који су остајали без посла.

Број незапослених, регистрованих код Завода за запошљавање као лица која траже запослење, не мења се значајније последњих година и креће се око

800.000 лица. Релативна стабилност броја незапослених може се пре свега објаснити чињеницом да се незапослени не региструју на тржишту рада, јер се не надају да ће посао пронаћи. У структури незапослених доминирају млади. Тако, 47% незапослених су старости од 15 до 24 године, а 35,7% су старости од 25 до 34 године. Чак 75% незапослених чека на посао дуже од једне године. Реч је о хроничној неспособности привреде да генерише нову запосленост и та неспособност се са кризом рапидно погоршава.

Ниво спољне трговине СРЈ пред само увођење санкција 1992. године износио је око 350. милиона USD месечно. Средином 1993. године просечна месечна спољна трговина свела се на мање од 70. милиона USD. Последица такве динамике биле су нежељене промене у структури економије. Учешће индустрије пало је са 43% у 1990. години на 38% у 1993. години. Учешће пољопривреде порасло је са 18% у 1990. години на 34% у 1993. години, док је учешће других делатности опало са 39% у 1990. години на 28% у 1993. години. Резултати су очигледно крајње поражавајући. То је велики корак уназад, корак који је недопустив у модерној економији.

Реална примања становништва бележе непрекидни пад од 1991. године. Зараде у периоду од 1991. до 1993. године веома оштро падају тако да су 1993. године вределе само 15% од нивоа из 1989. године. Од 1994. године зараде реално расту, али су тек на нивоу од 40 до 45% нивоа из 1989. године. Слична кретања бележе и пензије, као и остала трансферна примања становништва. Зараде су ниске са становишта задовољавања егзистенцијалних потреба.

Разарајућа економска криза са хиперинфлацијом у 1993. години довела је до значајних промена у социо-економском положају становништва. Пад стандарда, пораст сиромаштва, изражена економска несигурност, неизвесност и неперспективност, само су неке од карактеристика живљења. Готово 2,1 милион људи или око 35% становништва Србије је био сиромашан, односно није био у стању да задовољи минималне потребе за храном.

3. Кретање друштвеног производа у привреди Србије

Праксу бивше Југославије и Србије у погледу макроекономских агрегата одликује лутања и одлуке које су ишле из једне крајности у другу. У једном периоду решења су тражена по аутоматизму деловања економских закона, а у другом периоду у једностраној улози субјективног фактора, независно од важећих законитости⁶. Примена принципа договорне економије, одсуство економске логике у привредно-системским решењима, довела је до озбиљних деформација у вредновању рада и капитала.⁷

⁶ Г. Милошевић, *Основи економије*, Београд, 2012, стр. 159.

⁷ Г. Милошевић, *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005, стр. 196.

Година	Друштвени производ (у мил. дин.)	Индекси (претходна година = 100)
1994	19729	102,6
1995	20851	105,7
1996	21821	104,6
1997	23442	107,4
1998	23993	102,4
1999 ¹⁾	18523	81,7
2000	19582	105,7
2001	20693	105,7
2002	21368	103,3
2003	21688	101,5
2004 ²⁾	23532	108,5

Табела 1 - Индекс друштвеног производа Србије (у ценама 1994)⁸

Година	Србија укупно	Србија		
		Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1981	46208	27117	15593	3498
1982	46268	27245	15687	3335
1983	45369	26874	15339	3156
1984	46078	27442	15540	3095
1985	46397	27804	15275	3318
1986	47693	28807	15505	3381
1987	47226	28597	15364	3266
1988	46583	28483	14987	3113
1989	47201	29571	14813	2817
1990	43544	27767	13515	2262
1991	38465	24151	12300	2013
1992	27641	17443	8694	1504
1993	19230	12208	5889	1132
1994	19729	12608	5989	1132
1995	20851	13257	6371	1224
1996	21821	13746	6744	1331
1997	23442	14633	7376	1433
1998	23993	15067	7614	1311
1999	18523	12366	6157	/
2000	19582	13169	6413	/

Табела 2 - Кретање друштвеног производа у Србији 1981-2000 (у ценама 1994)⁹
(у мил. динара)

⁸ Извор: Сајт Републичког завода за Статистику: www.statserb.sr.gov.yu, на дан 17.01.2007.

⁹ Извор: Статистички годишњак Југославије, Савезни завод за статистику, Београд, 2002, стр. 138.
Девизни курс је у 1994. години био 1 немачка марка = 1 динар.

Друштвени производ у Србији 1989. године износио је 47.201 мил. динара, а у свим наредним годинама бележи пад. У периоду од 1989 до 1993. године пад друштвеног производа износи 50,3%, а 1999. године друштвени производ Србије износио је само 41,8% у односу на ниво из 1989. године. Драстичан пад активности бележи се у свим секторима. Индустријска производња је 1995. године износила само 1/3 нивоа из 1989. године. Чак је и ниво пољопривредне производње испод нивоа из 1989. године. Практично, нема индустријске гране у којој производња у поређењу са 1989. годином није смањена. Ниво свих активности у поређењу са 1989. годином смањен је од 10% до 50%.

ДРУШТВЕНИ ПРОИЗВОД (у мил. дин.)	2000	2001	2002	2003
УКУПНО	315388,8	553303,7	701473,4	808012,3
По облицима својине				
Друштвена својина	71830,7	134155,7	142734,7	141047,3
Приватна својина	140384,1	235237,5	303951,4	370901,6
Задружна својина	4478,4	7221,8	8903,6	9183,9
Мешовита својина	85239,1	152920,5	195906,2	204983,8
Државна својина	13456,4	23768,2	49977,4	81895,6

Табела 3 - Структура друштвеног производа Србије по облицима својине у периоду 2000 – 2003 (у текућим ценама)¹⁰

Година	Друшт. производ (у %)	Инд. производња (у %)
1989	1,3	1,0
1990	-7,7	-12,0
1991	-11,7	-18,0
1992	-28,1	-23,0
1993	-30,4	-37,0
1994	2,6	2,0
1995	5,7	4,0
1996	4,7	6,0
1997	7,4	10,0
1998	2,4	3,9
1999	-22,8	-25,6
2000	5,7	11,4
2001	5,7	0,1
2002	3,3	1,7
2003	1,5	-3,0

Табела 4 - Стопе раста реалног друштвеног производа и индустријске производње (1989-2003) у Србији¹¹

У периоду од 2000. до 2003. године друштвени производ Србије бележи стални и континуирани раст. Друштвени производ Србије 2000-те и 2001. године износио је 5,7%. Током 2002. године настављен је тренд раста

¹⁰ Извор: Сајт Републичког завода за Статистику: www.statserb.sr.gov.yu, на дан 17.01.2007.

¹¹ Извор: Народна банка Србије, Годишњи извештај 2003. Београд, 2003, стр. 18.

друштвеног производа Србије од 3,3%. И у 2003. години забележен је раст друштвеног производа који је износио само 1,5%.

4. Инфлаторна кретања у Србији и бившој Југославији

Све до почетка 60-тих година инфлација је у Југославији непознат феномен и у теорији и пракси. Сматрало се да је инфлација (и незапосленост) својствена само капиталистичким друштвеним односима. Међутим, инфлација се у том периоду ипак појавила, крећући се у распону између 9 и 10% у периоду 1960-1964, да би у 1965. години „скочила“ и на преко 25%.¹² Било је то велико и непријатно изненађење.

Други инфлациони период у Југославији је од 1969. године до 1988.године. Узрочници инфлације у овом периоду су исти као и у претходном, а то је нерационални систем – економски и политички. То је систем договорног социјализма, заснован на свести субјективног фактора, без уважавања објективних друштвених законитости и научних сазнања¹³. Оличена у свести владајућег слоја друштва, као идеологија, свест субјективног фактора је добила примарну улогу у трасирању економског и укупног друштвеног развоја. Економски систем грађен је на неробним начелима. Механизам тржишта је замењен системом споразума и договора. Теоријска подлога нађена је у Марксовим погледима на социјалистичко друштво.

Трећи инфлациони период у Југославији везује се за 1989-1993. годину. У 1989.години Југославија је први пут имала стопу месечног раста цена већу од педесет посто, што је на годишњем нивоу представљало стопу инфлације од чак 2.650%. То је период великих политичких конфронтација између република чланица. Заједничке развојне и стратешке политике готово да није ни било. Свака од република настојала је да створи бољу позицију за себе, свака је тврдила да је угрожена и експлоатисана од стране других.

Олако задуживање у иностранству довело је земљу до презадужености код међународних финансијских институција. Уз то, тежња република да буду самосталне и независне, довело је до честих упада република у платни промет федерације као начин решавања нарасталих обавеза. Новчана маса није била само под контролом Централне банке савезне државе, већ су се емисијом новца на разне начине, бавиле и Народне банке република.¹⁴

У периоду од 1989. до 1993. године, Југославија је два пута доживела хиперинфлацију. Њена разарајућа дејства нису могла да остану без трајних последица по привредни живот. Југославија (СРЈ) је доживела своју дугу и

¹² Р. Маринковић, *Формирање цена у тржишној економији*, Крагујевац, 1998, стр. 269.

¹³ Г. Милошевић, *Кривично дело избегавање плаћања пореза*, Безбедност, број 6/02, Београд, 2002, стр. 918.

¹⁴ Р. Маринковић, *цит. дело*, стр. 278.

уједно другу највећу хиперинфлацију у XX-том веку, између фебруара 1992. и јануара 1994. године. Узрочници те инфлације су свакако сви генератори из претходне „старе“ Југославије, али и нови: рат у окружењу, распад земље, санкције УН и пасиван однос савезне и републичке владе према инфлацији.

Носиоци економске политике из 1992. године заступали су тезу да је хиперинфлацију немогуће контролисати услед дејства санкција УН. Носиоци монетарне политике тврдили су да би рестриктивна новчана политика и пракса драстичног обарања инфлације довела до неприхватљивог обарања производње и отварања социјалних проблема.¹⁵

Тако је непрекидно стваран утисак да је новчана емисија неопходна ради одржавања производње. Коначан резултат овакве монетарне политике, крајем 1993. године и почетком 1994. године, испољио се у потпуном слому монетарног и финансијског система земље. Дошло је до колапса производње и тржишта и враћања на примитивне облике натуралне размене, услед наглог пада вредности домаћег новца и монетарног суверенитета земље.

Носиоци економске власти створили су такав амбијент да су у многим предузећима трошкови били већи од прихода, или се пословало испод минимума профита и акумулације. Цене су расле и, у односу на реални друштвени производ, реалног новца је било све мање. Биле су неопходне нове инфлаторне инвестиције а „дозе“ су биле све веће. Прекомерне количине новца нужно су доводиле до нестајања новца, али истовремено то је условљавало да се заустави производња и размена.

Током 1992-1993. године новчана политика СРЈ изгубила је неопходну везу са фискалним системом, а пракса тзв. инфлаторног опорезивања на крају се претворила у одсуство сваког опорезивања. Последице су биле катастрофалне. Не само да је дошло до слома новчаног и фискалног система, већ је дошло и до пустошења и разарања свих фондова. Државни фондови, фондови банака, предузећа и др. били су потпуно уништени, а ефекти хиперинфлаторне прерасподеле на крају су претворени у своју супротност. Био је то дефинитивно крај једног система.

Мора се имати у виду да је инфлација била нужни пратилац самоуправног етатистичког модела, а не његова случајност. У систему у коме држава, уз помоћ централне монетарне власти, себи дозвољава фалсификовање новца, остали учесници привредног живота себи такође могу да дозволе бројне „несташлуке“. Из претпоставке о беспредметности стечаја, следи могућност некажњеног нерационалног пословања на дужи рок, финансираног инфлаторним средствима, а све ово води ка расту цена, хиперинфлацији и општем привредном колапсу, какав смо доживели крајем 1993. године.¹⁶

¹⁵ П. Ђукић, Финансије, бр. 5-6, стр. 377.

¹⁶ Д. Цвјетичанин, Ј. Бајец, Ј. Вале, Реализација програма економског опоравка, развој финансијског тржишта и финансијска дисциплина, Милочер 1994 – Реферати стр. 50.

Када годишње отплате дугова прелазе 25% годишњег девизног прилива, та земља се сматра презадуженом.¹⁷ Привреда Србије (као и претходне СРЈ) јесте високо задужена. Наш укупни спољни дуг износи око 9 милијарди долара. Ако се томе дода износ старе девизне штедње, која је такође девизни дуг, онда то превазилази за један дужи временски период могућност наше привреде да измирује на време девизне обавезе. Под идеалним условима (под условом отписа 50% спољног дуга), остатак би и даље био велики терет за нашу привреду. То је наш дугорочни проблем и дугорочни генератор инфлације.

У периоду од 2002. до 2006. године, инфлација у Србији бележи пад и креће се од 19,5% у 2002. години до 6,5% у 2006. години. Међутим, овако релативно ниска стопа инфлације остварена је уз велику стопу незапослености, која је 2006. године достигла ниво од 21%, што представља огромно оптерећење за нашу привреду.

Година	2001	2002	2003	2004	2005
GDP,мил. динара	708,4	919,2	1.095,4	1.310,3	1.635,1
Реални раст GDP, у %	5,5	4,0	3,0	9,3	6,3
Инфлација,крај године, у %	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7
Инфлација,просек периода у %	91,8	19,5	11,7	10,1	16,5

Табела 5 - GDP и инфлација¹⁸

Током 2000. године, инфлација је остала на релативно високом нивоу због свеобухватне корекције цена и увођења опсежне пореске реформе¹⁹. Са годишњег нивоа од 39% у 2001. години, инфлација је пала у 2002. години на 14%, и 9% у 2003. Овај опадајући тренд је преокренут 2004. године када су цене почеле да расту. Њихов раст се убрзао у 2005. години под утицајем неколико егзогених шокова (увођење ПДВ и раст цене нафте). Годишња стопа инфлације у 2004. години је била 14%, а за 2005. годину око 17%.

БДП карактерише изразито растући тренд у 2004 и 2005. години, што указује на то да би раст агрегатне тражње могао представљати главни узрок инфлације у 2004 и 2005. години. Узлазни тренд агрегатне тражње потврђује и раст трговинског дефицита у 2004. години, што такође сугерише пораст домаће потрошње.

Трошкови рада су се значајно увећали у периоду 2001 – 2005. година. Стандардизовани јединични трошкови рада испољавају растући тренд у 2001 и 2002. години, и поново у 2005, док се опадајући тренд јавио у 2003 и 2004. години

¹⁷ Р. Маринковић, цит. дело, стр. 281.

¹⁸ Извор: Народна банка Србије, сајт:www.nbs.yu, дана 22.01.2007.

¹⁹ Г. Милошевић, Евазија пореза, Наука безбедност полиција, број 2/2006, Београд, 2006, стр. 67.

Година	Индекс	Година	Индекс ²⁰
1960	106.6	1983	136.8
1961	106.2	1984	158.3
1962	107.6	1985	174.4
1963	103.6	1986	187
1964	108.7	1987	216.4
1965	128.5	1988	295.1
1966	123.4	1989	1367.3
1967	107.4	1990	691.2
1968	104.6	1991	221
1969	107.3	1992	9350.4
1970	110.2	1993	108636349415883
1971	116.5	1994	71050620550
1972	115.6	1995	174.8
1973	118.4	1996	194.1
1974	125.6	1997	118.3
1975	124.8	1998	130
1976	109.4	1999	141.1
1977	113.3	2000	170
1978	113.5	2001	191.8
1979	120.7	2002	119.5
1980	130	2003	111.7
1981	146.3	2004	110.1
1982	128.4	2005	116.5

Табела 6 - *Годишњи индекси цена на мало за Републику Србију (претходна година = 100)²¹*

5. Сива економија

Сива економија присутна је у већем или мањем обиму у свим државама, али је карактеристична за земље са недовољно развијеном привредом, као и земље са нарушеним економским и политичким односима. Попут других земаља у транзицији и у нашој земљи се поред законите одвија истовремено и незаконита или шпекулативна привредна активност. У односу на укупну привредну активност овај вид економске активности у земљи достигао је забрањивајући ниво. Сива економија се већ на почетку југословенске кризе приближила једној трећини регуларне економије. Према неким проценама у Србији је „пословање“ на овај начин у 1991. години било достигло 30,4% регистрованог друштвеног производа, а у СРЈ 31,6%. Током 1993.године сива економија у Србији била је

²⁰ Годишњи индекси цена на мало у Републици Србији се најчешће користе као мера инфлације. Кретање инфлације у процентима добија се када се од индекса одузме 100, а коефицијент раста када се индекс подели са 100.

²¹ Извор: Сајт Републичког завода за Статистику: www.statserb.sr.gov.yu, на дан 17.01.2007.

достигла ниво од 53,2% регистрованог друштвеног производа, а на нивоу СРЈ износила је 54,6%. Посматрано са нивоа укупне економске активности, хиперинфлаторна 1993.година показала је сав проблем сиве економије која је била већа од трећине укупне економске активности СРЈ. Сива економија је у Србији 1993.године достигла ниво од 34,7%, а у СРЈ 35,2% укупне економске активности.

Доношењем и применом програма монетарне реконструкције и економског опоравка 1994.године сива економија је почела да опада а регуларна да расте.²² Дошло је до раста друштвеног производа и до раста укупне економске активности. На нивоу Србије 1995.године, учешће сиве економије у укупној економској активности износило је 28,3% а на нивоу СРЈ 29%. Пад сиве економије настављен је и током 1996. и 1997. године. Током 1997.године у СРЈ, ниво сиве економије мерен укупним друштвеним производом износио је 25,6%, што је у поређењу са 1995.годином значило раст регуларне привреде.

Дајемо приказ односа сиве економије и друштвеног производа у Србији и СРЈ²³:

Опис	1991	1992	1993	1994	1995
Друштвени производ	18893	13957	10137	10795	11442
Сива економија	5743	5653	5393	4653	4508
Укупна економ. активност	24636	19610	15530	15448	15950
Сива економија у друштвеном производу (%)	30.4	40.5	53.2	43.1	39.4
Сива економија од укупне економске активности (%)	23.3	28.8	34.7	30.1	28.3

Табела 7 - Сива економија и друштвени производ Србије
(износи су дати у мил. САД долара)

Опис	1991	1992	1993	1994	1995
Друштвени производ	19865	14661	10600	11300	11978
Сива економија	6277	6114	5766	5051	4887
Укупна економ. активност	26142	20775	16366	16351	16865
Сива економија у друштвеном производу (%)	31.6	41.7	54.4	44.7	40.8
Сива економија од укупне економске активности (%)	24.0	29.4	35.2	30.9	29.0

Табела 8 - Сива економија и друштвени производ СРЈ
(износи су дати у мил САД долара)

Поред неоспорно позитивних ефеката (смањење сиве економије), постављени циљеви економског опоравка нису остварени. Четвртина друштвеног производа земље (1997) и даље представља сиву економију. Сива економија је

²² Г. Милошевић, *Корупција и макроекономска кретања у Србији*, „Корупција у јавној управи“ - тематски зборник радова, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 26.

²³ Д. Ђаатовић, *Финансије и финансијско право*, Београд, 1999, стр. 148.

нус производ привредног система, њено ширење и одржавање ван дозвољених граница поуздан је симптом лошег функционисања привредног система и знак да треба преузети мере за њено санирање. Основни генератори сиве економије налазе се у неправилно постављеном привредном систему и неадекватној економској политици. Ширење неформалног сектора проузроковано је неспособношћу ефикасног функционисања датог система. Отуда је неопходно најпре упознати узроке који погодују сивој економији и који подстичу економске субјекте да пређу границу законитог и уђу у сиву зону пословања.

Услови и околности који погодују и омогућују сиву економију у нашој земљи су многобројни. Сви ови услови су од великог значаја за динамику и обим сиве економије, јер уколико су ти услови повољнији за делатност њених носилаца и уколико омогућавају да се без неких нарочитих тешкоћа оствари недозвољена радња, а посебно прикрије шпекулативно деловање, обим сиве економије биће већи и обрнуто. Узроци сиве економије могу се разликовати по томе да ли су присутни трајно, у дужем временском периоду, или су се појавили у периоду транзиције (секундарни фактори), а који су значајно допринели порасту сиве економије у нашој земљи. Од секундарних фактора за нашу земљу нарочито су значајни: распад СФРЈ, рат у земљи и окружењу, ратне миграције, економске санкције и хиперинфлација.

6. Уместо закључка

Економска криза је пратилац свих привреда и свих друштвених заједница. Међутим, економске последице кризе у нашој земљи испољене су не само кроз пад привредних активности, већ и кроз распад друштвене заједнице. Последице су још драстичније имајући у виду временске оквира трајања распада бивше Југославије, али и испољене облике ратних и других сукоба бивших република.

Пад привредних активности евидентно је присутан у нашој земљи, на шта указују и издаци за исхрану и очување егзистенције становништва. Пад реалних расположивих средстава догодио се код свих социо-економских категорија домаћинстава. Он је највећи код домаћинстава административних радника и пензионисаних домаћинстава, а најмањи у домаћинствима пољопривредника. Општа карактеристика сиромашних породица је високо учешће издатака за исхрану - преко 60% прихода. Учешће расхода за одећу и обућу пада, а постају занемарљиви и расходи за покућство, образовање, културу и разоноду. Укупно посматрано, структура потрошње домаћинства у Србији постаје слична структури у неразвијеним земљама, где расходи за храну и друге елементарне потребе остављају мало средстава за задовољење неких других потреба.

У просеку низак ниво дохотка и његово уједначавање са различитим социо-економским категоријама становништва указује на стварање ситуације

једнакости у сиромаштву и на фактичко брисање економских разлика између доњих и средњих друштвених слојева. Средњи слој се губи, а економски положај највиших слојева (10% становништва) оштро се разликује од положаја осталих припадника друштва.

Према појединим истраживањима у Србији 90% становништва у свакодневној је борби за преживљавањем. У исто време дошло је до експанзије сиве економије кроз разне облике илегалног увоза, шверца на домаћем тржишту, пореске евазије и слично. Процват сиве економије у таквим условима омогућио је живот становништву без већих социјалних колебања.

7. Библиографија

1. Д. Ђатовић, Финансије и финансијско право, Београд, 1999.
2. Ђукић П., Часопис : Финансије, бр. 5-6.
3. Маринковић Р., Формирање цена у тржишној економији, Крагујевац, 1998.
4. Милошевић Г., *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005.
5. Милошевић Г., *Основи економије*, Београд, 2012.
6. Милошевић Г., *Корупција и макроекономска кретања у Србији*, „Корупција у јавној управи“ - Тематски зборник радова, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.
7. Милошевић Г., *Кривично дело избегавања плаћања пореза*, Безбедност, бр. 6/02.
8. Милошевић Г., *Евазија пореза*, Наука безбедност полиција, број 2/2006.
9. Росић И., *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Краљево 2000.
10. Цветановић Д., *Теорија привредног развоја*, Београд, 1997.
11. Д. Цвјетичанин, Ј. Бајец, Ј. Вале, *Реализација програма економског опоравка, развој финансијског тржишта и финансијска дисциплина*, Милочер 1994 – Реферати.
12. Интернет адресе
– Сајт Републичког завода за Статистику: www.statserb.sr.gov.yu, на дан 17.01.2007.
13. Статистички прегледи и извештаји
– Статистички годишњак Југославије, Савезни завод за статистику, Београд, 2002.
– Народна банка Србије, Годишњи извештај 2003. Београд, 2003.

ECONOMIC CRISIS AS A FACTOR OF THE DISOLUTION OF THE SFRY

Summary

Economic activity is desirable and necessary precondition for the development of every country. Through economic policy measures it is possible to create an environment that serves the economic objectives of a country, and together with the other policies contribute to the solution of contradictions in society. However, the fluctuations in the economy may lead not only to negative consequences within the economic environment, but also to unforeseeable consequences for the survival of society and a country.

ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ ОД 2001. ДО 2011. ГОДИНЕ¹

др Јелена Радовић-Стојановић²

Наташа Нешковић³

мр Горан Амићић⁴

Милан Саламадија⁵

Сажетак: У раду је приказано како се кретао број привредних преступа у Републици Србији у периоду транзиције од 2001-2011. године. Представљени су подаци о привредним преступима које прикупља, обрађује и објављује Републички завод за статистику Србије. Републички завод за статистику објављује податке о одговорним и правним лицима – учioniоцима привредних преступа према привредном преступу, према врсти одлуке и према новчаној казни и ови подаци су приказани и анализирани у раду. Подаци о привредним преступима приказани су табеларно и графички. Нешто детаљније приказани су подаци за 2011. годину као последњи расположиви подаци. Ради компарације са периодом пре отпочињања транзиције, односно пре 2001. године, приказани су и подаци о привредним преступима за период од 1993-2000. године. Анализом и поређењем података дошло се до закључка да је број привредних преступа у периоду транзиције, иако још увек веома висок, значајно опао у односу на период пре 2000. године, што се може приписати спроведеним реформама, регулисаном економском окружењу, бољем поштовању закона и увођењу финансијске дисциплине.

Кључне речи: привредни преступи, учioniоци привредних преступа, одговорна лица, правна лица, Србија

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Транзиција и економски криминал*. Пројекат се реализује на основу Одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 665/1 од 29.11.2011, а одобрен је од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 бр. 2080/2011-2 од 28.02.2011.

² E-mail: jelena.rs@kpa.edu.rs

³ E-mail: natasa.neskovic@mup.gov.rs

⁴ E-mail: direktor_vsuf@education.muprs.org

⁵ E-mail: milansalamadija@yahoo.com

1. Увод

У раду је приказано како се кретао број привредних преступа у Републици Србији у периоду од 2001-2011. године према подацима Републичког завода за статистику Србије. Ово, међутим, није једина и једина сврха рада, јер осим што даје податке о броју и врстама привредних преступа, рад такође приказује на који начин Републички завод за статистику Србије прикупља, обрађује и објављује податке о привредним преступима у Републици Србији. Представљена је укратко методологија прикупљања и обраде података о привредним преступима и објашњено значење појединим термина и поступака који се у том процесу користе. На крају, ради компарације са периодом пре отпочињања транзиције, односно пре 2001. године, приказани су и подаци о привредним преступима за период од 1993-2000. године, како би се утврдило да ли постоје разлике у броју привредних преступа између два периода и уколико постоје, шта би евентуално могли бити узроци тих разлика.

Привредни преступи представљају посебну врсту кажњивих дела. Реч је о недозвољеним поступцима из сфере привреде и финансија које чине правна лица. На скали тежине преступа, привредни преступи се налазе између кривичних дела за која такође могу одговорати правна лица, и прекршаја, који обухватају поступке и правних и физичких лица, али за које је процењено да су мање друштвено опасни. Привредни преступи можда немају ту тежину као озбиљнија кривична дела али су због своје раширености веома друштвено штетни. Привредни преступи утичу на формирање лошег економског окружења, умањују друштвено и економско благостање и негативно утичу на општу слику о једној земљи.

Привредни преступи регулисани су законима и уредбама. Као и за кривична дела, одговорност за привредне преступе утврђује се на суду. Одговорност се утврђује за одговорна и правна лица. Одговорност правног лица постоји када одређена особа, која иступа у име правног лица, почини привредни преступ у име правног лица у коме ради. И одговорно лице које је починило преступ може бити такође кажњено, ако је тако предвиђено у опису привредног преступа који је извршен. Предузетник не одговара за привредне преступе, али може бити кажњен за прекршаје и кривична дела.

За привредни преступ изричу се само новчане казне. Описи привредних преступа у прописима садрже распоне казни у оквиру којих суд процењује колику је казну праведно изрећи. Суд то ради разматрајући да ли постоје олакшавајуће или отежавајуће околности: тежина преступа, његове последице, економска снага правног лица и тако даље. Суд може досудити и условну казну, а уз новчану казну може и да забрани правном лицу да се бави одређеном делатношћу или да забрани одговорном лицу да врши одређене дужности.

Поступак против правног лица покреће јавни тужилац. Поступак за утврђивање привредних преступа изгледа слично као и кривични поступак:

постоји пријава, ако је потребно истрага, затим оптужни предлог (пандан оптужници), главни претрес (који опет може бити одржан у више наврата), доношење пресуде и правни лекови. Ако је за привредни преступ предвиђена одговорност и правног и одговорног лица, најчешће ће се водити јединствени поступак, али ако се против одговорног лица води кривични поступак за неко дело које има обележја привредног преступа (што је чест случај с кривичним делима против привреде), поступке је могуће водити и одвојено. Од дана кад је извршен привредни преступ, надлежни органи имају времена да у току три године покрену поступак против извршиоца, после чега предмет застарева и поступак више не може бити покренут. За преступе у области спољнотрговинског, девизног и царинског пословања, овај рок је пет година.

Републички завод за статистику прикупља и објављује податке о одговорним и правним лицима, починиоцима привредних приступа и ови подаци биће приказани у раду. На почетку рада, у другом делу, дате су најважније дефиниције и укратко је представљена методологија прикупљања података о привредним преступима. У трећем делу рада представљени су подаци о пријављеним, оптуженим и осуђеним одговорним и правним лицима за 2011. годину. Ово су последњи расположиви подаци Републичког завода за статистику. Подаци и табеле из публикација Републичког завода за статистику дати су да би се детаљније представило на који начин се подаци о привредним преступима објављују у публикацијама Републичког завода за статистику. Приказане су и набројане врсте привредних приступа, врсте одлуке и новчане казне према којима Републички завод за статистику класификује привредне преступе. У четвртном делу рада приказано је како се кретао број привредних приступа у Републици Србији у периоду од 2001-2011. године. Подаци су приказани табеларно и графички. У петом делу рада, у циљу поређења са периодом пре отпочињања транзиције, приказани су подаци о привредним преступима за период 1993-2000. године и извршена анализа података из оба посматрана периода. На крају, у шестом делу рада, дати су закључци.

2. Дефиниције и методологија

Републички завод за статистику објављује податке о одговорним и правним лицима – учиниоцима привредних приступа **према привредном преступу, према врсти одлуке и према казни**. На овај начин разврстани су и у публикацијама Републичког завода за статистику приказани подаци о кривичним делима из области привредног криминала. Подаци се прикупљају редовним статистичким истраживањима на основу индивидуалних упитника које попуњавају надлежна јавна тужилаштва и надлежни привредни судови.⁶

⁶ Дефиниције и методолошка објашњења дати су на основу методолошких публикација, Билтена и Саопштења Републичког завода за статистику.

Законом о привредним преступима уређују се општи услови и начела за изрицање санкција за привредне преступе, систем санкција, као и поступак у коме се утврђује одговорност и изричу санкције учиниоцима привредних преступа. Према Закону о привредним преступима, под привредним преступом сматра се друштвено штетна повреда прописа о привредном или финансијском пословању коју је учинило правно лице и одговорно лице у правном лицу, која је проузроковала или је могла проузроковати теже последице и која је прописом надлежног органа одређена као привредни преступ (члан 2, став 1 Закона о привредним преступима). Према Закону о привредним преступима, за привредни преступ може се прописати само новчана казна. Најмања новчана казна за одговорно лице износи 2000 а за одговорно лице може се преписати и казна преко 200 000 динара. Највеће новчане казне које се могу прописати за правно лице могу бити и преко 3 000 000 динара. Правном и одговорном лицу за учињени привредни преступ може се изрећи и условна осуда у одређеној новчаној суми, с тим што се она неће извршити ако осуђени за време које одреди суд, а које не може бити краће од једне године нити дуже од две године, не учини нови привредни преступ односно кривично дело које има обележје привредног преступа. Суд може изрећи и друге мере: јавно објављивање пресуде, одузимање предмета, забрана правном лицу да се бави одређеном привредном делатношћу, забрана одговорном лицу врши одређене дужности.

Према методологији Републичког завода за статистику, као *одговорна лица – учиниоци привредних преступа* сматрају се одговорна лица у правном лицу која су повредила правила о привредном и финансијском пословању. *Правно лице* је одговорно за привредни преступ ако је до извршења привредног преступа дошло радњом или пропуштањем дужног надзора од стране органа управљања или одговорног лица, или радњом другог лица које је било овлашћено да поступа у име правног лица.

Пријављено лице је оно одговорно, односно правно лице – учинилац привредног преступа против кога је поступак по пријави за привредни преступ завршен одлуком надлежног јавног тужилаштва којом је или одбачена пријава, или је поднет оптужни предлог. *Оптужено лице* је оно одговорно, односно правно лице – учинилац привредног преступа против кога је поднет оптужни предлог надлежном суду, те је поступак завршен одлуком којом је: обустављен поступак, или оптужни предлог одбачен, или оптужни предлог одбијен, или учинилац ослобођен од оптужбе, или проглашен одговорним а ослобођен од казне, или проглашен одговорним уз изрицање санкције. *Осуђено лице* је одговорно, односно правно лице које је проглашено одговорним и према коме су изречене санкције: новчана казна (безусловна или условна) и заштитне мере, као и лице проглашено одговорним а ослобођено од казне.

Циљ статистичког истраживања Републичког завода за статистику је прикупљање података о оптуженим и осуђеним учиниоцима привредних преступа. За учиниоце привредних преступа против којих је поступак за привредни преступ окончан на суду, прикупљају се подаци о врсти привредног преступа, о врсти одлуке суда, о изреченим санкцијама, о саучесништву, о ранијој осуди, о стицају, о подносиоцу пријаве, о занимању, делатности и о трајању поступка. Време посматрања је календарска година. Периодика истраживања је годишња, с тим да се подаци прикупљају месечно. Метод прикупљања података је извештајни. Подаци о одговорним и правним лицима – учиниоцима привредних преступа добијају се на основу статистичких истраживања која се спроводе путем следећих образаца: „Упитник за одговорно лице против кога је завршен претходни поступак за привредни преступ“ (СП-1), „Упитник за правно лице против кога је завршен претходни поступак за привредни преступ“ (СП-3), „Упитник за одговорно лице против кога је правоснажно завршен поступак за привредни преступ“ (СП-2), и „Упитник за правно лице против кога је правоснажно завршен поступак за привредни преступ“ (СП-4). Обрасце СП-1 и СП-3 попуњавају надлежна јавна тужилаштва а одаци се у публикацијама Републичког завода за статистику приказују као „Пријаве за привредни преступ“, посебно за одговорна а посебно за правна лица – учиниоце привредних преступа. Подаци прикупљени на основу образаца СП-2 и СП-4 у публикацијама се приказују као „Оптужења“ и „Осуде“, посебно за одговорна и посебно за правна лица. Ове статистичке обрасце попуњавају надлежни привредни судови.⁷

Ако је једно одговорно, односно правно лице учинило више привредних преступа у стицају, прикупљају се подаци само о најтежем привредном преступу, док се остали преступи у стицају сумарно обрађују као „број привредних преступа у стицају“. Ако је више одговорних, односно правних лица учествовало у извршењу једног привредног преступа, сваки се учесник сматра јединицом посматрања, те се исти привредни преступ евидентира као обележје код сваког учесника.

Статистичким истраживањима о учиниоцима привредних преступа обухваћена су сва одговорна и правна лица против којих је поднета пријава за привредни преступ и окончан поступак за привредни преступ, како у надлежном јавном тужилаштву тако и у надлежном суду.⁸ За одговорна и правна лица према којима је претходни поступак за привредни преступ завршен, прикупљају се подаци о врсти привредног преступа, врсти одлуке –

⁷ У прилогу рада дат је образац СП 4 – Упитник за правно лице против кога је правоснажно завршен поступак за привредни преступ.

⁸ Републички завод за статистику од 1999. године не располаже подацима о привредним преступима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у подацима за Републику Србију (укупно).

поднет оптужни предлог и одбачена пријава, о трајању поступка и подносиоцу пријаве за привредни преступ. За учиниоце привредних преступа против којих је поступак за привредни преступ окончан на суду, прикупљају се подаци о врсти привредног преступа, врсти одлуке суда, изреченим санкцијама, о саучесништву, ранијој осуди, о стицају, подносиоцу пријаве, занимању, делатности и о трајању поступка.

Подаци о привредним преступима објављују се у Саопштењима Републичког завода за статистику (ознака публикације је СП10), у публикацији Републичког завода за статистику “Одговорна и правна лица учиниоци привредних преступа” (Билтен) и комплексним публикацијама као што су Статистички годишњак Републике Србије, Трендови и Статистички календар Србије. Подаци су приказани и у Бази података Републичког завода за статистику, у оквиру области Правосуђе. Бази података може се приступити преко Интернета. Подаци о привредним преступима у публикацијама Републичког завода за статистику приказани су према врсти привредног преступа применом **Јединствене класификације привредних преступа**.⁹ Циљ ове класификације је да обухвати и класификује све преступе који се посредно или непосредно могу повезати са привредом и економијом. Класификацијом су обухваћени сви релевантни прописи који предвиђају кажњавање за привредне преступе.

3. Приведни преступи у Републици Србији у 2011. години

У току 2011. године у Републици Србији забележено је 2387 пријава, 2751 оптужба и 1689 осуда за привредне преступе за одговорна и 2332 пријаве, 2461 оптужба и 1567 осуда за привредне преступе за правна лица. У Табели 3.1 приказана су Пријављена одговорна лица према привредном преступу, врсти одлуке и подносиоцу пријаве у 2011. години.¹⁰

⁹ Ову класификацију прописао је некадашњи Савезни завод за статистику 1982. године. За обраду података од 2011. године у примени је Јединствена класификација привредних преступа – пречишћен текст, из јуна 2008. године, коју је прописао Републички завод за статистику.

¹⁰ Подаци за 2011. годину су последњи расположиви подаци Републичког завода за статистику о привредним преступима. У наредној глави рада биће приказани и подаци о оптуженим и осуђеним, одговорним и правним лицима за сваку годину у периоду од 2001-2011.

ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ...

	Укупно	Врста одлуке		Подносилац пријаве			
		одбачена пријава	поднет оптужни предлог	инспекција	МУП	непосредно сазнање јавног тужиоца	остали
Укупно	2387	204	2183	958	181	10	1238
Финансијско пословање	3	-	3	1	2	-	-
Рачуноводство	1138	25	1113	312	9	4	813
Књиговодство	1	-	1	1	-	-	-
Новчани, банкарски и кредитни систем	2	-	2	-	1	-	1
Хартије од вредности	23	5	18	5	-	1	17
Девизно пословање	1	-	1	-	1	-	-
Спољнотрговинско пословање	1	-	1	-	-	-	-
Изградња објеката	30	5	25	17	-	-	13
Акционарска и привредна друштва	59	16	43	19	10	-	30
Јавни дуг	2	1	1	1	-	-	1
Регистрација привредних субјеката	6	-	6	5	-	-	1
Осигурање	1	-	1	-	-	-	1
Здравствена исправност намирница	177	13	164	107	1	-	69
Стандардизација	1	-	1	1	-	-	-
Енергетика	6	1	5	1	-	-	5
Рударство	11	1	10	10	-	-	1
Увоз пољопривредних и прехранбених производа	2	-	2	2	-	-	-
Семе, садни материјал, дуван и заштита биља	56	4	52	43	1	2	10
Алкохолна пића	51	3	48	45	-	-	6
Сточарство	26	2	24	17	-	1	8
Рибарство	5	2	3	4	-	-	1
Шумарство	13	2	11	11	-	-	2
Ловство	15	3	12	12	-	-	3
Водопривреда	38	5	33	30	-	-	8
Саобраћај и везе	14	-	14	1	10	-	3
Безбедност саобраћаја на путевима	189	5	184	20	144	-	25
Заштита животне средине	109	10	99	85	-	-	24
Заштита интелектуалне својине	124	15	109	40	-	2	82
Стављање лекова у промет	19	3	16	13	-	-	6
Трговина	5	3	2	2	1	-	2
Платни промет	24	10	14	14	1	-	9
Заштита потрошача	73	44	29	61	-	-	12
Спречавање прања новца	47	10	37	21	-	-	26
Оглашавање	97	8	89	46	-	-	51
Остале повреде прописа	18	8	10	11	-	-	7

Табела 3.1 - Пријављена одговорна лица, према привредном преступу, врсти одлуке и подносиоцу пријаве у 2011. години

Извор: Републички завод за статистику, Саопштење СП, број 240 год. LXII, 31.08.2012.

Занимљиво је анализирати приказане податке са различитих аспеката, као што је структура подносилаца пријаве. Најчешће, пријаву за привредне преступе подносе оштећена, односно лица непосредно погођена привредним преступом, затим инспекција, а у најмањем броју случајева Министарство унутрашњих послова (ако се изузме непосредно сазнање јавног тужиоца, где су у питању само спорадични случајеви). Министарство унутрашњих послова се, природно, више бави кривичним делима из области привредног криминала (Кривична дела против привреде), док се привредни преступи “препуштају” инспекцији.

У Табели 3.2 приказане су врсте одлуке према којима се класификују оптужена одговорна и правна лица. У Табели су приказана Оптужена одговорна лица, према привредном преступу и врсти одлуке.

	Укупно	Свега		Новчана казна					Проглашено одговорним, а ослободено од казне
		безусловна	условна	преко 200 000 РСД	од 100 001 до 200 000 РСД	од 50 001 до 100 000 РСД	од 5 001 до 50 000 РСД	до 5 000 РСД	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1689	1200	489	1	3	26	933	726	-
Рачуноводство	940	660	280	1	2	10	498	429	-
Новчани, банкарски и кредитни систем	1	1	-	-	-	1	-	-	-
Хартије од вредности	20	14	6	-	-	-	13	7	-
Спољнотрговинско пословање	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Изградња објеката	7	4	3	-	-	-	3	4	-
Приватизација	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Акционарска и привредна друштва	24	18	6	-	-	-	12	12	-
Јавни дуг	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Регистрација привредних субјеката	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Предузећа	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Здравствена исправност номирница	162	139	23	-	-	-	134	28	-
Мерне јединице	1	-	1	-	-	-	-	1	-
Енергетика	3	1	2	-	-	-	-	3	-
Рударство	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Семе, садни материјал, дуван и заштита биља	36	23	13	-	-	1	12	23	-
Алкохолна пића	28	17	11	-	-	1	11	16	-
Стољарство	18	14	4	-	-	-	8	10	-
Рибарство	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Шумарство	3	1	2	-	-	-	2	1	-
Ловство	15	7	8	-	-	1	5	9	-
Водoprивреда	26	21	5	-	-	3	16	7	-
Саобраћај и везе	4	4	-	-	-	-	4	-	-
Безбедност саобраћаја на путевима	75	56	19	-	1	-	48	26	-
Заштита животне средине	53	45	8	-	-	3	38	12	-
Заштита интелектуалне својине	82	23	59	-	-	-	15	67	-
Стављање лекова у промет	19	17	2	-	-	1	14	4	-
Трговина	2	1	1	-	-	-	1	1	-
Платни промет	20	15	5	-	-	-	12	8	-
Заштита потрошача	83	66	17	-	-	2	44	37	-
Спречавање прања новца	13	12	1	-	-	2	9	2	-
Отлашавање	46	34	12	-	-	1	29	16	-
Остале повреде прописа	4	3	1	-	-	-	3	1	-

Табела 3.2 - Отужена одговорна лица, према привредном преступу и врсти одлуке у 2011. години

Извор: Републички завод за статистику, Саопштење СП, број 240 год. LXII, 31.08.2012.

Када се посматра врста одлуке, пада у очи велики број обустављених поступака. Разлози за обустављање поступка могу бити различити, а **Закон о привредним преступима** предвиђа да ће се поступак обуставити уколико на глави претрес не дође оштећени као тужилац, иако је уредно позван, нити његов опуномоћеник. Поступак се може обуставити ако у току поступка одговорно лице умре или оболи од трајног душевног обољења.

Према врсти казне, у публикацијама Републичког завода за статистику приказују се осуђена одговорна лица и осуђена правна лица, према условној осуди и изреченој новчаној казни, као у што је то приказано у Табели 3.3, где су приказана осуђена одговорна лица према привредном преступу, условној осуди и изреченој новчаној казни.

ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ...

	Укупно	Свега		Новчана казна					Проглашено одговорним, з ослобођено од казне
		безусловна	условна	преко 200 000 РСД	од 100 001 до 200 000 РСД	од 50 001 до 100 000 РСД	од 5 001 до 50 000 РСД	до 5 000 РСД	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1689	1200	489	1	3	26	933	726	-
Рачуноводство	940	660	280	1	2	10	498	429	-
Новчани, банкарски и кредитни систем	1	1	-	-	-	1	-	-	-
Хартије од вредности	20	14	6	-	-	-	13	7	-
Спољнотрговинско пословање	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Изградња објеката	7	4	3	-	-	-	3	4	-
Приватизација	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Акционарска и привредна друштва	24	18	6	-	-	-	12	12	-
Јавни дуг	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Регистрација привредних субјеката	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Предузећа	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Здравствена исправност намирница	162	139	23	-	-	-	134	28	-
Мерне јединице	1	-	1	-	-	-	-	1	-
Енергетика	3	1	2	-	-	-	-	3	-
Рударство	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Семе, садни материјал, дуван и заштита биља	36	23	13	-	-	1	12	23	-
Алкохолна пића	28	17	11	-	-	1	11	16	-
Сточарство	18	14	4	-	-	-	8	10	-
Рибарство	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Шумарство	3	1	2	-	-	-	2	1	-
Ловство	15	7	8	-	-	1	5	9	-
Водопривреда	26	21	5	-	-	3	16	7	-
Саобраћај и везе	4	4	-	-	-	-	4	-	-
Безбедност саобраћаја на путевима	75	56	19	-	1	-	48	26	-
Заштита животне средине	53	45	8	-	-	3	38	12	-
Заштита интелектуалне својине	82	23	59	-	-	-	15	67	-
Стављање лекова у промет	19	17	2	-	-	1	14	4	-
Трговина	2	1	1	-	-	-	1	1	-
Платни промет	20	15	5	-	-	-	12	8	-
Заштита потрошача	83	66	17	-	-	2	44	37	-
Спречавање пранга новца	13	12	1	-	-	2	9	2	-
Отпашавање	46	34	12	-	-	1	29	16	-
Остале повреде прописа	4	3	1	-	-	-	3	1	-

Табела 3.3 - Осуђена одговорна лица, према привредном преступу, условној осуди и изреченој новчаној казни у 2011. години

Извор: Републички завод за статистику, Саопштење СП, број 240 год. LXII, 31.08.2012.

Статистички подаци о привредним преступима класификовани према привредном преступу, врсти одлуке и новчаној казни могу се затим прегледно графички представити и још детаљније анализирати. Тако се, на пример, може анализирати врста и учесталост појединих привредних преступа и новчаних казни. На Графику 3.1 приказани су најчешћи привредни преступи за одговорна лица у 2011. години.

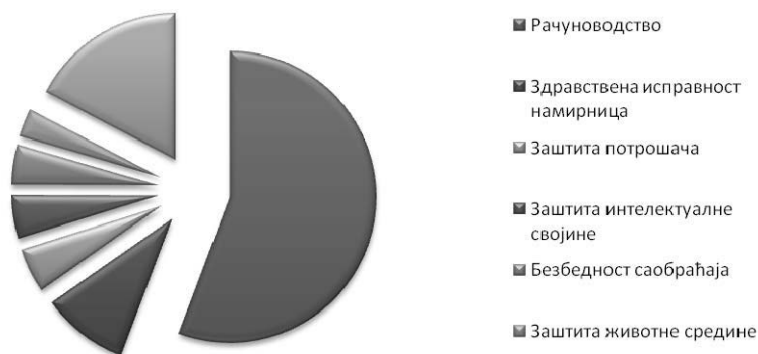

График 3.1 - Привредни преступи за одговорна лица у 2011. години

Највећи број привредних преступа био је у области рачуноводства (940), затим здравствене исправности намирница (162), заштите потрошача (83), заштите интелектуалне својине (82), безбедности саобраћаја (75) и заштита животне средине (53).

На исти начин као што се у публикацијама приказују подаци за одговорна лица, приказују се и подаци за правна лица – починиоце привредних преступа. У Табели 3.4 приказана су пријављена правна лица, према привредном преступу, врсти одлуке и подносиоцу пријаве. И овде је, као и за одговорна лица, подносилац пријаве најчешће инспекција.

	Укупно	Врста одлуке		Подносилац пријаве			
		одбачена пријава	поднет оптужни предлог	инспекција	МУП	непосредно сазнање јавног тужиоца	остали
Укупно	2332	210	2122	902	190	4	1236
Финансијско пословање	2	1	1	1	1	-	-
Рачуноводство	1100	30	1070	297	7	-	796
Новчани, банкарски и кредитни систем	3	1	2	-	1	-	2
Хартије од вредности	19	3	16	4	-	-	15
Изградња објеката	29	7	22	16	-	-	13
Акционарска и привредна друштва	58	12	46	21	10	-	27
Јавни дуг	4	-	4	1	2	-	1
Регистрација привредних субјеката	5	-	5	4	1	-	-
Предузећа	1	-	1	-	-	-	1
Осигурање	1	-	1	-	-	-	1
Здравствена исправност намирница	178	16	162	108	2	1	67
Стандардизација	1	-	1	-	-	-	1
Мерне јединице	3	2	1	2	-	-	1
Енергетика	4	1	3	-	-	-	4
Рударство	11	1	10	9	-	-	2
Увоз пољопривредних и прехранбених производа	2	-	2	2	-	-	-
Семе, садни материјал, дуван и заштита биља	56	5	51	43	4	-	9
Алкохолна пића	50	2	48	42	1	-	7
Сточарство	24	4	20	15	-	1	8
Рибарство	7	2	5	5	-	-	2
Шумарство	11	2	9	10	-	-	1
Ловство	15	3	12	12	-	-	3
Водопривреда	37	7	30	29	-	-	8
Саобраћај и везе	12	1	11	2	8	-	2
Безбедност саобраћаја на путевима	199	3	196	20	149	-	30
Заштита животне средине	100	8	92	75	1	-	24
Заштита интелектуалне својине	127	21	106	32	-	2	93
Стављање лекова у промет	22	2	20	14	-	-	8
Трговина	3	1	2	1	-	-	2
Платни промет	27	11	16	17	2	-	8
Заштита потрошача	77	46	31	63	1	-	13
Спречавање прања новца	33	1	32	8	-	-	25
Оглашавање	98	9	89	43	-	-	55
Остале повреде прописа	13	8	5	6	-	-	7

Табела 3.4 - Пријављена правна лица, према привредном преступу, врсти одлуке и подносиоцу пријаве у 2011. години

У Табели 3.5 приказана су оптужена правна лица, према привредном преступу и врсти одлуке.

ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ...

	Укупно	Врста одлуке				
		обустављен поступак	оптужни предлог одбачен	оптужни предлог одбијен	ослобођено од оптужбе	проглашено одговорним
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2461	755	32	74	33	1567
Рачуноводство	1380	473	4	26	18	859
Новчани, банкарски и кредитни систем	6	3	-	1	-	2
Хартije од вредности	17	1	-	-	-	16
Спољнотрговинско пословање	1	-	-	-	-	1
Изградња објеката	16	7	-	-	1	8
Приватизација	3	1	-	1	1	-
Акционарска и привредна друштва	28	4	-	1	-	23
Јавни дуг	1	-	-	-	-	1
Предузећа	2	-	-	-	-	2
Здравствена исправност намирница	177	25	-	3	2	147
Мерне јединице	1	1	-	-	-	-
Енергетика	3	-	-	-	-	3
Рударство	3	-	-	-	-	3
Семе, сажни материјал, дуван и заштита биља	53	9	-	1	-	43
Алкохолна пића	34	8	-	-	-	26
Стоочарство	22	4	-	-	1	17
Рибарство	1	-	-	-	-	1
Шумарство	5	1	-	1	-	3
Ловство	19	4	-	1	-	14
Водопривреда	32	4	1	3	2	22
Саобраћај и везе	2	2	-	-	-	-
Безбедност саобраћаја на путевима	119	31	-	8	2	78
Заштита животне средине	70	20	-	3	1	46
Заштита интелектуалне својине	111	15	2	10	-	84
Стављање лекова у промет	16	-	-	1	-	15
Трговина	11	9	-	-	-	2
Платни промет	38	18	-	1	1	18
Заштита потрошача	222	106	23	12	3	78
Спречвање прања новца	15	1	-	-	1	13
Оплашавачне	48	7	1	1	-	39
Остале повреде прописа	5	1	1	-	-	3

Табела 3.5 - Оптужена правна лица, према привредном преступу и врсти одлуке у 2011. години

Извор: Републички завод за статистику, Саопштење СП, број 240 год. LXII, 31.08.2012.

У Табели 3.6 приказана су осуђена правна лица према привредном преступу, условној осуди и изреченој новчаној казни у 2011. години. Овде је износ и распон новчаних казни нешто већи него за одговорна лица.

	Укупно	Свега		Новчана казна					Проглашено одговорним, а ослобођено од казне
		Без-условна	условна	преко 3.000.000 РСД	од 600.001 до 3.000.000 РСД	од 300.001 до 600.000 РСД	од 15.001 до 300.000 РСД	до 15.000 РСД	
Укупно	1567	1113	428	5	23	67	1370	76	26
Рачуноводство	859	590	248	1	15	33	753	36	21
Новчани, банкарски и кредитни систем	2	1	1	-	1	-	1	-	-
Хартије од вредности	16	11	5	1	-	2	13	-	-
Спољнотрговинско пословање	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Изградња објеката	8	5	3	-	-	-	8	-	-
Приватизација	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Акционарска и привредна друштва	23	18	5	-	1	-	19	3	-
Јавни дуг	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Предузећа	2	2	-	-	-	-	2	-	-
Здравствена исправност намирница	147	135	12	1	-	9	135	2	-
Мерне јединице	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Енергетика	3	1	2	-	-	-	3	-	-
Рударство	3	1	2	-	-	-	3	-	-
Семе, садни материјал, дуван и заштитна биља	43	31	12	1	-	-	41	1	-
Алкохолна пића	26	16	10	-	1	1	20	4	-
Сточарство	17	12	5	-	-	3	13	1	-
Рибарство	1	-	1	-	-	-	-	1	-
Шумарство	3	1	2	-	-	-	2	1	-
Повство	14	6	8	-	1	1	11	1	-
Водопривреда	22	19	3	-	-	-	22	-	-
Саобраћај и везе	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Безбедност саобраћаја на путевима	78	63	15	-	-	1	74	3	-
Заштита животне средине	46	36	10	-	2	6	38	2	-
Заштита интелектуалне својине	84	32	51	-	-	3	70	10	1
Стављање лекова у промет	15	13	1	1	-	3	10	-	1
Трговина	2	1	1	-	-	-	2	-	-
Платни промет	18	13	3	-	-	1	13	2	2
Заштита потрошача	78	61	16	-	-	3	68	6	1
Спречавање прања новца	13	11	2	-	1	1	11	-	-
Оглашвање	39	30	9	-	1	-	35	3	-
Остале повреде прописа	3	2	1	-	-	-	3	-	-

Табела 3.6 - Осуђена правна лица, према привредном преступу, условној осуди и изреченој новчаној казни у 2011. години

Извор: Републички завод за статистику, Саопштење СП, број 240 год. LXII, 31.08.2012.

На Графику 3.2 приказана су осуђена правна лица према изреченој новчаној казни.

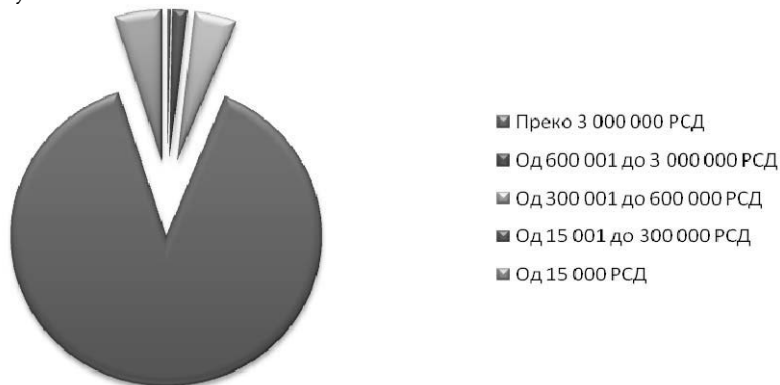

График 3.2 - Осуђена правна лица према изреченој новчаној казни у 2011. години

Најчешће изрицана новчана казна за правна лица у 2011. години била је у распону од 15 000 до 300 000 динара. У овом распону новчане казне, као што се види у Табели 2.4, највећи број привредних престапа био је у области рачуноводства (753), затим здравствене исправности намирница (135), безбедности саобраћаја (74), заштите интелектуалне својине (70) и заштите потрошача (68). У исто време, ово су најчешћи привредни престапи када се посматра структура пријављених, оптужених и осуђених одговорних и правних лица уопште.

4. Привредни престапи у периоду 2001-2011. године

Број привредних престапа у периоду од 2001-2011. године се постепено смањивао из године у годину да би на крају посматраног периода опао готово на четвртину (за пријављена) односно на трећину (за оптужена и осуђена одговорна лица) од укупног броја пријављених, оптужених и осуђених лица у 2001. години. Број пријављених одговорних лица у 2011. године износио је 26,5% од броја пријављених одговорних лица у 2001. години, број оптужених је износио 36%, а број осуђених одговорних лица је износио 32,2% од укупног броја осуђених лица у 2001. години.

	Пријаве	Оптужења	Осуђе
2001	9006	7463	5250
2002	11385	7589	4990
2003	4934	7562	3797
2004	6171	5523	2908
2005	6597	5051	3262
2006	5970	5447	2870
2007	3325	4601	2819
2008	3920	3657	2247
2009	2879	4662	3038
2010	2348	2988	2002
2011	2387	2751	1689

Табела 4.1 - Одговорна лица - учиниоци привредних престапа 2001-2011.

Извор: Републички завод за статистику, Саопштења СП 10, разни бројеви

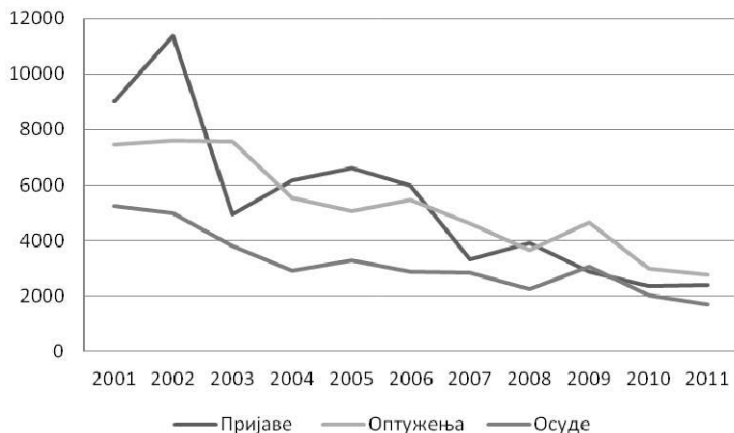

График 4.1 - Одговорна лица – учиниоци привредних преступа 2001-2011.

Упоредо са бројем одговорних лица опадао је и број правних лица учинилаца привредних преступа, па је тако број пријављених правних лица у 2011. години опао на 28,1% од укупног броја пријављених правних лица у 2001. години, број оптужених је опао на 36,3% а број осуђених на 32,4% у односу на број осуђених правних лица у 2001. години.

	Пријаве	Оптужења	Осуде
2001	8294	6776	4825
2002	10120	6870	4586
2003	4516	7021	3579
2004	5956	5443	2703
2005	6410	4729	3147
2006	5830	5161	2734
2007	3153	4347	2688
2008	3711	3444	2139
2009	2732	4377	2929
2010	2265	2796	1945
2011	2332	2461	1567

Табела 4.2 - Правна лица - учиниоци привредних преступа 2001-2011.

Извор: Републички завод за статистику, Саопштења СП 10, разни бројеви

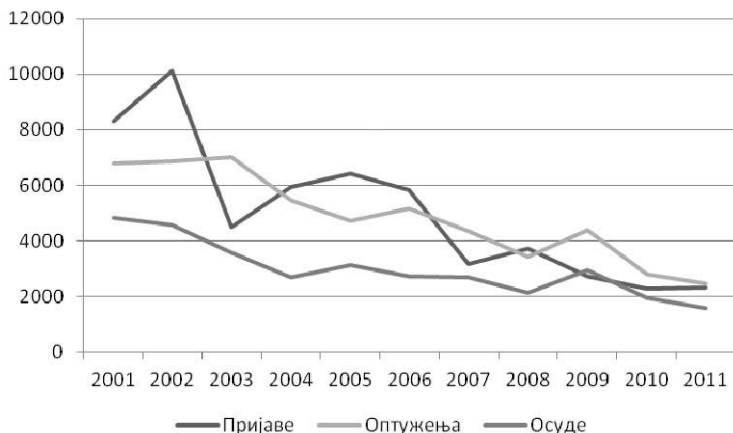

График 4.2 - Правна лица – учиниоци привредних преступа 2001-2011.

Узроци опадања броја привредних преступа су бројни и могу се приписати спроведеним реформама у процесу транзиције, регулисаном економском окружењу, бољем поштовању закона, увођењу финансијске дисциплине и уопште, економским, друштвеним и правним реформама које се у Србији интензивно спроводе од 2001. године.

Осим што је број привредних преступа у посматраном периоду значајно опао, примећује се и тенденција смањивања разлике између броја пријављених, оптужених и осуђених лица. На почетку периода, 2001. године, од укупног броја пријављених одговорних лица, 82,9% је оптужено а 58,3% је осуђено, да би 2011. године број оптужених износио 115,3% (поступци из претходног периода), а број осуђених 70,8% од броја пријављених одговорних лица. До промене тенденције долази средином посматраног периода, током 2006. и 2007. године, када број оптужених и осуђених лица у односу на пријављена лица почиње да расте, што се примећује на Графику 4.1. Тенденција за правна лица учиниоце привредних преступа је иста, па је тако 2001. године од укупног броја пријављених лица 81,7% оптужено а 58,2% осуђено, да би у 2011. години било оптужено 105,8% а осуђено 67,2% од укупног броја пријављених лица. До смањивања разлике између броја пријављених, оптужених и осуђених правних лица такође долази током 2006. и 2007. године, што се види на Графику 4.2.

5. Привредни преступи у периоду 1993-2000. године

Иако је у периоду транзиције дошло до смањења броја привредних преступа, њихов број у 2011. години се може оценити као веома висок. Међутим, тај број је значајно мањи у поређењу са бројем привредних преступа који је постојао пре отпочињања процеса транзиције и реформи: у периоду од 1993-2000. године забележен је енормно висок број привредних преступа. У једном тренутку, у

1993. години, забележено је чак преко 30 000 пријава за привредне преступе за одговорна и преко 25 000 за правна лица. У овој години хиперинфлација је достигла врхунац а економски систем земље био је пред колапсом. Ступањем на снагу Програма монетарне реконструкције и економског опоравка 1994. године, престанком хиперинфлације и каквом-таквом нормализацијом тржишта и услова привређивања, број привредних преступа почео да опада, али је требало неколико година да би се значајније смањио и тек 1999. године је опео испод 10 000 за пријављена и правна и одговорна лица.

У Табели 5.1 и на Графику 5.1 приказана су одговорна и правна лица – учиниоци привредних преступа у периоду 1993-2000. године.¹¹ Приказани су подаци без података за АП Косово и Метохија.

	Пријаве	Оптужења	Осуде
1993	31329	11382	7590
1994	16074	16414	4248
1995	22809	10337	3217
1996	16287	12049	3554
1997	12930	10027	5061
1998	11620	8681	4941
1999	7620	7250	4388
2000	8788	8271	5739

Табела 5.1 - Одговорна лица - учиниоци привредних преступа 1993-2000.

Извор: Републички завод за статистику, Саопштења СП 10, разни бројеви

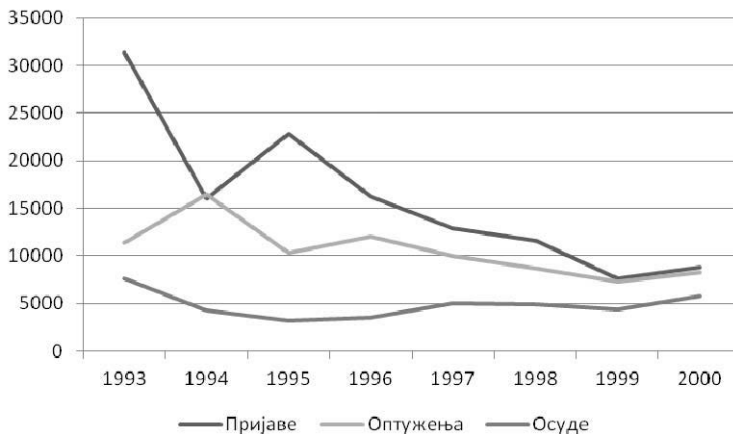

График 5.1 - Одговорна лица - учиниоци привредних преступа 1993-2000.

¹¹ Занимљиво је да подаци о привредним преступима за 2012. годину не постоје, мада постоје подаци за 1991. годину. Републички завод за статистику не наводи разлоге за то.

Ступањем на снагу Програма монетарне реконструкције и економског опоравка 1994. године број привредних преступа је нагло опао али се већ следеће године опет несразмерно повећао. Слична је и тенденција за правна лица. У Табели 5.2 и на Графику 5.2 приказани су подаци за правна лица:

	Пријаве	Оптужења	Осуде
1993	27115	9599	6565
1994	14846	14521	4034
1995	21412	9760	2936
1996	14876	11306	3254
1997	12063	9254	4614
1998	10573	7935	4480
1999	6757	6606	4046
2000	8243	7470	5219

Табела 5.2 - Правна лица - учиниоци привредних преступа 1993-2000.

Извор: Републички завод за статистику, Саопштења СП 10, разни бројеви

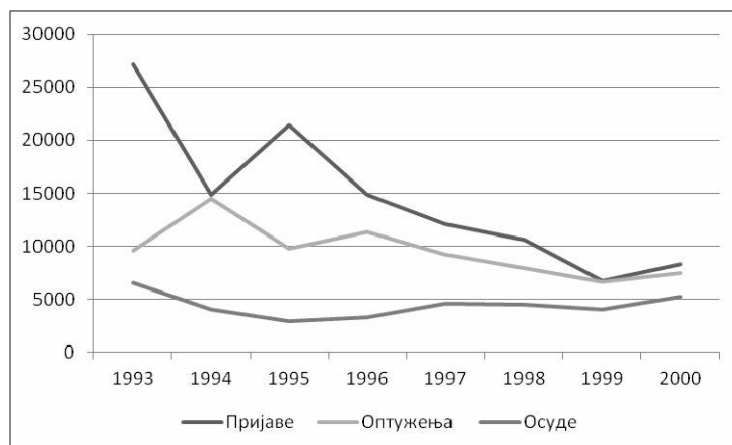

График 5.2 - Правна лица – учиниоци привредних преступа 1993-2000.

У периоду од 1993-2000. примећује се велика разлика између броја пријављених и броја оптужених и осуђених лица. Изузетно висок број пријављених лица праћен је много мањим бројем оптужби и још мањим бројем осуда, што много говори о ефикасности и начину функционисања тадашњег правног и економског система. Тако је 1993. број оптужених износио свега 36,3% а број осуђених 24,2% од укупног броја пријављених одговорних лица, односно 35,4% оптужених и 24,3% осуђених од укупног броја пријављених правних лица. Највеће разлике између броја пријављених, оптужених и осуђених лица постојале су до 1996. године, када почињу да се смањују, што се добро уочава на графиконима. У периоду након отпочињања процеса транзиције, ове разлике су, као што је показано у претходном делу рада, биле знатно мање.

Разлике између пријављених, оптужених и осуђених одговорних и правних лица нарочито су биле велике на Косову и Метохији, што је приказано у Табели 4.3 за одговорна и Табели 4.4 за правна лица. У току 1993. године овај однос између пријављених, оптужених и осуђених лица је био релативно “прихватљив”, али је већ следеће, 1994. године и поред изузетно великог броја оптужења, осуђен несразмерно мали број одговорних и правних лица.

	Пријаве	Оптужења	Осуде	Оптужења/Пријаве	Осуде/Пријаве
1993	1962	952	728	48.5	37.1
1994	1562	2316	67	148.3	4.3
1995	3403	759	242	22.3	7.1
1996	2967	463	125	15.6	4.2
1997	1461	288	159	19.7	10.9
1998	1051	257	151	24.5	14.4

Табела 5.3 - Одговорна лица - учиниоци привредних преступа 1993-1998., Косово и Метохија

Извор: Републички завод за статистику, Статистички годишњак, разни бројеви

	Пријаве	Оптужења	Осуде	Оптужења/Пријаве	Осуде/Пријаве
1993	1704	811	648	47.6	38.0
1994	1599	1958	61	122.5	3.8
1995	3239	721	242	22.3	7.5
1996	2774	461	123	16.6	4.4
1997	1410	268	153	19.0	10.9
1998	985	250	193	25.4	19.6

Табела 5.4 - Правна лица - учиниоци привредних преступа 1993-1998., Косово и Метохија

Извор: Републички завод за статистику, Статистички годишњак, разни бројеви

Овакав однос између броја пријављених, оптужених и осуђених лица и велика разлике, нарочито када су у питању осуђена лица, указује да је правосудни систем Републике Србије у посматраном периоду на територији АП Косово и Метохија почео да губи своју ефикасност у овој области права.

6. Закључци

Број привредних преступа у Србији може се окарактерисати као веома висок. У току 2011. године забележено је 2387 пријава, 2751 оптужба и 1689 осуда за привредне преступе за одговорна и 2332 пријаве, 2461 оптужба и 1567 осуда за привредне преступе за правна лица. Ипак, овај број је знатно мањи у

односу на почетак транзиције и 2001. годину, када је забележено 9006 пријава, 7463 пријава и 5250 осуда за одговорна и 8294 пријава, 6776 оптужби и 4825 осуда за правна лица. Број пријављених, оптужених и осуђених одговорних и правних лица за привредне преступе у периоду транзиције од 2001-2011. постепено се смањивао из године у годину. Осим што је број привредних преступа у посматраном периоду значајно опао, примећује се и тенденција смањивања разлике између броја пријављених, оптужених и осуђених лица, што је добар показатељ јер указује на повећану ефикасност правног система у санкционисању привредних преступа. Најчешће заступљена дела у структури привредних преступа су из области рачуноводства, здравствене исправности намирница, безбедности саобраћаја, заштите интелектуалне својине и заштите потрошача.

У периоду пре отпочињања процеса транзиције број привредних преступа био је изузетно висок. У 1993. години забележено је чак преко 30 000 пријава за привредне преступе за одговорна и преко 25 000 пријава за правна лица. Ступањем на снагу Програма монетарне реконструкције и економског опоравка 1994. године број привредних преступа почео је постепено да опада, али се тек 1999. године смањило испод 10 000 за пријављена и правна и одговорна лица. У периоду 1993-1998. године приметна је велика разлика између броја пријављених и броја оптужених и осуђених лица, где је изузетно велики број пријављених лица праћен много мањим бројем оптужби и још мањим бројем осуда, како за одговорна, тако и за правна лица. Ове разлике биле су нарочито изражене у АП Косово и Метохија.

Може се закључити да је процес транзиције повољно деловао на смањивање броја привредних преступа након 2001. године. Узроци смањивања броја привредних преступа могу се приписати економским, друштвеним и правним реформама које су спроведене у процесу транзиције, регулисаном економском окружењу, поштовању закона и увођењу финансијске дисциплине у пословање привредних субјеката.

7. Библиографија

1. Република Србија Републички завод за статистику, Одговорна и правна лица – учиниоци привредних преступа, 2011., Билтен, Београд, 2012.
2. Република Србија Републички завод за статистику, Саопштење СП број 240 год. LXII, 31.08.2012.
3. Република Србија Републички завод за статистику, Статистички годишњак, разни бројеви.
4. Социјалистичка Федеративна Република Југославија Савезни завод за статистику, Јединствена класификација привредних преступа, Београд, 1978.
5. Закон о привредним преступима, "Службени лист СФРЈ" бр. 4/1977, 36/1977, 14/1985, 74/1987, 57/1989, 3/1990 и "Службени лист СРЈ", бр. 27/1992, 24/1994, 28/1996 и 64/2001

8. Прилог

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
Републички завод за статистику

Образац СП-4

Закон о званичној статистици,
„Службени гласник РС”, број 104/2009.

Шифра истраживања: 024080

УПИТНИК ЗА ПРАВНО ЛИЦЕ ПРОТИВ КОГА ЈЕ ПРАВНОСНАЖНО ЗАВРШЕН ПОСТУПАК ЗА ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУП

Обавеза давања података темељи се на члану 26. а казнене одредбе за одбијање давања података или давање непотпуних и нетачних података на члану 52. Закона о званичној статистици („Сл. гласник РС”, бр. 104/2009).
Подаци ће бити коришћени искључиво у статистичке сврхе и неће бити објављивани као појединачни.
Сви подаци имају карактер пословне тајне.

Привредни суд _____	<input type="text"/>
Број уписника _____	<input type="text"/>
Редни број статистичког обрасца _____	<input type="text"/>

А. ПОДАЦИ О ПРАВНОМ ЛИЦУ - УЧИНИОЦУ ПРИВРЕДНОГ ПРЕСТУПА (у време извршења преступа)

- НАЗИВ ФИРМЕ И СЕДИШТЕ ПРАВНОГ ЛИЦА _____

- ДЕЛАТНОСТ ПРАВНОГ ЛИЦА _____
- ДА ЛИ ЈЕ ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУП ИЗВРШИЛО У САУЧЕСНИШТВУ
Да 1
Не 2
- ДА ЛИ ЈЕ РАНИЈЕ ОСУЂИВАНО ЗА ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУП
Да 1
Не 2

Б. ПОДАЦИ О ПРИВРЕДНОМ ПРЕСТУПУ И ПОСТУПКУ (у случају стицаја, само за најтежи преступ)

- НАЗИВ ЗАКОНА, ОДНОСНО УРЕДБЕ _____

- члан _____ став _____ тачка _____
- БРОЈ ПРИВРЕДНИХ ПРЕСТУПА У СТИЦАЈУ _____
- КО ЈЕ ПОДНЕО ПРИЈАВУ

Инспекција	1
Министарство унутрашњих послова	2
Непосредно сазнање јавног тужилаштва	3
Остали _____	4

(уписати одговор)

8. КО ЈЕ ПОДНЕО ОПТУЖНИ ПРЕДЛОГ

Јавни тужилац 1
Оштећени као тужилац 2

9. ВРСТА ОДЛУКЕ

Обушављен поступак 1
Оптужни предлог одбачен 2
Оптужни предлог одбијен 3
Ослобођено од оптужбе 4
Проглашено одговорним 5

В. ПОДАЦИ О ИЗРЕЧЕНИМ САНКЦИЈАМА

(питања од 10. до 12. попуњавају се само за правна лица проглашена одговорним)

10. ИЗРЕЧЕНА НОВЧАНА КАЗНА У ДИНАРИМА

Преко 3.000.000 дин. 1
600.001 - 3.000.000 дин. 2
300.001 - 600.000 дин. 3
15.001 - 300.000 дин. 4
До 15.000 дин. 5
Проглашено одговорним, а ослобођено од казне 6

11. ДА ЛИ ЈЕ ИЗРЕЧЕНА ОСУДА УСЛОВЉЕНА

Да 1
Не 2

12. ИЗРЕЧЕНА ЗАШТИТНА МЕРА

Да - јавно објављивање пресуде 1
- одузимање предмета 2
- забрана бављења одређеном
привредном делатношћу 3
Не 4

Г. ПОДАЦИ О ТРАЈАЊУ ПОСТУПКА

13. ДАТУМ ПОДНОШЕЊА ПРИЈАВЕ

(дан) (месец) (година)

14. ДАТУМ ПРИЈЕМА ОПТУЖНОГ
ПРЕДЛОГА

(дан) (месец) (година)

15. ДАТУМ КОНСТАТОВАЊА
ПРАВНОСНАЖНОСТИ ОДЛУКЕ

(дан) (месец) (година)

Датум _____ 2011. године

Образац попунио:

(М.П.)

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА/СУДИЈА

(име и презиме)

(име и презиме)

Контакт телефон: /
(обавезно унети и позивни број)

ECONOMIC VIOLATIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE PERIOD OF TRANSITION 2001-2011.

Summary

The paper presents number of economic violations in the Republic of Serbia during the period of transition to market economy, from 2001 through 2011. Data on economic violations are provided by the Statistical Office of the Republic of Serbia. The Statistical Office of the Republic of Serbia presents in its publications data on responsible persons and legal entities – perpetrators of economic violations by: economic violations, type of decision and conviction, and those data have been presented and analyzed here in the paper. Data have been presented in the tables and graphs. A somewhat more detailed data were presented for the year 2011., considering that those are the latest available data on economic violations in Serbia. For purposes of comparison with the period before the transition, data on economic violation during the period from 1993. through 2000. have been also presented here in the paper. By analyzing and comparing data, it was concluded that the number of economic offenses in the transition period, though still very high, significantly decreased compared to the period prior to 2000. which can be attributed to the reforms carried out, regulated economic environment, better compliance with laws and implementation of financial discipline.

УТИЦАЈ ТРАНЗИЦИОНИХ ПРОЦЕСА НА ПОЈАВУ И ОБИМ ОБЛИКА ВИСОКОТЕХНОЛОШКОГ КРИМИНАЛА СА АСПЕКТИМА ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛА

др Милан Глигоријевић¹

доц. др Милица Бошковић²

Дарко Сенић³

Драган Цветковић⁴

Сажетак: Разноврсне форме и облици приватизације у економској сфери, а које су се у не малом броју случајева одвијале под окриљем застарелог или тек измењеног легислативног оквира и уз државне институције недовољно реформисане и обучене за транзиционе подухвате, учиниле су да се у области криминала појаве нове могућности, облици и методи превара, крађа, незаконитог стицања профита, корупције, све до савремених облика криминала и превара, међу којима је и високотехнолошки криминал (ВТК). Република Србија више од једне деценије пролази кроз процес својште транзиције, која се за разлику од многих других пост-комунистичких земаља, одвијала и још увек се одвија под битно отежаним и специфичним условима. Србија је доношењем посебне законске регулативе у области ВТК, дефинисањем ових дела у Кривичном закону, као и формирањем посебних одељења за борбу против ВТК у оквиру МУП и Окружног тужилаштва у Београду, показала спремност и озбиљност за превентивно и репресивно деловање у овој области.

Кључне речи: високотехнолошки криминал, добит, транзиција, безбедност.

¹ E-mail: milan.gligorijevic@mup.gov.

² E-mail: mboskovic@fb.bg.ac.rs

³ E-mail: darko.senic@mup.gov.rs

⁴ E-mail: cvetkovicdragan@open.telekom.rs

1. Увод

Након завршетка такозваног "Хладног рата" и нестанка са глобалне сцене готово биполарне идеолошке, политичке и социо-економске поделе земаља света, већина земаља које су по свом унутрашњем уређењу у потпуности или у значајној мери припадале "земљама социјалистичког уређења и привређивања", започеле су (од којих неке и завршиле) процес транзиције. Процес транзиције подразумева измену владајуће идеологије, друштвено-политичког уређења, начин управљања економијом, прелазак на привређивање по принципима слободног (отвореног) тржишта и промену власничке структуре (у потпуности или делимично) друштвених и јавних предузећа, као и многе процесе у оквиру институција, формалних и неформалних друштвених група. Гледано са аспекта врсте и обима криминала у земљама различитог политичког уређења, нарочито са освртом на земље у транзицији, морају се разумети и узети у обзир извесне тешкоће са којима се истраживачи у области криминологије суочавају када желе да анализирају економски криминал, а које се огледају у њиховој примораности на борбу са различитим облицима недопуштених приватизација у економској сфери, контролној бирократској апаратури и јавним предузећима која су постала приватно власништво (Los, 2003). Разноврсне форме и облици приватизације у економској сфери, а које су се у не малом броју случајева одвијале под окриљем застарелог или тек измењеног легислативног оквира и уз државне институције недовољно реформисане и обучене за транзиционе подухвате, учиниле су да се у области криминала појаве нове могућности, облици и методи превара, крађа, незаконитог стицања профита, корупције, све до савремених облика криминала и превара, међу којима је и високотехнолошки криминал. Управо из наведених разлога и појава, процес транзиције, пре свега захтева доношење прецизне и обухватне законске регулативе, реформисање структуре, задатака и обавеза државних органа (законодавних, извршних и судских институција) и њихово оснаживање и пружање политичке подршке за недвосмислено превентивно и репресивно деловање у борби против свих, па и новостворених облика криминала.

2. Изазови транзиције у Републици Србији

Република Србија више од једне деценије пролази кроз процес свопште транзиције, која се за разлику од многих других пост-комунистичких земаља, одвијала и још увек се одвија под битно отежаним и специфичним условима. Први транзициони кораци (увођење вишепартијског система и првих процеса приватизације), у Србији су се одвијали под околностима вођења оружаних ратова на територији Југославије (федеративне државе којој је, као република припадала и Србија), а потом и рата, односно бомбардовања Републике од стране НАТО 1999. године. На почетку XXI века уследиле су значајне друштвено-политичке промене, прокламација чланства у Европској унији (ЕУ)

као стратешког правца јавне политике Србије и процеси транзиције добијају већи замах. Међутим, потребна нормативна регулатива, пре свега из области економије, привреде, анти-корупцијских закона и другог, мењала се споро или је, са друге стране припремана по апсолутном узору и "преузимању" законских решења из земаља ЕУ и излагасавана, често без поштовања особености и околности нашег друштва и државних институција. Дугогодишњи процеси реструктурирања јавних служби и система и реформисања државних органа, уз (често) неадекватну законску основу, могли су утицати на појаву и ширење различитих облика криминала у економској сфери, као и стварања нових форми нелегалног деловања, попут високотехнолошког криминала. Србија је последњих година суочава, поред сопствених и са последицама светске економске кризе, што је све учинило да број незапослених константно расте, животни стандард и квалитет живљења опадају. Овакви макро-економски параметри, који осликавају лоше социо-економске околности друштва и државе, препознате су и од стране научне и истраживачке јавности, као извор незадовољстава, фрустрација и испољавања различитих облика криминала. Република Србија у овоме свакако није јединствен пример. Када је реч о високотехнолошком криминалу, ова појава је широко распрострањена у свету, а везу овог криминалног деловања и економског стања у земљи изучавали су аутори попут Becker (1995), Walker (2004) i Blau (2004). Комбинација високо-образованих и незапослених компјутерских експерата начинили су од Русије и неких земаља Источне Европе, плодно тле за "хакере" (Kshetri, 2005).

2.1. Високотехнолошки криминал: појам, облици и економске последице

Постоје различите дефиниције и тумачења појма високотехнолошки криминал (ВТК), док се као синоними често користе и изрази "сајбер-криминал" (cyber crime), "компјутерски криминал" (computer crime), "дигитални" и "IT" криминал. Поједини аутори чак сматрају да ВТК није специфичан и особен облик криминала и истичу да је суштина не гледати на то као на питање нечега сасвим новог, већ као способности препознавања почињеног криминала на сасвим други начин (Grabosky, 2001). Kshetri (2005) користи синоним сајбер-криминал и дефинише га као сваки вид криминала у којем се у било којој етапи, употребљава компјутер, односно компјутерска мрежа. Ова дефиниција је доста широка и непрецизна, иако аутор као појавне облике овог криминала наводи напад на критичне инфраструктуре, преваре са идентификационим картицама, "on-line прање" новца, изнуде путем Интернета и виртуелних мрежа. Ово су само неки од облика високотехнолошког криминала. Израз сајбер-криминал брзо је постао генерички опис за свако криминално понашање "на мрежи", почев од "spam"e-mail-ова до "упада" у компјутерске системе, злоупотребе података и чивewa штете (McCusker, 2006).

Сајбер криминал или е-криминал, или ВТК обухвата криминалне активности у којима су компјутери и слични информатички уређаји и компјутерска мрежа предмет, средство, циљ или место кривичног дела⁵.

Високотехнолошки криминал, у односу на поједине друге облике криминала, које означавамо и као "општи криминал" (разбојништва, пљачке, убиства и слично), поседује одређене специфичности, које се огледају и у следећем:

а) Виктимизација је дифузна – као у случајевима такозваног "криминала белих оковратника", жртве припадају различитим старосним, полним, етничким, образовним структурама и ниједна од ових карактеристика није својство које чини да постану "мета" ВТК; такође, жртве једног или групе починилаца дела из области ВТК могу бити територијално дислоциране, односно живети у различитим областима једне земље или чак потичу из више различитих земаља.

б) Развојем технологије и иновацијама који карактеришу XXI век, високотехнолошки криминал добија нове и усавршене инструменте, такозване алатке за одвијање кривичних дела.

в) Дела ВТК се могу вршити како у реалном, тако и у виртуелном свету – облици ВТК крећу се од превара на банкоматима (изменом функција или техничких карактеристика банкомата), физичког приступања компјутерској опреми ради измена њених карактеристика и начина деловања, до превара путем е-маил порука, веб-страница, "хакерских" упада у компјутерске системе и крађе података, идентитета особа или вршења нелегалних трансфера новчаних средстава.

У овом раду, пажњу смо посветили оним облицима ВТК чији је првенствени или искључиви мотив противправно стицање материјалне и финансијске добити и који су као такви, један од облика економског криминала.

ВТК у нашој држави дефинисан је као скуп кривичних дела где се као објекат извршења и као средство за извршење кривичног дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном и електронском облику (Урошевић, Уљанов & Вуковић, 2010).

Наше кривично право је дела овог облика криминала препознало 1998.године и у Кривичном закону дефинисало "кривична дела против рачунарских података". Кривични законик Републике Србије⁶ који је ступио на снагу 01.01.2006.године у Глави XXVII издвојио је "Кривична дела против безбедности рачунарских података", а у оквиру којих је, између осталих дефинисао и следеће:

- 1) Оштећење рачунарских података и програма,
- 2) Рачунарска саботажа,
- 3) Прављење и уношење рачунарских вируса,
- 4) Рачунарска превара,

⁵ Prlja, D. Сајбер криминал. Ауторизована предавања, Правни факултет Универзитета Унион, www.prlja.info

⁶ "Службени гласник Републике Србије" бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/09

- 5) Неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података,
- 6) Превара,
- 7) Приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију,
- 8) Фалсификовање и злоупотреба платних картица и друго.

Свако од наведених кривичних дела може проузроковати како нематеријалне последице по жртве овог вида криминала (психолошке, емотивне, здравствене последице), тако и материјалну штету. Када је о економском криминалу реч, нарочиту опасност представља вршење кривичних дела ВТК попут Рачунарских превара, Превара, Фалсификовања и злоупотребе платних картица.

Последње две деценије сведоче о широкој и свакодневној употреби компјутерске технологије у различитим активностима пословне и приватне сфере. Експлозиван раст Интернета и World Wide Web (WWW) значио је још већи утицај ИТ сектора на наше свакодневне животе (Dowland, Furnell, Illingworth & Reynolds, 1999). Физичка сигурност као и заштита оперативних система и индивидуалних електронских уређаја-јединица (devices/units), заправо су у функцији решавања суштинског проблема и задатка највећег броја данашњих безбедносних послова у ИТ области - заштите података и информација. Заштита података игра кључну улогу не само у кораку конструкције ИТ система, већ и у безбедносном менаџменту уопште (Бошковић, 2009).

Бројна истраживања спроведена су са циљем сазнавања извора, облика, али и последица чињења дела ВТК. UK Audit Commission спровела је опсежно петнаестогодишње истраживање (у периоду 1984-1998. година) о проблематици и обиму компјутерског криминала и злоупотребе ове технологије. резултати овог истраживања (Табела 1), који су се односили на финансијску штету створену чињењем ВТК, показали су, између осталог следеће:

Година	Превара	Крађа	“Хаковање”
1984.	1.131.186,00 £	2.301,00 £	---
1990.	1.102.642,00 £	1.000,00 £	31.500,00 £
1998.	2.360.646,00 £	62.480,00 £	360.860,00 £

Табела 1 - Резултати истраживања UK Audit Commission

Године 2003. потрошачи и пословни свет у САД изгубили су преко 14 милијарди долара и то поставши жртве три облика ВТК: (1) ”spam” поруке – 10 милијарди долара; (2) преваре током ”on-line” куповине – 2 милијарде долара и (3) web-презентације i e-mail-ови креирани да преваром од корисника открију њихове личне податке – 2 милијарде долара (Swartz, 2004). Према подацима америчког Федералног истражног бироа (FBI), током периода 1999-2003. године, преко 30 милиона бројева кредитних картица је украдено путем нарушавања безбедности компјутерских система (Kshetri, 2005).

Од 2005. године до данас забележено је више хиљада дела злоупотребе платних картица, а у 80% случајева извршиоци су били страни држављани, претежно Бугари и Румуни. Групе од по десетак људи за неколико дана подизале су од 150.000 EUR до 200.000 EUR (Urošević, Uljanov, Vuković, 2010). Високотехнолошки криминал у Србији из године у годину је у порасту и штета се за сада мери десетинама милиона евра, изјавио је начелник Одељења МУП Србије за борбу против високотехнолошког криминала Саша Живановић, на Округлом столу о изазовима у борби против високотехнолошког криминала у Србији, одржаном у октобру 2012. године у Београду⁷.

Организација International Fraud Watch истраживала је и приказала резултате о томе из којих земаља потиче највећи број компјутерских превара, затим ”лажних” наруџбеница путем веб-страница регистрованих у САД, као и који је број ”напада” на сваких 10.000 становника у појединим земљама. Сви резултати у изворној верзији приказани су у Табели 2.

Countries from which most online fraud originates ^a	Rank of countries according to % of orders that U.S. sites declared as fraudulent ^b	Rate of attacks per 10,000 Internet users (First half 2004) ^c	Number of attacks per 10,000 Internet users (First half 2002) ^d	Percent of total attacks (First half 2002) ^d
Ukraine	Yugoslavia	Latvia	Kuwait (50.8)	USA (40)
Indonesia	Nigeria	Macau	Israel (33.1)	Germany (7.6)
Yugoslavia	Romania	Israel	Iran (30.8)	South Korea (7.4)
Lithuania	Pakistan	Australia	Peru (24.5)	China (6.9)
Egypt	Indonesia	Finland	Chile (24.4)	France (5.2)
Romania	Macedonia	Egypt	Nigeria (23.4)	Canada (3.0)
Bulgaria	Bulgaria	Turkey	Morocco (22.3)	Italy (2.7)
Turkey	Ukraine	Spain	Hong Kong (22.1)	Taiwan (2.4)
Russia	Lebanon	Canada	Puerto Rico (20.8)	UK (2.1)
Pakistan	Lithuania	Nigeria	France (19.9)	Japan (2.1)
Malaysia			Argentina (19.3)	
Israel			Belgium (17.6)	
			Romania (16.5)	

Табела 2 - International Fraud Watch (Online Fraud Stats http://www.ocalasmotwanted.com/online_fraud_stats.htm)

2.2. Високотехнолошки криминал у Србији: транзиција и економске преваре сајбер-криминала

Пре нешто више од једне деценије Србија је ушла у процес свеукупне транзиције, који је подразумевао идеолошко-политичке промене у друштву и државном систему, прелазак са контролисаног на тржишно пословање, промену власничке структуре друштвених и јавних предузећа. Транзиција готово неизоставно доводи и до ”уплива”, прихватања и ширења глобалних трендова, а један од њих је свакако и широка примена Интернета, ”виртуелно” повезивање са људима и организацијама широм света, што свакако подразуме-

⁷ Извор: <http://www.nadlanu.com/pocetna/info/vesti/Stete-od-visokotehnoloskog-kriminala-milionske.a-155671.292.html>

мева и константну употребу компјутерских и телекомуникационих технологија, како у радним, тако и у животним процесима.

Процеси транзиције у сфери економије, начина пословања и прекограничној трговинској и финансијској сарадњи, учинила је да у првим годинама овога века, државне или друштвене банке постану мањинске, у односу на банкарске институције у приватном (углавном иностраном) власништву и представништва иностраних банака у нашој земљи. Данас у Србији послују 32 банке и 7 представништава иностраних банака. Рапидно проширивање банкарског сектора, донело је новине у понуди услуга клијентима (различите врсте платних картица, могућност плаћања робе у иностранству и трансфера новца примаоцима у другим државама), имплементирање и коришћење банкомата, е-бакинг и слично. Уз све већу употребу Интернет и компјутерских технологија, а уз недовољно високу безбедносну културу и свест о опасностима неопрезне и нестручне употребе платних картица, ПИН бројева, електронског плаћања и употребе банкомата, починиоци ВТК могли су развити разноврсне методе вршења ових кривичних дела. Република Србија препознала је опасност ширења ВТК и све већег броја жртава овог криминалног облика и дела која се подводе под ову област дефинисала у Кривичном законнику из 2005.године (редефинисан је појам и прецизирани облици ВТК, у односу на Кривични закон из 1998.године). Законом о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала⁸ дефинисани су нормативе, субјекти и надлежности у борби државе против овог облика криминала. Године 2008. у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије (МУП), унутар Службе за борбу против организованог криминала, формирано је и Одељење за борбу против високотехнолошког криминала.

Поред подношења већег броја кривичних пријава за кривична дела која се гоне по службеној дужности, полицијски службеници МУП-а републике Србије уочили су и велики број кривичних дела која се гоне по приватној тужби, а које су и пријављивали грађани (Урошевић, Уљанов, Вуковић, 2010). У делу рада који следи биће анализирани и приказани подаци о броју почињених кривичних дела (КД) из области ВТК, а која се по последицама које, између осталих производе (противправна финансијска добит, чињење материјалне и финансијске штете и слично), могу подвести и под економски криминал. Сви подаци који ће бити приказани односе се на период од дефинисања дела ВТК у Кривичном законнику (КЗ), 2005. односно 2006.година до 2012.године и резултат су аналитичке и статистичке обраде података од стране органа МУП-а.

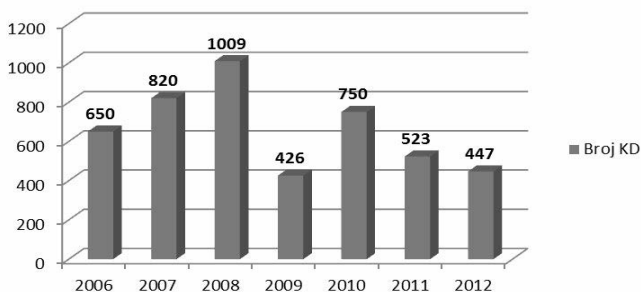
У периоду 2006-2012.године у Србији је почињено укупно 4625 КД високо-технолошког криминала (Табела 1.). од овог броја, највише КД почињено је у Београду (483), Нишу (55) и Новом Саду (112).

⁸ "Службени гласник Републике Србије" број 61/05

Од укупног броја КД ВТК издвојићемо и анализирати КД из члана 225 КЗ – “Фалсификовање и злоупотреба платних картица”, затим из члана 301 КЗ – “Рачунарска превара” (које је до 2006.године било инкриминисано чланом 186г Кривичног закона) и члана 227, став 2 КЗ – “Прављење, набављање и давање другом средстава за прављење лажних платних картица или лажних знакова за вредност”.

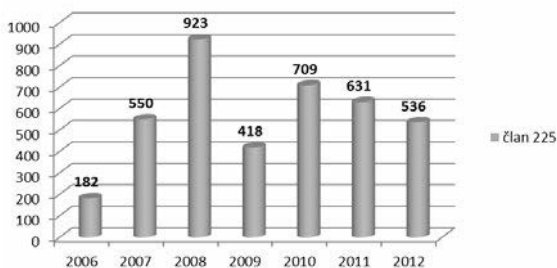
Укупан број КД из члана 225 КЗ – “Фалсификовање и злоупотреба платних картица” – почињених у Србији, у период 2006-2012.година износи 3949. Највећи број ових КД почињен је у Београду (2702), Новом Саду (857), Сремској Митровици (133), Пироту (97), Нишу (93), Краљеву и Чачку (90). У Табели 4. приказан је број почињених КД из наведеног члана КЗ.

Ukupan broj KD VTK

Табела 3 - Укупан број КД високотехнолошког криминала у Србији, за период 2006-2012.година

KD Falsifikovanje i злоупотреба platnih kartica

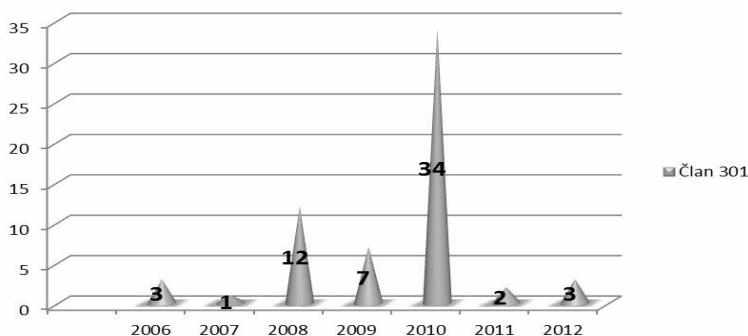

Табела 4 - Укупан број почињених КД “Фалсификовање и злоупотреба платних картица” у Србији, за период 2006-2012.година

Укупан број почињених КД из члана 227 став 2 – “Прављење, набављање и давање другом средстава за прављење лажних платних картица или лажних знакова за вредност” – за период 2006-2012. године износи 4. Сва КД почињена су 2008.године и то у Пироту 2, Панчеву и Новом Саду по 1 КД. Ови подаци показују да Србија није такозвана “земља порекла” лица која израђују средства за прављење лажних платних картица, већ је углавном “увозник” готових производа за ове намене.

Укупан број КД из члана 301 КЗ - "Рачунарска превара" (чија је намера прибављање противправне имовинске користи или чињење имовинске штете другоме), у Србији, за период 2006-2012.година износи 62. Највећи број ових КД почињен је у Београду (35) и Ваљеву (11). Табела 5 показује број извршених КД из члана 301 КЗ у Србији по наведеним годинама.

КД из Члана 301- "Računarska prevara"

Табела 5 - Број почињених КД ВТК из члана 301 КЗ У Србији, за период 2006-2012.година

Анализа и приказ података о ВТК у Србији, показују да је највећи укупан број КД, као и КД из члана 225 и члана 227 став 2 КЗ, почињен 2008. године. Већи број почињених наведених КД бележи се и 2010. године (укључујући сада и члан 301 КЗ), док се у последње две године (у 2011. и 2012. години), бележи пад почињених дела. С обзиром да је Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала донет 2005. године, као и да је у том периоду формирано Посебно тужилаштво у оквиру Окружног јавног тужилаштва о Београду (укинуто 2010.године), не треба да изненађује чињеница да је кратка легислативна и извршна пракса могла имати утицаја на повећан број почињених КД ВТК у период 2006-2008. године. Са друге стране, оснивање Службе за борбу против организованог криминала, у оквиру МУП-а, 2008. године, као и одређени облици едукације јавности о опасностима коришћења Интернета, друштвених мрежа, платних картица и банкомата, путем активности пре свега МУП (http://www.mup.gov.rs/cms_lat/saveti.nsf/saveti-sajber-kriminal.) и Министарства спољне и унутрашње трговине (www.kliknibezbedno.rs), несумњиво су имали утицаја на подизање свести и безбедносне културе у погледу поседовања и употребе компјутерских система, Интернета, платних картица, е-бакинга, банкомата и друштвених мрежа, као средстава готово неопходних за свакодневни живот и рад, али уједно и извора опасности од ВТК.

3. Закључна разматрања

Република Србија је у политичком и економском смислу ушла у озбиљне процесе транзиције структура, система и регулативе на нивоу државних обавеза и дужности. Ови процеси уз глобализацију, као готово незаобилазан фацтор утицаја у свакој, па и у нашој земљи, довели су до унапређења многих државних и друштвених области (образовање, здравство, међународна сарадња у области борбе против организованог криминала, прекогранична размена знања, искустава, отварање тржишта и друго). Међутим, кроз историју се показало да сваки напредак, нарочито у области технологије, носи собом и ризик од злоупотребе. Развој компјутерске технологије, електронског плаћања и Интернет купо-продаје, између осталих, постали су извор за вршење различитих дела високотехнолошког криминала, чији починиоци (изузев оних који припадају одређеним терористичким, верским или идеолошким групама), за основни и/или једини мотив имају прибављање имовинске користи или чињење имовинске штете другим лицима, чиме се поједини облици кривичних дела ВТК могу сагледавати и кроз област економском криминала. Подаци приказани у овом раду, као и наведена инострана искуства и истраживања, указују да се Србија, попут већине земаља у свету, међу којима су и такозване земље “развијеног Запада”, суочава са озбиљним изазовима ВТК и финансијским последицама које његови починиоци узрокују.

Србија је доношењем посебне законске регулативе у области ВТК, дефинисањем ових дела у Кривичном законнику, потписивањем и ратификацијом Конвенције о компјутерском криминалу Савета Европе из 2006. године, као и формирањем посебних одељења за борбу против ВТК у оквиру МУП и Округног тужилаштва, показала спремност и озбиљност за превентивно и репресивно деловање у овој области. Континуирано усавршавање надлежних државних органа о технолошким могућностима и иновацијама, као и методама и облицима ВТК, уз истовремену едукацију грађана и привредних субјеката о разноврсним опасностима и ризицима приликом коришћења компјутерских система, платних картица, електронских плаћања и претраге веб-презентација и е-маил-ова, може учинити да број почињених КД из области ВТК настави тренд пада који бележи последње две године, а што у крајњем смањује и економску штету по жртве превара и криминала, односно онемогућава незаконито присвајање имовинске користи починиоцима дела.

4. Библиографија

1. Becker, G.S., 1995. The economics of crime. Cross Sections, Fall, 8–15. <http://www.rich.frb.org/pubs/cross/crime/crime.pdf>.
2. Blau, J., 2004. Viruses: from Russia, with love? IDG News Service, May 28. <http://www.pcworld.com/news/article/0,aid,116304,00.asp>.

3. Bošković, M. (2009). Izazovi industrijskog društva: Savremene tehnologije i ekološka bezbednost. Fakultet bezbednosti, Beograd.
4. Dowland, P. S., Furnell, S. M., Illingworth, H. M. & Reynolds, P. L. (1999). Computer Crime and Abuse: A Survey of Public Attitudes and Awareness. *Computers & Security* 18 (8), 715-726
5. Grabosky, P. N. (2001). Virtual criminality: Old wine in new bottles? *Social and Legal Studies*, 10(2), 243-249
6. <http://www.nadlanu.com/pocetna/info/vesti/Stete-od-visokotehnoloskog-kriminala-milionske.a-155671.292.html>
7. International Fraud Watch (Online Fraud Stats http://www.ocalasmostwanted.com/online_fraud_stats.htm)
8. Krivični zakonik Republike Srbije, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/09
9. Kshetri, N. (2005). Pattern of global cyber war and crime: A conceptual framework. *Journal of International Management* 11, 541-562
10. Loss, M. (2003). Crime in transition: The post-communist state, markets and crime. *Crime, Law & Social Change*, 40, 145-169
11. McCusker, R. (2006). Transnational organized cyber crime: distinguishing threat from reality. *Crime, Law and Social change* 46, 257-273
12. Prlja, D. Sajber kriminal. Autorizovana predavanja, Pravni fakultet Univerziteta Union, www.prlja.info
13. Swartz, J., Crooks slither into Net's shady nooks and crannies crime explodes as legions of strong-arm thugs, sneaky thieves log on USA Today, October 21, www.usatoday.com/printedition/money/20041021/cybercrimecover.art.htm.
14. Urošević, V., Uljanov, S., & Vuković, R. (2010). Policija i visokotehnološki kriminal – Primeri iz prakse i problem u radu MUP-a republike Srbije. <http://www.singipedia.com/content/1071-Policija-i-visokotehnološki-kriminal-Primeri-iz-prakse-i-problemi-u-radu-MUP-a-Republike-Srbije>
15. Walker, C., 2004. Russian mafia extorts gambling websites June, http://www.americanmafia.com/cgi/clickcount.pl?url=www.americanmafia.com/Feature_Articles_270.html.
16. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 61/05

Summary

The first transition steps (introduction of a multiparty system and the first privatization process), in Serbia were conducted under conditions of armed wars in Yugoslavia (Federal State to which, as a republic Serbia belonged), followed by the war, that is, the bombing of the Republic by the NATO in 1999. Current macro-economic parameters, which depict poor socio-economic conditions of society and the state, have been identified by scientific and public research as a source of dissatisfaction, frustration and expression of various forms of crime. The Republic of Serbia in this is certainly not the only example. When it comes to cyber crime, this phenomenon is widespread in the world. Data presented in this paper, which reflect the situation in the area of cyber

crime (CC) in our country, relate to the period of the defining works of CC in Criminal Code, 2005. that is, 2006. to 2012. and are the result of analytical and statistical data processed by the authority of the MOI. Analysis and presentation of data on CC in Serbia show that the highest overall number of criminal offences and criminal offences in Article 225 and Article 227 Paragraph 2 of the Criminal Code, were committed in 2008. A higher number of committed listed criminal offences are also recorded in 2010. (including now Article 301 of the Criminal Code), while in the last two years (in the 2011. and 2012.), a fall of the offenses charged is recorded.

ТРГОВИНА УМЕТНИЧКИМ ДЕЛИМА И АНТИКВИТЕТИМА И ФИНАНСИЈСКИ КРИМИНАЛ

мр Рената Самарџић¹

проф. др Бојан Добовшек²

Сажетак: Аутори у раду анализирају трговину уметничким делима и антиквитетима и финансијски криминал. Управо због слабости државних институција које раде на њиховој заштити, често смо сведоци организованих крађа уметнина у земљама у транзицији, посебно у земљама западног Балкана. У њима постоји већа потражња за уметнинама због настанка нових елита, које поседовањем уметнина желе да обезбеде улазак у богато друштво. Стекло се пуно новца који треба да се опере, па је куповина уметнина најбољи начин да се то обави. Све чешћи су узнемирујући извештаји да је нелегална трговина антиквитетима из конфликтних региона данас врло уносна активност разних мрежа криминалаца које раде на међународном нивоу, користећи законске празнине које онемогућавају спровођење истрага услед географских препрека, као и недостатке националних и међународних закона и правила на пољу трговине уметничким делима. Са новцем који се добија вршењем кривичних дела у вези са уметнинама, финансирају се све врсте организованог криминала, укључујући и тероризам. Ипак, на ову врсту криминала се и даље гледа као на безбедну, пошто људи нису упознати са њом и њеном повезаношћу са другим кривичним делима.

Кључне речи: уметничка дела, антиквитети, кријумчарење, трговина, организовани криминал, уметничко тржиште, финансијски криминал.

1. Увод

Криминалитет у вези са уметнинама Конклин (Conclin, 1994) дефинише једноставно као сва кривична дела која укључују уметнине.³ Како запажа Чарни

¹ E-mail: renataart@yahoo.com

² E-mail: Bojan.Dobovsek@fvv.uni-mb.si

³ Кривична дела у вези са уметнинама обухватају крађе уметнина, кријумчарење, нелегалну трговину, намерно уништавање уметнина, кривотворење, уништење уметнина као последицу

(Charney, 2009), криминалитет у вези са уметнинама вековима је био релативно безопасан, бар са гледишта глобалне економије и међународног криминала. Учиниоци крађа с краја XIX и почетка XX века били су вешти центлмени, попут Вићенца Перуђе, који је 1911. године из Лувра украо Леонародову *Мона Лизу*.⁴ Док се викторијански тип елегантног криминалца у домену уметности задржао у романима и филмовима, реалност се битно променила, посебно након Другог светског рата, када су уметничка дела и антиквитети дошли у фокус организованог криминала. Према подацима Асоцијације за истраживање криминалитета у вези са уметнинама (ARCA – *Association for Research into Crimes against Art*), на основу извора Интерпола, ФБИ (*Federal Bureau of Investigation*), Скотланд јарда (*Scotland Yard*) и италијанских карабињера, број пријављених крађа уметничких дела и антиквитета у Италији износи 20.000-30.000 годишње, а од 1969. године до данас - 845.838; вредност слика украдених само у једној ноћи из музеја Изабеле Стјуарт Гарднер (*Isabella Stewart Gardner*) у Бостону 1990. године је 300-500 милиона долара; годишњи приход од криминалитета у вези са уметнинама, што се односи само на позната кривична дела, јесте две до шест милијарди долара; број запослених полицајаца у борби против криминалитета у вези са уметнинама, трећег по реду криминала, иза трговине дрогом и оружјем, у већини земаља је нула.

На крађе уметничких дела и антиквитета често се гледа као на злочин без жртве (иако је оштећено друштво), због чега му полиција и други државни органи посвећују мању пажњу у односу на дрогу, тероризам и друге форме криминалитета. Криминалитет у вези са уметнинама све чешће се одвија у симбиози са другим формама организованог криминала, као што су прање новца и трговина дрогом и оружјем, а идентификован је и као један од извора финансирања терористичких група. Карактеристично је да се украдене уметнине све чешће откривају случајно, током истраживања других криви-

рата, немаран однос према уметнинама. Према класификација *International Foundation for Art Research (IFAR)*, уметнинама се сматрају: ликовне уметнине (слике, скулптуре, графике, цртежи и фотографије); предмети примењених уметности (накић, намештај, керамика, предмети од стакла, сребра итд.); антиквитети (лат. *antiquitas*, старина); етнографски и предмети народне уметности; оријенталне и исламске уметнине; друге уметнине (нпр. оружје, књиге, стари новац, медаље итд.) (Conclin, 1994; Spiel, 2000).

⁴ Вићенцо Перуђа је две године слику чувао у коферу са дуплим дном у свом париском апарману. Ухапшен је 1913. године, након што је једном фирентинском антиквару писмом предложио да слику врати Италији за награду од 500 хиљада лира. Током судског процеса, као једини, евоцирао је патриотски мотив да слику врати у Италију, не знајући да је Леонардо 1518. године *Ђоконду* продао свом заштитнику, француском краљу Франсоа I који је поседовао збирку слика италијанских уметника у Фонтенблоу, и да је право Француске да поседује ову слику било легитимно (Ночрт, 2006: 84)

чних дела, која већином спадају у окриље организованог криминала.⁵ Након 11. септембра 2001. године тероризам је постао много тежи. Да би се бориле против тероризма, владе су почеле да сузбијају трговину дрогом и прање новца, чиме је био погођен и организовани криминал, који је морао да пронађе нови начин за скривање новца, проналазећи га у криминалитету у вези са уметнинама (Dobovšek, 2009). Овом формом криминалитета данас су посебно угрожене земље западног Балкана, пре свега ради експанзије предаторског капитализма, настанка нових елита, велике незапослености, неодговарајуће заштите имовинских права и слабости институција. Све чешћи су узнемирујући извештаји да је нелегална трговина антиквитетима који потичу из конфликтних региона данас врло уносна активност разних мрежа криминалаца које раде на међународном нивоу, који користе законске празнине које онемогућавају спровођење истрага услед географских препрека, као и недостатке националних и међународних закона и правила на пољу трговине уметничким делима.

Функционери влада и полиција не знају истину о криминалитету у вези са уметнинама, његову природу, опасност и начин на који функционише. Приоритети влада, када је у питању организовани криминал, су борба против дроге и финансијског криминала, због чега су се организовани криминал и тероризам и преоријентисали на криминалитет у вези са уметнинама, како би могли да перу новац, а да њихове финансијске трансакције остану неоткривене (Samardžić & Dobovšek, 2007). Иако увек постоје неке правне норме на основу којих би се ова врста криминалитета могла гонити, ако држава нема интерес и приоритете у овој области, ту се не може учинити много.

2. Финансијски криминал у вези са уметнинама

Како указује Kratcoski (2012), финансијска стабилност један је од најважнијих аспеката личне и међународне безбедности, јер је повезана са различитим видовима егзистенције појединаца и држава. Када људи нису у стању да задовоље своје основне потребе које се односе на доступност капитала, последице тог недостатка огледају се у повећаној социјалној угрожености појединаца, већем степену криминалитета, што за последицу има нижи степен физичке безбедности. Промене у безбедносним потребама и култури држава довеле су до различитих безбедносно парадоксланих ситуација. С једне стране, људи у развијеним друштвима теже ка високом степену физичке и социјалне сигурности, док су са друге стране, вођени

⁵ Због тога би полиција требало да проналази индиције које указују и на *art crime* и да током истраживања ових кривичних дела, осим стандардних питања, постави и по неко питање везано за *art crime*, као и да приликом претреса стана има у виду ову форму криминалитета (Samardžić & Dobovšek, 2007).

жељом за финансијском сигурношћу, пре свега за богатством. Због велике потребе за финансијском сигурношћу, неки примењују методе којима угрожавају безбедност других људи (Edelbacher et. al., 2012), што постаје посебно сложено када се илегалним и неморалним техникама служе они који су одговорни за управљање и вођење државних или корпорацијских структура, од којих зависи стабилност националне и глобалне економије (Kratcoski, 2012). Последице модерног живота и континуирани развој који промовише самоефикасност, индивидуализам и наглашава значај капитала, довели су до тренутне финансијске кризе и нових безбедносних изазова који се огледају у софистицираним облицима финансијског, организованог и високотехнолошког криминала (Edelbacher et. al., 2012). Реч је о међусобно повезаним појавама, које су присутне у скоро свакој развијеној земљи.

Дестабилизација националне економије и глобалне безбедности општи је резултат две врсте претњи: ризичног и немарног управљања финансијским институцијама и (белооковратничког) организованог криминала. Похлепно управљање, политичка корупција и паралелно, интеграција криминалних група у државне структуре, постали су савремена (хибридна) претња финансијској безбедности. Парадоксално је да ови ризици проистичу из покушаја промовисања економског развоја. Слободно кретање новца, људи, роба и услуга, интеграција у међународне организације, брисање националних граница, развој модерне технологије и њено интегрисање у свакодневни живот и пословање, концепти су који су помогли развоју држава. У исто време, међутим, они су створили нове могућности за ширење и развој криминала, јер су безбедносне мањкавости, које нисмо предвидели, искористили неморални банкари, политичке групе и организоване криминалне групе (Edelbacher, et. al., 2012). Све то заједно довело је до развоја тзв. белооковратничке мафије, која се инфилтрирала у легалне државне структуре и кроз утицај на пословање, политику и економију донела законе и прописе за своје, а не за јавно тј. опште добро (Dobovšek, 2012). При томе, анализе указују да највеће последице таквог криминалитета настају у финансијском сектору (Tomasic, 2012). У контексту модерних трендова, финансијска безбедност је тренутно најугроженији аспект безбедности, јер је угрожавају они који би требало о њој да брину.

Да би се разумело зашто је изостао надзор, неопходно је да се схвати да у време економске и пословне стабилности не постоји велико интересовање за начин на који су организације достигле позитивне резултате. Томашић (2012) указује да у таквим временима постоји велика толеранција према корупцији и неправилностима у пословању. По његовом мишљењу, до такве ситуације довели су различити узроци. Недодирљивост оних који управљају и ризичне корпоративне одлуке често подржавају политичке снаге које коче процедуре за спровођење закона, ограничавају средства за надзор и пропагирају

идеологију да држава не треба да се меша у финансијска тржишта, и да она треба сама да се регулишу. Политички притисак се врши такође на оне који врше ревизије и контроле. С друге стране, у време економске и финансијске кризе таква потпора отпада, што често открива финансијске преваре и неправилности у функционисању финансијског система. Кризне ситуације уклањају заштитне механизме корумпираних и неморалних лидера (менаџера), али то не значи да за своје деловање такође одговарају. Тренутна криза изазвала је велике расправе о неморалном понашању и корупцији, док је јавност упозорила на преваре и лошу корпоративну контролу, али и поред тога, релативно мало пажње је посвећено неправичном кривичном законодавству и одговорности руководећих.

Кривично законодавство у погледу успостављања одговорности финансијских институција је неефикасно и често контрапродуктивно. Према Томашићу (2012), неефикасност законодавства је за финансијске институције већ опште позната пракса, па руководећи кадар, који не узима у обзир законска и морална правила, веома ретко осећа последице кривичног гоњења. Проблем који спречава спровођење закона је што органи гоњења ни сами немају одговарајуће ресурсе и знања за успешно гоњење организованог финансијског криминала, док их с друге стране ометају финансијске институције које не желе да учествују или помажу у поступцима истраге и откривања оних који су одговорни (Edelbacher et. al., 2012). Кривичне санкције у финансијском сектору су недоречене и ретко се примењују, иако су последице финансијске штете огромне и утичу на цело друштво. То представља велики парадокс у поређењу са изреченим кривичним санкцијама за мање теже облике финансијског криминала, као што су на пример крађе и плачке. Законодавство које не штити људе и не обезбеђује владавину права се стога може описати као идеалистичко, симболичко и чисто теоријско (Tomasic, 2012). Сва ова питања су у међусобној комбинацији довела до финансијске кризе, која је неморалним појединцима омогућила високи степен финансијске сигурности, а финансијску нестабилност за већину преосталог дела светске популације.

Управо због слабости државних институција које раде на њиховој заштити, често смо сведоци организованих крађа уметнина у земљама у транзицији, посебно у земљама западног Балкана у којима постоји већа потражња за уметнинама због настанка нових елита, које поседовањем уметнина желе да обезбеде улазак у богато друштво. Стекло се пуно новца који треба да се опере, па је куповина уметнина најбољи начин да се то обави. Како немају ни знања ни образовања из уметности, оне купују све, што ствара простор за организовани криминал и услуге које он нуди. Како указује Бурдије (*Bourdieu, 1979*) у Разлици, стил живота чини дређени систем класификације који даје статусну идентификацију одређене друштвене групе. Стварањем својих

коллекција нове елите употпуњавају своју друштвену улогу, преузимајући традицију и скупе обичаје старе аристократије и репродукујујући на тај начин стил живота културне елите које су у тим земљама некада постојале. Жеља за финансијском добити често се меша са идејом да украдена култура омогућава стицање угледног статуса, што уметничка дела чини делом криминалне културе, рефлектујући извесни друштвени статус (Massy, 2000). Нови власници, посебно нове елите у овим државама прикривају ову врсту криминала, јер уз помоћ уметнина прикривају нелегално стечени новац и своје приходе. Пошто би могле бити ухваћене у корупционим пословима када стекну имовину, а елите надгледају државне институције, није им у интересу да се то открива. У случају крађе, оне их ни не пријављују из бојазни да им полиција не тражи документацију о провенијенцији предмета или због немогућности да потврде порекло новца којим су их купили (Dobovšek & Samardžić, 2011). У новој прерасподели богатства, они који немају више новца принуђени су на продају, јер су остали без позиције и богатства, док су купци они који га стичу бавећи се полулегалним и нелегалним пословима.

3. Трговина уметничким делима и антиквитетима и организовани криминал

Зачетком организованог криминала у домену уметности у постмодерном времену сматрају се крађе корзинаске мафије (*the Corsican Mafia*) стационарне у Марсељу, која је, након што су медији сензационално почели да објављују цене по којима су поједина уметничка дела продата на аукцијама, у своје криминалне активности уврстила крађе уметничких дела и 1960. и 1961. започела са низом крађа Пикасових и Сезанових слика по Фанцуској обали (Charney, 2009: xviii). Крађе корзиканске мафије кулминирале су 31. јануара 1976. године, када је из Папске палате у Авињону током само једне ноћи украдено сто осамнаест Пикасових слика (*ibid*, xviii). Од тада су и друге криминалне организације почеле да уочавају да уметнине имају високу вредност, да се лако могу транспортовати и кријумчарити и да нису посебно чуване.

Украдена уметничка дела ретко се продају на отвореном тржишту, због чега криминалци од њих профитирају на бројне друге начине: њиховом продајом одређеном купцу, продајом у оквиру затвореног тржишта (мафија), коришћењем уметничких дела као *бартера*⁶ у оквиру затвореног тржишта у трансакцијама за еквивалентну вредност других илегалних добара, покушајем продаје на отвореном тржишту или тражењем откупа од власника или осигуравајућих компанија (Conclin, 1994; Tjihuis, 2006; Charney, 2009). Крађа Гејнсбороове (*Gainsborough*) *Војвоткиње Девонширске*, у то време најскупљет

⁶ Бартер (engl. *barter*-трампа) – трговина у којој се роба размењује за робу.

дела на свету, из галерије Егњу (*Agnew*) у Лондону, коју је 1876. године извршио Адам Ворт (*Worth*), најранији је пример у историји да су уметничка дела привукла пажњу организованог криминала, када је уметничко дело требало да буде употребљено у замену за ослобађање затвореника. Више од једног века касније ова Вортова идеја да се украдене слике користе као *бартер* за противуслугу, била је све више прихваћена од стране гангстера и криминалаца (Houpt, 2006).

Механизме функционисања криминалних мрежа и начин на који криминалитет у вези са уметницама делује у симбиози са другим формама криминалитета најбоље илуструје крађа осамнаест слика старих мајстора из колекције Алфреда Бејта (*Beit*), извршена 1986. у замку Росборо (*Russborough*) код Даблина у Ирској (Roux и Paringaux, 1999; Massy, 2000; Houpt, 2006). Креатор крађе, у којој је учествовало око дванаест особа, био је даблински гангстер Мартин Кахил (*Cahill*), познат по пословима са IRA, а у исто време и са њеном ривалском организацијом *Ulster Voluntary Force* (Massy, 2000). Кахил је желео да постане највећи снабдевач дрогом на Британском острву, а украдене слике требало је да му обезбеде средства да оствари ову амбицију. Користио их је као *бартер* у размени за дрогу, док су му четири украдене слике послужиле као *гаранција* за позајмицу од милион долара у једној луксембуршкој банци (Bailey, 1997; Massy, 2000). Седам слика пронађено је у околини замка, одмах након крађе. *Жену која чита писмо* Габриела Метсуа (*Metsu*) турска полиција пронашла је у Истамбулу 1990, у моменту када је са турским дилерима требало да буде размењена за хероин. Гејнсборова (*Gainsborough*) слика *Мадам Бачели* пронађена је у Лондону 1992, такође у вези са пословима са дрогом. Била је употребљена за плаћање услуга наркотрговцима из Лондона. Четири украдене слике, Гојин (*Goja*) *Портрет Антоније Зарате*, Вермерова (*Vermeer*) *Жена која пише писмо*, Метсуов *Младић који пише писмо* и Вестиеров (*Vestier*) *Портрет Madam Lamballe* послужиле су му као гаранција за позајмицу од милион долара у луксембуршкој банци (Bailey, 1997; Massy, 2000). Криминалци су украдене слике користили у криминалној средини, тј. у пословима у вези са дрогом, у којој су се кретале за део вредности (од око 10%), по којој би биле процењене на легалном тржишту (Massy, 2000). Током ових трансакција слике су биле расуте по Ирској, Енглеској, Турској и Холандији. Истрага вођена у вези са пословима са дрогом омућурила је полицији да уђе у траг сликама. Ова крађа расветљена је захваљујући ангажовању тајног агента Чарли Хила (*Charley Hill*) из Шкотланд јарда, који је 1993. под идентитетом богатог америчког колекционара извршио псеудо-куповину слика од даблинских криминалаца. Размена је извршена у Белгији и у моменту трансакције ухапшени су сви њени актери. Случај ове крађе Шкотланд јард закључио је 1997. године. Украдена уметничка дела се продају да би се добио новац за куповину дроге или оружја,

заменују се за дрогу или оружје. Коришћење уметничких дела у трансакцијама за еквивалентну вредност других илегалних добара илуструје и случај у Шпанији из 1999. године, када је полиција прекинула међународну мрежу кријумчара и запленила дела Ђакометтија (*Giacometti*), Брака (*Braque*), Мироа (*Miró*), Гоје (*Goya*) и Пикаса (*Picasso*), као и преколумбовске скулптуре, укупне вредности од 35 милиона долара, највећим делом украдених из једне виле у околини Женеви 1997, која су учиниоци крађе планирали да размене за дрогу (Tijhuis, 2009: 463). Продајом антиквитета сакупљају се средства за финансирање терористичких група и терористичких напада, због чега се полиција фокусира на праћење трага новца, за који се надају да ће их довести до вођа терористичких група. Сакупљање вредних антиквитета који нигде нису регистровани и који „не постоје“ све до момента када су илегално ископани, а затим њихова продаја у Европи или Сједињеним Државама, омогућује да новац остане у земљи која је мета, чиме се спречава праћење извора новца (Dobovšek, 2009).

Пошто су криминалне организације највише рањиве у области незаконитог трансфера новца, многе државе су се током последњих неколико година наоружале прописима и мерама на националном и међународном нивоу, како би појачале надзор над финансијским пословањем и смањиле могућност незаконитих финансијских трансакција. Због тога су оне биле принуђене да траже нове путеве прања новца, проналазећи их у криминалитету у вези са уметнинама (Dobovšek, 2007). Данас је све теже прати новац, захваљујући новим техникама праћења његовог порекла, због чега се новац све чешће користи за куповину моћи – подмићивањем политичара, на пример, док трговина све ређе укључује новац и све више се ослања на систем трампе који је теже детектовати (Dobovšek, 2009). Док с друге стране, земље без пореза широм света (Луксембург, арапске земље, Кајманска острва), олакшавају скривање новца (*ibid.*). Украдена уметничка дела и антиквитети користе се за прање прихода стечених од трговине дрогом и другим криминалним активностима (Tijhuis, 2009). Могућности прања новца кроз уметничко тржиште су велике, и технички, оно се одвија у фазама пласмана и интеграције. „Пераче“ новца привлачи анонимност ове трговине, као и чињеница да формирање цена уметничких дела није транспарентно. Једна од најчешће примењиваних је техника лажне аукције. Продавац (тј. перач новца), ставља на аукцију уметничка дела или антиквитете која поседује. Он лажном купцу позајмљује готов новац, уз обавезу да та дела на аукцији купи. Када лажни купац купи дела на аукцији, аукционар исплаћује продавцу нето износ од продајне цене, чиме је прљави новац опран, тј. легализован. После аукције лажни купац, уз провизију, враћа уметнине перачу новца тј. продавцу. Аукционар није информисан о постојању договора између продавца и лажног купца.

Антиквитети се лако кријумчаре⁷ кроз трговинске канале организованог криминала, заједно са дрогом, од земаља извора до земаља купаца. Постоји довољан број доказа да организоване криминалне групе, осим дроге и оружја, кријумчаре и украдене антиквитете (Bernick, 1998). Познат је случај авиона на релацији Колорадо – Мексико, у коме је кријумчарена марихуана, заједно са бројним преколумовским антиквитетима, или откриће тајног аеродрома у кишним шумама Гватемале и Белизе, са кога су кокаин и предмети културе Маја транспортовани у Мајами и друге америчке градове (Tijhuis, 2009). Код пљачкања антиквитета, модалитети трговине и пракса купаца варирају у зависности од земље. Према европском, тј. италијанском моделу, пронађене предмете који нису документовани и инвентарисани, професионални пљачкаши – *томбароли*, продају шефу зоне или другим посредницима који раде на више нивоа и који су задужени да их прокријумчаре из земље извора и оперу *плен*, како би му повећали набавну цену на аукцијама (Flutsch & Fontannaz, 2010). Из руку пљачкаша, они пролазе више граница и кроз руке више посредника, и након што бивају опрани од нелегалне провенијенције, са лажним педигреом, долазе у руке трговаца и купаца, најчешће европских и америчких колекционара (*ibid.*: 116). Око 40% антиквитета који се прокријумчаре из Италије, пролази преко Цириха и Лугана и завршава на америчком или енглеском тржишту. Опљачкани антиквитети могу проћи кроз више земаља, бити нелегално увезени у једну и потом легално извезени у другу земљу, са извозном дозволом и лажном фактуром (Flutsch & Fontannaz, 2010). Трговци који продају археолошке предмете обично су специјализовани у овој области и према међународним правилима, у обавези су да обезбеде њихову легалну провенијенцију.

Еуфронијев кратер, ваза црвенофигуралног стила с краја VI века п.н.е. са сценама из тројанског рата из Илијаде, рад грчког уметника Еуфронија, нелегално је ископана у етрурском гробу у Ђерветерију (*Cerveteri*) у зони Латијум код Рима. Продата је за милион долара конзерватору Метрополитен музеја у Њујорку (Flutsch & Fontannaz, 2010). У моменту продаје, није постојала никаква сумња у њену провенијенцију, пошто је либански трговац Дикран Сарафијан (*Dikran Sarrafian*) вазу „опрао“, обезбеђујући јој лажну провенијенцију - из колекције из 1920. године (*ibid.*: 146). Један амерички новинар имао је све доказе да је трансакција нелегална, указујући на лажну извозну дозволу добијену у Либану. Након афере *Медичи*, реконструисана је у потпуности историја посуде.⁸ Кратер је враћен Италији почетком 2009. године

⁷ У случају кријумчарења, уметнине се преносе преко границе, тако да их цариници и полиција током контроле прелажења границе не открију.

⁸ Током ове афере, у слободној зони Женеве откривен је локал Ђакома Медичија (*Giacomo Medici*)у коме је пронађено око 4000 неовлашћено ископаних предмета (грчке вазе, скулптуре, етрурски предмети, римске фреске), преко 3000 полароид фотографија ових предмета који су нуђени

(*ibid.*: 146). Са финансијске тачке гледишта, тешко је установити колико ко од учесника у ланцу профитира. Према Бродију (Brodie, 1998), реч је о трансакцијама које нису транспарентне. Извесно је да пљачкаши на извору добијају најмање новца у замену за уништавање сопствене историје. Неки примери, који свакако нису репрезентативни за нелегалну трговину антиквитетима у целини, открили су о коликим сумама се ради. За Еуфронијев кратер, италијански томбороло потврдио је да је добио 8.800 фунти, док га је Метрополитен музеј у Њујорку купио 1972. године од Роберта Е. Хехта (*Hecht*) за милион долара (*ibid.*: 736).

Италијанска полиција је у последњих петнаест година открила широку мрежу за продају антиквитета опљачканих у Италији и прокријумчарених у Швајцарску, од којих су најпознатије "мрежа Медичи" и "Бекина" (Becchina), које су функционисале у периоду 1970-2000. Организоване криминалне групе имају сараднике распоређене по целој Европи (Freemantle, 1996). Најпознатији пут кријумчарења уметнина у западну Европу води из Русије, преко Варшаве или Будимпеште, што је посебан случај са руском мафијом која кријумчари иконе. Познат је и пут који из Санкт Петербурга и балтичких земаља води према Немачкој (посебно Минхену и Берлину).

4. Међународна сарадња у борби против крађа и нелегалне трговине уметничким делима и антиквитетима

Са становишта међународног права, међународна заједница путем међународних конвенција обезбеђује одређене мере за заштиту⁹ културних добара на међународном плану, које се односе на њихову заштиту у случају

кушцима, као и фактуре на основу којих су идентификовани сви актери у овој нелегалној трговини (Flutsch & Fontannaz, 2010: 140, 141).

⁹ Конвенције и други међународни инструменти који се односе на трговину и нелегалне активности су: Конвенција Унеска (названа Париска) о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара од 17. септембра 1970.; Конвенција Савета Европе која се односи на заштиту културних добара од нелегалне трговине из 1985.; Одредба Савета Европске уније о извозу културних добара од 9. децембра 1992. (осигурава јединствену контролу извоза културног блага изван граница Европске Уније системом извозних дозвола - спољни аспект) и Директива Европске уније о реституцији илегално извезених културних добара од 15. марта 1993. (којом се дефинише специфична процедура којом се земљама чланицама омогућава реституција културног блага које је илегално извезено - унутрашњи аспект); Европска конвенција за заштиту археолошког наслеђа од 16. јануара 1992. потписана у Ла Валету и Конвенција UNIDROIT - Европска конвенција о украденим или незаконито извезеним културним добрима усвојена је у Риму 24. јуна 1995 (ова Конвенција први пут на међународном нивоу утврђује начело правне заштите националне културне баштине и омогућава, уз извесне претпоставке, реституцију украдених и илегално извезених предмета).

рата или других оружаних сукоба, посебну заштиту светске културне и природне баштине, забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса културних добара, као и реституцију у случају крађе и противправног извоза. Став међународне заједнице по овом питању није јединствен, услед постојања супротстављених интереса између земаља извозница (тј. земаља извора у којима се културна добра налазе) и земаља увозница (тј. тржишних земаља које их купују - САД, Јапан или Швајцарска). Ови супротни интереси одразили су се на стварање извесне дихотомије на нормативном плану, између *протекционистичких закона*, који преовлађују у културно богатим земљама, и *либералних закона*, који владају у земљама са економским богатством.

Међународне конвенције

Материју за заштиту културних добара прво је регулисало ратно право. Међународно обичајно право које се односи на заштиту културних добара од ратног разарања и уништења указало је на значај њихове заштите још на конференцијама у Хагу 1899. и 1907. године. Фундаментална правна основа за заштиту културних добара од крађа и вандализма у случају оружаних сукоба створена је под покровитељством Унеска 1954. усвајањем *Хашке конвенције о заштити културних добара у случају оружаних сукоба*. Ова Конвенција садржи дефиниције културних добара, опште одредбе о њиховом чувању, поштовању и посебном обележавању (плави штит). Конвенција је примењива у сваком оружаном сукобу, било да је он на међународном или "интерном" нивоу. Међутим, ратни сукоби на територији бивше Југославије, као и сукоби на Блиском истоку, показали су релативност њеног постојања и потребу да се она ревидира, што је и учињено доношењем још два Протокола. САД су ратификовале ову Конвенцију тек 2008. године.

Унеско је 1970. усвојио *Конвенцију о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара*, названом париска. Њен циљ је да на међународном нивоу појача сарадњу у борби против недозвољене трговине (тј. трговине извршене противно одредбама државе чланице), као и етичке норме у области преноса својине културних добара, а њену ратификацију одбила је већина земаља западне Европе (од земаља Европске уније, потписале су је само Грчка, Италија, Шпанија и Португалија, а касније и Француска, Швајцарска, Немачка и Белгија). Конвенција се не примењује ретроактивно, а штити и добра која још увек нису откривена. Ова Конвенција предвиђа неколико врста мера: 1. *Мере на превентивном плану* (инвентаре, извозне дозволе, мере контроле, кривичне или административне санкције, информативне кампање); 2. *Решења у области реституције*, којима се истиче да државе чланице предузимају одговарајуће мере да заплене и поврате свако украдено дело после ступања на снагу ове конвенције у односу на обе државе у питању, под условом да држава

молиља исплати правичну накнаду добронамерном купцу или легалном власнику тог добра. члан 13 Конвенције на индиректан начин предвиђа решења у области реституције и сарадње. 3. *Међународна сарадња*: идеја о појачаној сарадњи између држава чланица присутна је у целој Конвенцији. У случају да је културна баштина угрожена услед археолошких или етнологских пљачки, чланом 9 предвиђа се могућност примене нужних конкретних мера, укључујући и контролу извоза, увоза и међународне трговине. Ова Конвенција је пре свега "дипломатски" инструмент, који омогућава државама чланицама да сарађују у тражењу украдених и незаконито извезених културних добара. Државе се обавезују да приликом извоза издају уверење о извозу, како би се потврдило да су она извезена у складу са прописима, да спрече да музеји прибављају незаконито извезене предмете или забране увоз културних добара украдених из музеја...Такође, према овој конвенцији, трговци антиквитетима су у обавези да воде регистре о пореклу сваког културног добра, са именом и адресом достављача, описом и ценом сваког достављеног предмета итд. Државе чланице су у обавези да предузимају све потребне мере, у складу са Конвенцијом. Париска Конвенција није добила све гласове, због своје непрецизности, а на десетине земаља одбило је њено прихватање, што значи да за њих не важе правила о забрани увоза, извоза и преноса својине. Међу потписницама је више земаља које су жртве крађа, пошто се у Конвенцији истиче да "недозвољен увоз, извоз и пренос културних добара представља један од главних узрока осиромашења културне баштине земаља порекла". Конвенцију су ратификовале Француска 1997., Швајцарска 2003., Немачка 2007. и Белгија 2009. Без обзира на критике да не обухвата целокупну заштиту противправног промета културних добара, ова Конвенција је ипак остала најефикаснији расположиви легални инструмент на међународном нивоу за контролу нелегалне трговине културним добрима

UNIDROIT, независна невладина организација основана 1926. са седиштем у Риму, на дипломатској конференцији 1995. године донела је *Европску конвенцију о украденим и незаконито извезеним културним добрима*¹⁰. Ова конвенција, као допуна Унескове Конвенције из 1970, први пут на међународном нивоу утврђује начело правне заштите националне културне баштине и омогућава, уз извесне претпоставке, повраћај украдених и противправно извезених предмета који су на религиозној или световној основи важни за археологију, праисторију, историју, књижевност, уметност или науку, а припадају једној од категорија пописаних у њеном анексу. За разлику од Унескове конвенције, Конвенција UNIDROIT је много ефикаснија у борби против археолошких пљачки. Пљачке археолошких налазишта

¹⁰ До 2006. ову Конвенцију ратификовало је 27 држава, међу којима Кина, Италија, Мађарска, Румунија и Шпанија., Кипар, Авганистан итд. Хрватска је конвенцију ратификовала 2000. године, а Словенија 2003. Србија још увек није ратификовала ову конвенцију.

регулисане су ставом 2. члана 3, у коме се истиче да ће се "добро које је противправно ископано, или легално ископано али противправно задржано, сматрати као украдено, ако је то у складу са правом државе у којој је ископавање извршено".

Захтев за реституцију подноси се у року од три године од "тренутка када је подносилац захтева знао за локацију културног добра и идентитет држаоца", а у сваком другом случају "у року од 50 година од тренутка крађе". Обавеза повраћаја противправно изведеног културног добра може да постоји уколико држава која подноси захтев докаже да је његово изношење угрозило следеће интересе: а) материјалну заштиту добра или његове садржине; б) интегритет једног комплексног добра; в) очување информација од научног или историјског значаја; г) традиционално или ритуално коришћење добра од стране аутохтоне или племенске заједнице, или уколико утврди да је добро од значајне културне важности за државу која поставља захтев. Конвенција пружа могућност боље заштите и безбедности власника уметничких дела, олакшава поступак реституције и поврата украденог или незаконито изведеног културног добра власнику (поглавље II, чл. 3-4), односно земљи порекла културног добра (поглавље III, чл. 5-7). Пре доношења Конвенције UNIDROIT, једини начин да оригинални власник дође до свог украденог добра био је да га поново откупи. Такође, док је према Унесковој конвенцији из 1970. тужбу за повраћај украденог културног добра могла да поднесе само држава, Конвенцијом UNIDROIT то право омогућено је и појединцима.¹¹

Према члану 4, став 4. Конвенције UNIDROIT "приликом утврђивања да ли је држалац поступао с дужном пажњом, узмеће се у обзир све околности прибављања, укључујући и карактер страна, исплаћена цена, да ли је држалац консултовао све разумно доступне регистре украдених културних добара, као и сви друге релевантне информације и документацију која је разумно могла да се прибави, као и да ли је држалац консултовао доступне установе или предузео друге кораке које би разумно предузео у тим околностима". То значи да уколико би купци увек верификовали провенијенцију дела, потражња на нелегалном тржишту била би редукована, а самим тим смањено би се и број крађа. Они који купују дела сумњиве провенијенције, ризикују не само да изгубе дело, већ и новац који су уложили у његову куповину, што је све чешће случај са колекционарима и музејима који су купили дела украдена током Другог светског рата.

Прихватање ове Конвенције изузетно је важно за земље *извознице*, чија се украдена културна добра појављују на међународном уметничком тржишту. Због разлика у националним прописима који се примењују на међународну трговину уметничким предметима, за поједине земље ово право било је тешко

¹¹ На тај начин може се захтевати повраћај културних добара украдених из приватних кућа, сакралних објеката, приватних колекција итд., иако их држава није одредила као таква (Vilus, 2007).

оствариво. Конвенција подстиче земље потписнице на строг надзор провенијенције предмета на уметничком тржишту, како би се спречило незаконити промет украденим и незаконито извезеним културним добрима (Vilus, 2007). Уствари, Конвенција UNIDROIT погодује стварању услова за развој законите трговине културним добрима, пошто она обавезује купце да утврде да ли је културно добро ушло на тржиште на законит начин, у чему се огледа њено превентивно деловање. Конвенцију UNIDROIT до сада је ратификовало само 29 држава, међу којима оне које су највише угрожене незаконитим извозом културних добара, као што су Грчка, Италија, Перу, Камбоџа или Кина. Француска и Швајцарска су потписале Конвенцију, али је још увек нису ратификовале услед потешкоћа које би могле да изазову могући захтеви за реституције. Конвенцији се замера да није компатибилна са правним начелима везаним за приватно власништво која постоје на Западу; проблем доказивања идентитета уметничких предмета, посебно када су у питању археолошки предмети украдени пре него што су научно обрађени; што од сиромашних, неразвијених земаља које су жртва крађа очекује да национални доходак троше на надгледање археолошких налазишта итд. Конвенција је провоцирала реакције трговаца уметнинама, посебно у САД и Великој Британији, у којима је економски либерализам права догма.

Сарадња у борби против трговине културним добрима у оквиру Европске уније

Стварањем јединственог тржишта Европске уније, између њених држава чланица укинута су границе и унутрашње царине, а контрола промета роба врши се слободно и без ограничења. Из овог режима слободног промета изузето је национално културно благо, како би се заштитиле културне и националне посебности, а земљама чланицама препуштено је да саме уреде правни режим културних добара у националном законодавству. Оснивачким уговором ЕУ не улази се у дефиницију културних добара, нити се одређује сам начин њихове заштите¹². Како би се предузеле заједничке мере у односу на земље које нису чланице Европске уније, а трговци спречили у формирању нових трговачких путева и канала, Савет Европе усвојио је два текста која се односе на заштиту културног блага земаља чланица.

Уредба Савета Европске уније о извозу културних добара (1992), која осигурава јединствену контролу извоза културног блага изван граница Европске Уније системом извозних дозвола (спољни аспект). Према овој

¹² Поједине државе чланице у својим законодавствима су различито дефинисале културна добра која уживају посебну заштиту, што се одразило на различиту употребу појма културно добро у Оснивачком Уговору, што може отежати примену његових одредби којима се овај промет регулише.

Уредби, сваки уметнички предмет који се законито извози из Европске уније мора имати сву потребну документацију, од сертификата о власништву, до извозних дозвола.

Директива Европске уније о реституцији илегално извезених културних добара (1993.), дефинише специфичну процедуру којом се земљама чланицама омогућава реституција нелегално извезеног културног блага (унутрашњи аспект). Директива обавезује чланице на враћање власницима културних добара украдених у било којој од земаља Европске уније (само оних добара која имају статус културног добра). Културна добра на која се односе законске одредбе Европске уније класификована су у четрнаест категорија, укључујући археолошке предмете, слике, статуе и скулптуре, гоблене и старе књиге. Према члану 36, земље чланице могу саме дефинисати своје национално благо које има уметничку, историјску или археолошку вредност, и ограничити његово кретање у оквиру граница саме Европске уније, као и у размени са осталим државама.

Европска комисија координира акције у оквиру Европске заједнице и подстиче сарадњу и унапређење делатности на спречавању и сузбијању криминала у вези са културним добрима између земаља чланица. Земље чланице шаљу Комисији детаљне извештаје о сумњивој роби на тржишту и информације о начинима и поступцима којима се криминалци служе у извршењу злочина на штету културних добара. Комисија на тој основи предузима мере превенције нелегалних активности. Представници земаља чланица, под покровитељством комисије, редовно се састају ради разматрања исправности примене правних прописа везаних за извоз културних добара. Комитет за културно благо, који је основала Европска комисија, испитује проблеме везане за примену правних регулација, као и оне који се односе на административну сарадњу. Европска унија је 1987. формирала компјутерску мрежу *SCENT*, ради размене информација међу земљама чланицама, као и са комисијом. На ову мрежу прикључена је већина централних царинских администрација, истраживачка одељења појединих земаља чланица, као и одсеци комисије.

Сарадња културних и полицијских институција на међународном нивоу

Међународни савет музеја (*ICOM - International council of museums*), основан је 1946, како би окупио музејске стручњаке из свих области у борби против крађа и нелегалне трговине културним добрима, као и за поврат и реституцију културних добара у њихове земље порекла. *ICOM* је у *Етичком кодексу за музеје* предвидео основне деонтолошке принципе које треба да поштују музеји приликом куповине предмета за своје колекције.

У борби против недозвољене трговине уметничким делима Интерпол (*International Criminal Police Organization*) се ангажује на захтев Централних националних бироа и спроводи анализу ове врсте криминала. Улога

Интерпола је фундаментална када је реч о едукацији и професионалној обуци полицијских службеника, размени и сарадњи (посебно са Унеском). Да би олакшао објаву крађа на међународном нивоу, као и идентификацију несталих предмета, Интерпол је креирао формулар назван *crigen/art*, према типу украдених предмета (иконе, намештај, слике...), који омогућава полицијским службеницима да детаљно опишу украдене предмете. Интерпол два пута годишње објављује плакат са шест најтраженијих украдених дела за којима трага, а створио је и базу података украдених уметничких дела, намењену полицијским и царинским службама, музејима, аукцијским кућама, антикварима и колекционарима. Земље чланице (међу којима и Србија), имају *on-line* приступ овој бази путем Интернета. Многобројне земље створиле су националне базе података украдених уметничких дела, међу којима су Немачка, Белгија, Канада (*Rosa*), САД, Француска (*Treima, Judex*), Италија, Чешка и Велика Британија (*Thesaurus trace*).

ARCA (*Association for Research into Crimes against Art*) је прва консултантска група која се бави проблемима трговине уметничким делима, основана у Риму. Ова непрофитна организација проучава проблеме криминала у вези са уметнинама и ради као консултант-саветник за питања заштите уметнина, које им достављају полиција, владе, музеји, цркве и друге јавне институције.

5. Закључак

Један од највећих проблема криминалитета у вези са уметнинама је што јавност, као и представници државних органа нису свесни његове тежине. Са новцем који се добија вршењем кривичних дела у вези са уметнинама, финансирају се све врсте организованог криминала, укључујући и тероризам. Ипак, на ову врсту криминалитета се и даље гледа као на безопасну, пошто људи нису упознати са њом и њеном повезаношћу са другим кривичним делима.

За успешан рад полиције у истраживању злочина против уметности потребно је ојачати рад на терену, са нагласком на прикупљање оперативних података и информација, као и успостављање и проширивање мреже информатора који би обезбедили квалитетне информације које би полицији омогућиле успех. Такође је важно да се промовише систем размене информација између институција, како би заједнички рад био плононосан. Пре свега је значајна превенција – едукација и информисање јавности. Људе треба едуковати, приближити им уметност, да би постали свесни њене историјске и културне вредности. С обзиром на то да је о кривичним делима у вези са уметнинама и опасностима које она имају по друштво јавност веома мало информисана, неопходно је да се у превентивне кампање у већој мери укључе медији.

Ако би сва дела била пописана, тачно би се знало где се шта налази, и не би се могло продавати на црном тржишту. А купци би, како је то предвиђено

UNIDROIT konvencijom mogli da провере провенијенцију дела – ко има одређено дело и ко га продаје. Приликом куповине уметничких дела и антиквитета, купци морају бити сигурни да она нису украдена. Провенијенција дела открива документовану историју уметничког дела – како је дело прелазило из руке у руке, за коју цену, ко је вршио стручну процену, где и како је рестаурисано. Уколико би купци увек верификовали провенијенцију дела, потражња на нелегалном тржишту била би редукована, а самим тим и смањен број крађа. Пошто организовани криминал не зна за границе, потребна је међународна сарадња полицијских и културних институција (*Europol, Interpol, Unesco, Icom*).

6. Библиографија

1. Bernick, L. (1998). Art and antiquities theft. *Transnational Organized Crime*, 4(2), 91–116.
2. Brodie, N. ; Apostolidis, A. (2007). *History Lost*. Athens : The Hellenic Foundation for Culture and Anemon Productions.
3. Bourdieu, P. (1979). *La distinction : critique sociale du jugement*. Paris : Les éditions de minuit.
4. Charney, N. (ed.). (2009). *Art and crime*. Santa Barbara, Calif : Praeger/ABC-CLIO.
5. Conklin, E. J. (1994). *Art crime*. Westport (Conn.), London : Praeger.
6. Dobovšek, B. (2007). Problematika preiskovanja kaznivih dejanj povezanih z umetninami [Elektronski vir]. 8. *slovenski dnevi varstvoslovja Varnost v sodobni družbi groženj in tveganj*, Bled, 30. maj – 1. junij 2007. Maribor : Fakulteta za varnostne vede.
7. Dobovšek, B. (2009). Art, terrorism and organized crime. Charney, N. (ed.). *Art and crime*. Santa Barbara, Calif : Praeger/ABC-CLIO, str. 64–71.
8. Dobovšek, B. & Samardžić, R. (2011). Kriminalitet u vezi sa umetninama : tamno područje kriminalistike. *Pravo i društvo*, 2: 141–157.
9. Dobovšek, B. (2012). Rule of law versus financial crime. . V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (eds.). *Financial crimes: A threat to global security*, Florida : CRC Press, str. 161-176.
10. Đorđević, Đ. M. (2001). *Krivičnopravna zaštita kulturnih dobara*. Beograd: Vojnoizdavački zavod : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
11. Edelbacher, M. in Theil, M. (2012). Preventing another financial crisis: Roles of control mechanisms. V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (eds.). *Financial crimes: A threat to global security*, Florida: CRC Press, str. 265-267.
12. Edelbacher, M., Theil, M. in Kratcoski, P. C. (2012). Financial crime: Past, resent, and future. V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (ur.), *Financial crimes: A threat to global security*, Florida: CRC Press, str. 391-408.
13. Freemantle, B., (1996). *Hobotnica – Evropa v primežu organiziranega kriminala*, Ljubljana : Co Libri.
14. Flutsch, L.; Fontannaz, D. (2010). *Le pillage du patrimoine archéologique : Des razzias coloniales au marché de l'art, un désastre culturel*. Paris : Favre.
15. Houpt, S. (2006). *Tableaux volés : Enquête sur les vols dans le monde de l'art*. Lyon : Éditions Stéphane Bachès.

16. Kratcoski, P. C. (2012). New security concepts. V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (ur.), *Financial crimes: A threat to global security*. Florida: CRC Press, str. 1-6.
17. Massy, L. (2000). *Le vol d'oeuvres d'art*. Bruxelles : Bruylant
18. Милошевић, Горан Б. (2010). *Јавне и монетарне финансије*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
19. O' Keefe, P.(1999). *Le commerce des antiquites*. Paris : UNESCO.
20. Roux, E.; Paringaux, R.P. (1999). *Razzia sur l'art*. Paris : Fayard
21. Samardžić, R; Dobovšek, B. (2007). Trgovina ukradenim umetničkim delima i antikvitetima treće je po redu crno tržište u svetu. Pranje novca nove elite. *Danas*, 11, br. 3544, str. 18-19.
22. Spiel, R.E. Jr (2000). *Art theft and forgery investigation*. Springfield (Illinois) : Charles C. C. Thomas.
23. Stummvoll, G. (2012). Changing concepts of security: The preventive turn in defensive design. V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (ur.), *Financial crimes: A threat to global security*, Florida: CRC Press, str. 7-22.
24. Tjihuis, E. (2006). *Transnational crime and the interface between legal and illegal factors: The case of the illicit art and antiquities trade*. Nijmegen, the Netherlands: Wolf Legal.
25. Tomasic, R. (2012). The financial crisis and the haphazard pursuit of financial crime. V M. Edelbacher, P. Kratcoski in M. Theil (ur.), *Financial crimes: A threat to global security*, str. 177-204. Florida: CRC Press
26. Vilus, J. (2007). *Pravna zaštita kulturnih dobara*. Београд : Универзитет за мир Уједињених нација : Европски центар за мир и развој (ECPD).

ARTS AND ANTIQUITIES TRADE AND FINANCIAL CRIME

Summary

The authors analyse trade in arts and antiquities and financial crime. Due to weakness of state institutions working to protect them, we have often witnessed organized art thefts in countries in transition, especially in the Western Balkan countries. There is a greater demand for arts in these countries, due to the emergence of new elites that want to secure entry into the rich society by possessing arts. A lot of money that needs to be laundered has been gained, and the purchase of art works is the best way to do it. More frequent are disturbing reports that the illegal trade in antiquities from conflict regions today is a very lucrative activity of various criminal networks operating at the international level, by using legal loopholes that prevent the investigation due to geographical barriers, as well as the shortcomings of national and international laws and regulations in the field of art trade. With the money gained through art-related criminal activities, all types of organized crime, including terrorism, are being financed. However, this type of crime is still seen as harmless, because people are not familiar with it and their connection with other crimes.

ЛЕКСИЧКА ОБЕЛЕЖЈА ЕНГЛЕСКОГ ВОКАБУЛАРА ЕКОНОМСКЕ СТРУКЕ

Драгослава Мићовић, магст. филол.

мр Ирена Павловић

Весна Анђелић-Николенцић, магст. филол.

Мирјана Стојов, магст. филол.

Сажетак: Језик струке специфичан је у великој мери и као такав предмет је многих истраживања последњих деценија. Део лексике који чини овај језик има специфичну дистрибуцију и значења који се врло често разликују од општег језика. Иако су морфолошки процеси исти као и код вокабулара општег језика, карактеристика регистра појединих струка јесте да су неке морфолошке промене чешће него неке друге. У раду ћемо покушати најпре да установимо шта је то стручни вокабулар уопште, а затим да понудимо преглед основних лексичких обележја енглеског вокабулара економске струке са илустративним примерима за сваку од категорија. Лексикон је део лингвистичког система који је највише изложен променама, те се сходно томе највише и мења, јер је много лакше променити неку лексичку јединицу од неког граматичког правила. Исто тако, највеће разлике између општег и стручног језика, односно најочигледније и највидљивије разлике јесу у области ужестручног вокабулара.

Кључне речи: енглески језик економске струке, стручни вокабулар, лексичка обележја.

1. Увод

У последњих двадесетак година пуно се пише о језику струке и истовремено је спроведен велики број истраживања његових особености, па ипак, због разноликости и интердисциплинарности, он и даље остаје недовољно истражено подручје.

Језик струке је „*посебан регистар који карактеризирају специфични стручни термини, у којем дио лексике (преузет из регистра опћег језика) има специфичну дистрибуцију и значење (који често не разумеју они који не познају тај регистар), има специфичну употребу и дистрибуцију*

граматичких структура и посебне стилске одлике и начин остваривања комуникативне функције” (Гачић, 1985:16).

Много је различитих језичких аспеката који су везани за стручни језик. Ту спадају лексика, морфологија, синтакса, дискурс и други. У настави језика у нашим условима као најважнији аспекти узимају се вокабулар и граматика, али се при томе не сме заборавити да ниво дискурса има врло важну улогу и да у великој мери утиче на граматику и вокабулар.

2. Вокабулар језика струке

Мишљења стручњака који се баве језиком у струци подељена су око проблема стручних термина. Језик струке је много више од терминологије неког одређеног научног или стручног подручја. Са друге стране, терминологија неког научног или стручног подручја много више је од пуког именовања ствари, јер она подразумева и ужестручно знање и мрежу концепата који су потребни за њено разумевање и правилну интерпретацију.

Ако бисмо хтели да дефинишемо шта је то стручни вокабулар, ситуација је прилично комплексна. **Речник (или вокабулар)** (Кристал, 1985:221) је термин који „лингвистика употребљава у свакодневном смислу, док се за техничко проучавање речника служи терминима на *лекси-* (уп. ЛЕКСИКА, ЛЕКСИКОН). Понекад се прави разлика између „активног“ и „пасивног“ речника: први обухвата лексичке јединице које одређена особа употребљава, други речи које она разуме, али сама не употребљава.“ Ако погледамо даље дефиницију појма **лексика**, према истом извору (Кристал, 1985:140, 141), ово је термин који може бити схваћен на више начина. Један од њих јесте да је лексика „термин којим се у лингвистици означава све што се односи на речник (вокабулар) неког језика, и који се (нарочито придев лексички) употребљава у великом броју техничких¹ израза“ (Кристал, 1985:140). Други начин на који лексика може бити схваћена јесте да се „може посматрати и у опозицији према граматички, као у подели на „граматичке речи“ и лексичке речи: прве су оне речи чија је једина функција да означе граматичке односе (предлози, чланови, и др.); под другим изразом подразумевају се речи које имају лексичко значење, тј. имају семантички садржај“ (Кристал, 1985: 141). Дакле, из овога следи да је тешко дефинисати и шта је вокабулар, а онда потешкоће следе и око дефинисања шта је то стручни вокабулар.

Када је реч о дефинисању појма „стручни вокабулар“, различити аутори су различито приступали стручном вокабулару, различито га класификовали, а у покушајима да утврде које су то речи које у одређеној струци или научној

¹ Овде морамо да напоменемо да се придев „технички“ не односи само на техничке науке и дисциплине, већ се више користи у смислу „стручни“. Исто се односи и касније на „технички“, одн. „стручни“ вокабулар.

дисциплине припадају овој области углавном су се ослањали на корпусну лингвистику. У највећем броју понуђених класификација, реч је о подели у три категорије: једну категорију чини вокабулар општег језика, једну категорију чини уско стручни вокабулар, а трећу категорију чини полустручни вокабулар (који различити аутори називају различитим терминима). Састав и величина корпуса разликују се од случаја до случаја (зависе махом од тога о којој струци, одн. научној дисциплини је реч), међутим, оно што је карактеристично јесте да процентуално највећи део припада делу вокабулара који спада у општи енглески језик у оквиру којег се налазе и речи које добијају нова значења у стручном контексту (одн., тзв. полустручни вокабулар). У случају текстова из пољопривреде, на пример, око 15% глагола у уџбеницима који су узети као корпус специфично је везано за пољопривреду, док је 60-70% речи из групе високо фреквентних речи са листе речи општег енглеског језика, одн. полу-стручних термина по Коувану (Lam Kam-Mei, 2001).

Веома детаљан теоријски приказ шта представља полустручни вокабулар даје Жаклин Лам Кам-Меи у уводном делу скраћене верзије своје докторске тезе под називом *A study of semi-technical vocabulary in Computer Science Texts*,² одбрањене на Универзитету Егзитер 2001. године. Она наводи да се у релевантној литератури говори о три нивоа вокабулара који су неопходни за коришћење стручног енглеског језика. То су: 1) општи и основни вокабулар енглеског језика, који обично подразумева познату *General Service List of English Words*, Мајкла Веста (GSL, 1953); 2) стручан и специфичан вокабулар одређене области, дисциплине или предмета, као што су биологија, хемија, информационе технологије, и сл.; и 3) не баш најјасније ограничену категорију вокабулара који се налази између претходне две, коју можемо назвати подстручним или полу-стручним вокабуларом (на енглеском се срећу три термина: *sub-technical*, *semi-technical* и *non-technical vocabulary*).

Поред разлика које постоје у именовању овог посебног скупа речи који постоји између ускостручног и општег вокабулара, при чему неки аутори користе термин *sub-technical* (Cowan 1974, Robinson 1980, Trimble 1985 and Tong 1993)³, неки термин *non-technical* (Barber 1962, Nation 1990, Tao 1994), а неки *semi-technical* (Johns & Dudley-Evans 1980, Farrell 1990, McArthur 1996), проблем је још компликованији јер постоје и различите дефиниције овог вокабулара.

² Jacqueline Lam Kam-mei, (2001) *A Study of Semi-technical Vocabulary in Computer Science Texts, with special reference to ESP teaching and lexicography*, shortened and edited version of PhD Thesis, the Hong Kong University of Science and Technology; Exeter

³ Цитирано у: Jacqueline Lam Kam-mei, (2001) *A Study of Semi-technical Vocabulary in Computer Science Texts, with special reference to ESP teaching and lexicography*, shortened and edited version of PhD Thesis, the Hong Kong University of Science and Technology crp. 7-10

Термин *sub-technical* при категоризацији вокабулара увео је Коуван (Cowan),⁴ који овај сегмент вокабулара дефинише као „речи које су независне од контекста, а које се у великој фреквенцији појављују кроз више дисциплина.“ Још неки аутори су се у том смислу одлучили да се овај термин односи на општи део вокабулара науке који се састоји од речи са широком дистрибуцијом кроз научне и стручне дисциплине, које не зависе од контекста и које су од велике користи за студенте техничких наука (Barber 1962, Stig Johansson 1975, Marriane Inmann 1978).⁵ Ове речи обично се квалификују према критеријуму фреквентности, чине око 70% техничких текстова и сходно томе кључне су за олакшавање разумевања.⁶ Други аутори усвајају шири поглед на полу-стручни вокабулар, тврдећи да се он састоји од речи које имају једно или два општа значења, а да у стручном контексту добијају специјализовано стручно значење. Луис Тримбл је међу првима закључио да се у енглеском полустручни вокабулар у основи може класификовати у две категорије: речи које имају исто значење у више научних или стручних дисциплина (речи као што су *function, isolate, basis, stir, boil, freeze*) – тј. речи које не зависе од контекста, и речи које су „обичне“, али у стручним текстовима добијају проширено значење – дакле, речи које зависе од контекста и одређене дисциплине.⁷

Тримбл подржава већ популарну тврдњу да ове речи подразумевају средњи ниво познавања језика (*intermediate level*), да нису у суштини ни стручне, а ни опште, те да чине најзначајнију препреку при разумевању стручних текстова, јер студенти обично нису свесни чињенице да познате речи могу да имају непозната значења узимајући здраво за готово да их већ знају и очекујући да значење из општег енглеског језика има смисла у било ком контексту. Оваква предрасуда о значењу речи често може да доведе до збрке и праве препреке за разумевање текста.

Каснија истраживања подржавају идеју да полустручни вокабулар обухвата и речи које не зависе и речи које зависе од контекста и наглашава нове одлике речи карактеристичних за поједине дисциплине: специјализована значења која ове речи имају у различитим пољима понекада су само метафоричка продужења општег значења (Li Lan, 1989) и такве групе речи

⁴ Цитирано у: Fraser, S: *The Nature and Role of Specialized Vocabulary: What do ESP Teachers and Learners Need to Know?*, Institute for Foreign Language Research and Education, Hiroshima University, стр. 64

⁵ Ibid.

⁶ Инман је спровела једно истраживање на корпусу од 114.000 речи прикупљеном из стручних часописа подељених у 10 научних и техничких поља. Уз помоћ фреквенцијске анализе компјутером и статистичке анализе, дошла је до закључка када се изузму тзв. „стручне“ речи (које чине 21% корпуса), пошто се идентификују „функционалне“ речи (9%), преосталих 70% представља полустручни вокабулар. *Ibid.*

⁷ Ibid.

могу бити полисемичне или хомонимне (Steward Marshall, Marion Gilmour and Don Lewis 1990).⁸

Без обзира који термин користе, истраживачи мисле мање или више на исти основни концепт, при чему неки имају „једну апсолутну дефиницију за такве речи, док остали сматрају да је ова категорија отворена и флексибилно допушта да било која реч из општег енглеског језика постане стручна као и да нека стручна реч постане општа.“⁹

Поред претходно наведене класификације вокабулара, постоје и покушаји да се вокабулар подели на други начин, користећи притом анализу фреквенције речи и одговарајуће компјутерске програме.¹⁰

Из свега горе наведеног може се закључити да проблеми постоје и са дефинисањем и са класификацијом стручног вокабулара, те смо се за потребе овог рада одлучили да под појмом стручног вокабулара подразумевамо и „ускостручни“ и „полустручни“ вокабулар, тј. одлучили смо да овај појам користимо у ширем смислу тако да он обухвата обе наведене поткатегорије.

3. Обележја стручног вокабулара економије

Ако говоримо о стручном вокабулару схваћеном у ширем смислу, морамо да нагласимо да обележја зависе од научне дисциплине или струке у којој се овај вокабулар користи. Уопштено говорећи, морфолошки процеси код вокабулара језика неке одређене струке исти су као и код вокабулара општег језика, али је карактеристика регистра појединих струка да су неке морфолошке промене чешће него неке друге. Постоје нека обележја која су карактеристична само за неке дисциплине/струке, али постоје и нека заједничка обележја. За енглески језик економије можемо да констатујемо да углавном покрива сва заједничка обележја, а да је једна од посебности употреба метафора. Из тог разлога нећемо посебно издвајати заједничка и

⁸ Цитирано у: Jacqueline Lam Kam-mei, (2001) *A Study of Semi-technical Vocabulary in Computer Science Texts, with special reference to ESP teaching and lexicography*, shortened and edited version of PhD Thesis, the Hong Kong University of Science and Technology

⁹ Ibid.

¹⁰ У свом чланку о стручном вокабулару у стручним текстовима, Тереза Михва Чунг и Пол Нејшен деле вокабулар на четири нивоа (као један од начина да се опишу различити нивои вокабулара чији је циљ да се осмисли компонента вокабулара једног језичког курса): речи високе фреквенције (2000 најфреквентнијих речи енглеског језика, покрива око 80% текућих речи у академским текстовима и новинама), академски вокабулар (570 породица речи и представља специјализовану допуну високо фреквентних речи), стручни вокабулар (покривају око 5% текућих речи у специјализованим текстовима) и речи ниске фреквенције (преостале речи енглеског језика, око 5% текућих речи у текстовима). Више детаља у: Nation, 2001.

посебна обележја, већ ћемо навести која су то лексичка обележја која се могу наћи у језику економије и илустроваћемо их адекватним примерима.

3.1. Неологизми

Дејвид Кристал (Crystal, 1997:73) сматра да су „неологизми или стварање нових речи можда најочигледнији начин да се премаше уобичајени ресурси неког језика.“¹¹ Милојевић (Милојевић, 2000:130) дефинише неологизме на следећи начин:

“Неологизам је свака реч или установљени израз који се формира према правилима за формирање речи у енглеском језику, или, што је мање често, на основу структурних образаца неког другог језика (као што су речи које зовемо позајмљеним речима или позајмљеницама); све ове речи – било да су формиране у енглеском језику (као што је “best-seller” или “VCR”), калкови (као на пример, “chain-smoker” или “it goes without saying”) или позајмљенице (нпр., “comedienne” или “magicienne”) нове су кованице и говорници их осећају као нешто ново, тако да је ово осећање да је реч нова кључно за дефинисање неологизма. Новина може такође да лежи и у новој употреби постојеће речи (нпр. “terrific” или “smashing” у значењу супер, или “cool” које има значење “good” или “marvelous”) или њеној граматици (нпр. “looney tunes” које је настало од имена цртаног филма и постало придев са значењем “absurd”).“¹²

Дефиниција професорке Милојевић је далеко детаљнија и врши даље поделе у оквиру категорије неологизама, па ћемо је прихватити и примере наводити сходно њеној подели.

Примери неологизама су: у природним наукама, нпр. „blackhole“ (1963),¹³ у политици – „soccer mom“ (1992), „corporatocracy“ (2000-ih), „santorum“ (2003), а од осталих можда најпознатији у новије време – „googling“ – гугловање (коришћење Google претраживача за проналажење информација на

¹¹ Neologisms – the invention of new words is perhaps the most obvious way to go beyond the normal resources of a language (Crystal, 1997:73).

¹² “Neologism is any word or set expression formed according to the productive word-formation rules of English or, less frequently, on the basis of the structural patten of another language (such words we call loan words or loans); all of these words – whether English formations (of the type best-seller or VCR), calques (for example, chain-smoker or it goes without saying) or loans (for example, comedienne or magicienne) are new coinages and are felt by the speakers as something new, so that this feeling of the word’s newness is essential to the definition of neologism. The newness may also lie in a new use of an existing word (e.g. terrific or smashing meaning ‘super’, or cool meaning ‘good or marvellous’) or its grammar (e.g. looney tunes which developed from the name of an animated cartoon to an adjective meaning of ‘absurd’).” (Milojevic, 2000:130).

¹³ Година у загради означава годину од које се званично користи ова реч.

интернету), при чему је ова реч чак и званично унета у *Oxford English Dictionary* 15. јуна 2006; „Xerox“ – синоним за фотокопију према компанији која производи фотокопир апарате.

Једна од речи, најновијих неологизама из области економије, постављена је на блог Cambridge Dictionaries Online и гласи „*co-opetition*“ (постављена 25. марта 2013. године). Овај неологизам наведен је као именица која значи конкуренција уз сарадњу, одн. када две корпорације које су јавни ривали раде заједно на нечему јер имају узајамну корист од тога. Пример се наводи у следећој реченици:

„*Microsoft and Google are archrivals on the business front, but they share a lot of customers. It's a classic example of co-opetition.*“

Према дефиницији професорке Милојевић, у оквиру категорије неологизама налазе се још и калкови и позајмљенице.

3.1.1. Калкови

„У лингвистици калк или позајмљени превод јесте реч или израз који су позајмљени из неког другог језика дословним превођењем (превођење реч за реч) или преводом корен за корен. На пример, данас већ уобичајени израз за енглески језик „*flea market*“ (бувља пијаца) заправо је калк израз који је дословни превод француског израза „*marché aux puces*“ („market where one acquires fleas“).“¹⁴ Из француског језика потичу и следећи калкови: „*Adam's apple*“ од „*pomme d'Adam*“, „*by heart*“ од „*par coeur*“, „*free verse*“ од „*vers libre*“.

Неки од познатијих калкова које је енглески преузео из немачког језика јесу, на пример, „*antibody*“ од немачке речи „*Antikörper*“, „*standpoint*“ од немачког „*standpunkt*“, „*stormtroopers*“ од „*sturmtruppen*“. „*Superconductor*“ је на пример преузето из холандског језика од речи „*supergeleider*“.¹⁵

Нинослава Радић (Радић Н., 2011: 820) наводи да су се калкови толико проширили по разним језицима да је тешко утврдити који је језик давалац, а који прималац. Она каже да се то нарочито односи на језик струке, па тако и економског регистра и даје примере термина „*проток новца*“ (ср.), „*cashflow*“ (енгл.), „*geldfluss*“ (нем.), „*flux de tresorerie*“ (фр.), „*flusso di cassa*“ (ит.), или „*брutto национални производ*“ (ср.), „*gross domestic product*“ (енгл.), „*brutto-inlandsprodukt*“ (нем.), „*produit interier brut*“ (фр.), „*prodotto interno lordo*“ (ит.).

¹⁴ In linguistics, a **calque** or **loan translation** is a word or phrase borrowed from another language by literal, word-for-word (Latin: "*verbum pro verbo*") or root-for-root translation. The common English phrase "*flea market*" is a phrase calque that literally translates the French "*marché aux puces*" ("*market where one acquires fleas*"). Wikipedia

¹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_calques, 05. 09. 2011.

3.1.2. Речи које су позајмљене из других језика

Енглески језик је језик са богатим и разноврсним лексиконом (Carter, Goddard, Reah, Sanger and Bowring 2001:116, у Bielenia-Grajewska, М., 2009: 109). Он се мења услед интензивних контаката са другим језицима и услед еволуције самог језика, која се огледа у таквим лингвистичким процесима као што су сложене именице, функционална померања (*shift*), афикси или кованице (Gilsdorf 2002: 364, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 109). Како наводе Гриноу и Китреџ (Greenough and Kittredge, 2001:108, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 109), предузетнички дух Енглеза и то што воле да путују и колонизују, као и велики развој трговине унели су у језик различите речи из сваког краја света.

Енглески је свој лексикон „позајмио“ из 84 језика, при чему је највећи „донатор“ француски језик (25%). У зависности од научне дисциплине/струке, те речи углавном долазе из латинског, грчког, и наравно, француског језика: опште је познато да већина позајмљеница у енглеском долази из француског и класичних језика (Gramley and Pätzold 2003: 29). Према неким истраживањима, 75% енглеског вокабулара потиче из француског и латинског (Thomason, 2001: 10). До истог закључка дошла је и Биелениа-Грајевска, која је у свом истраживању потврдила да француске речи чине 41% од 300 термина које је она узела у разматрање, а други језик одмах иза француског био је латински чији удео у истраживаном лексикону чини 30% (Magdalena Bielenia-Grajewska, 2009:110).

Остали језици који су имали значајног утицаја јесу јапански, шпански, афрички језици, немачки и грчки (Jackson and Ze Amvela 2002: 42). Различити су разлози уласка страних речи у енглески језик. Један од њих је трговина и колонијална окупација. Због тога су у 9. веку скандинавске речи постале део енглеског лексикона (Katamba 2004: 143). Исто се односи на улогу фламанског/холандског у креирању средњеенглеског. Холандски изрази који се користе у енглеској пословној комуникацији јесу „*dollar*“, „*groat*“, „*guilder*“ и „*mart*“ (Jackson and Ze Amvela 2002: 40).

Други језици такође су били извор позајмљивања за енглески. Неке речи које се користе у науци и трговини потичу из источних језика: „*algebra*“, „*almanac*“, „*amber*“, „*camphor*“, „*orange*“, „*saffron*“, „*syrup*“ (Carter, Goddard, Reah, Sanger and Bowring 2001:116). Како истиче Герлах (Görlach, 1999: 118), страни језици почели су да губе свој утицај на енглески језик почетком 19. века.

Позајмљенице из француског: француске речи почињу да се појављују у енглеском језику у 11. веку (Stockwell and Minkova 2001: 34, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 110). Једна од првих речи била је „*treasury*“, која је преузета још 1137. године (Cangeri 2007: 10, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 110). Између 1066. и 1485. у енглески је ушло још око 10.000 речи, а око 7.000 тих речи постало је део енглеског лексикона (Thomas 2007: 138; Katamba 2004: 145, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 111). За време владавине Виљама I, француско племство преузело је функције од енглеских службеника и француски језик

почео је да представља виши друштвени статус, док се енглески језик говорио међу обичним светом (Fennell 2001: 106, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 111). Овај процес лингвистичке доминације француског започео је 1066. године и утицао је на вокабулар економије и политике, што се огледа у речима као што су „*duke*“, „*rent*“, „*market*“, „*cost*“, „*labor*“, „*calendar*“, „*pay*“ (Hudson 2000: 248, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 111).

Француске позајмљенице доста су утицале на многе области економије. Када је реч о општем пословању француски је на првом месту као језик „донатор“, јер је скоро 60% термина у овој области француског порекла. Иста ситуација је у трговини, некретностима, финансијама, рачуноводству (50%) и пословном праву (скоро 40%). Као примере за прве две области можемо да наведемо следеће: из области општег пословања реч „*price*“ која потиче од старофранцуског „*prix*“, у значењу вредност, новац који је плаћа за нешто (Webster's II Dictionary Editors, 2004: 901, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 111); као пример из финансија, може се навести реч „*arbitrage*“ – истовремена куповина и продаја средстава, на пример робе или новца, на два или више тржишта између којих постоје разлике или одступања у ценама, при чему трговац настоји да оствари профит на основу разлике у цени, а његове активности доводе до смањења или потпуног елиминисања ризика.¹⁶ Ова реч потиче од француског глагола „*arbitrer*“, у значењу просудити или проценити. У енглески је ушла крајем 19. века. Још један интересантни термин у вези са финансијским инструментима је „*coupon*“ (гаранција која се презентује за плаћање камата на хартије од вредности са фиксном каматом, као што су обвезнице), која потиче од француског „*couper*“, сећи.

Требало би напоменути да је француски доста утицао и на стварање кованица у енглеском језику. У области пословања постоје неке речи које звуче као француске јер се завршавају на *-iser*, као што је „*franchiser*“ (Walter and Fawcett 1994:208, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112) или „*merchandiser*“. Можда најпознатија јесте реч *entrepreneur*, у значењу предузетник, која потиче од француског „*entreprendre*“ што значи предузети (Као, Као, Као 2002:32, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Реч је формирана још у средњем веку да означи „особу која је активна, која завршава послове“. Ричард Кантијон (1680-1734) додао је ново значење наводећи да су то и шпекулатори, трговци и дилери, узимајући у обзир процес доношења одлука и ризик (Souitaris 2009:92, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Почетком 1800-их, Жан Баптист Саи дао је другачију перспективу појма „*entrepreneur*“ (Black and Rossi 2001:7, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Он је ову именицу употребљавао да опише људе који стварају вредност у привреди преношењем ресурса из области ниске

¹⁶ Пирс Д. В. (2003) Мекмиланов речник модерне економије, стр. 24

продуктивности у области више продуктивности и већег приноса (Gupta and Khare 2006:14, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112).

Француске речи присутне су и у енглеској терминологији пословног права. Као пример може се навести израз „*force majeure*“, виша сила, који означава догађај изван контроле било које од страна које ступају у уговорни однос (као што су штрајкови, побуне, ратови, елементарне непогоде) које могу да буду оправдање било којој од уговорних страна за неиспуњење уговорних обавеза у одређеним околностима, под условом да уговор садржи такав члан (Smullen 2005:164, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Овај појам потиче још из Наполеоновог Кодекса (Delmon 2005:299, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112).

Дакле, можемо да констатујемо да се француске речи могу пронаћи у свим областима економије. Чак и данас француске речи су најчешће позајмљене речи у енглеском. Један од разлога за то је географска близина (Jackson and Ze Amvela 2002:43, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112), док се други може наћи у историјским односима.

Позајмљенице из латинског: јасно је да многе позајмљенице за које се мисли да су унете из француског заправо долазе из латинског. Латински је извор позајмљеница које су директно ушле у енглески, али су неке латинске речи ушле у енглески преко француског (Loewenthal 2008: 7, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Зато је понекада тешко утврдити да ли је одређени термин француског или латинског порекла (Greenough and Kittredge, 2001: 95, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Дobar пример за овакву недоумицу може да буде реч „*relation*“, која може да буде из француског (*relation*), али и из латинског (*relatio*) (Kuthe 2007: 11, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 112). Према истраживању Магдалене Биелениа-Грајевске, латински утицај може се приметити у великој мери у свим областима економије, али су примери нарочито бројни када је реч о правним аспектима економије. Као примере можемо да наведемо реч „*money*“, која потиче од латинског „*moneta*“, реч „*pound*“ потиче од „*pondus*“, што значи тежина, а „*cent*“ од „*centum*“, што значи стотину (Greenough and Kittredge 2001: 139-140, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 113). Када је реч о вредносним папирима, наводи се реч „*auction*“ која потиче од латинског „*auctio*“ (гл. „*augere*“) што значи повећати (Hultmark, Ramberg, Kuner 2002: 44, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 113).

Позајмљенице из грчког: утицај Старе Грчке на културу и језике многих европских језика је неоспоран. Термини грчког порекла могу се наћи у терминологији повезаној са општим пословањем (*economy*), људским ресурсима (*charisma*) и банкарством. На пример, банкарски термин „*autarky*“ или „*autarchy*“ потиче од грчке речи „*autarchia*“, што значи самодовољност, а у економској сфери односи се на самодовољност националне економије (Carew 1996:39, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 115).

Позајмљенице из италијанског: неке италијанске позајмљенице могу се наћи у енглеском лексикону економије. Тако једна од основних речи – „*management*“ – потиче од италијанског „*maneggiare*“ и односи се на коњаника који управља коњем (Magala 2009: 172, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 115). Италијанске речи могу се наћи нарочито у трговини и финансијама. Ако узмемо термин „*agio*“ – ажија, израз који се у комерцијалним односима користи да покаже разлику цене између куповне и продајне вредности валуте (Bouvier and Rawle 1914:163, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 115). У *Standard Library Cyclopedia of Political, Constitutional, Statistical and Forensic Knowledge* (Knight 1853.61, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 115), ова реч користи се да означи разлику између реалне и номиналне вредности новца.

Позајмљенице из шпанског: многе позајмљенице почеле су да улазе у енглески лексикон у 16. веку. Захваљујући шпанској војној и привредној надмоћи на мору у прошлости, одређени поморски и комерцијални термини данас су и даље у употреби: „*armada*“, „*cargo*“ и „*embargo*“ (American Heritage Dictionaries 2007: v-x, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 116). Неке од речи које су дошле из шпанског често се користе у енглеском као метафорички изрази о чему ће бити речи у делу о метафорама.

Позајмљенице из немачког: иако су многе речи позајмљене из немачког у стандардном лексикону енглеског у вези са војном терминологијом (Kaplan and Baldauf 1997:70, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 117), позајмљенице из немачког могу се наћи и у области пословања, валуте и финансија. Термин „*bank*“ потиче из немачког, иако је историја многих позајмљеница, па и ове прилично компликована. Наиме, „*bank*“ потиче од италијанске речи „*banca*“, која означава сто за којим се размеђује новац. Оно што је још компликованије јесте да она првобитно потиче од француског „*banque*“, која има исто порекло као и немачко *Bank*.

Захваљујући трговинским контактима, немачки је имао утицај на имена валута. Реч „*dollar*“ потиче од доњенемачког „*daler*“, док „*shilling*“ потиче од немачког „*schellen*“ - „to sound, to tinkle“ (Greenough and Kittredge 2001:140, у: Bielenia-Grajewska, М. 2009: 117). Медјутим, како наводи Биелениа-Грајевска у свом истраживању, порекло речи „*shilling*“ није потпуно јасно, јер неки извори наводе да је скандинавског порекла.

3.2. Метафоре

Када се помиње метафора, углавном се најчешће мисли на дефиницију и употребу исте у књижевности. У књижевности метафора спада у стилске фигуре. Миливој Солар (Солар, 1984:70, 71) за метафору каже следеће:

„Метафора (од грчког *мета*, преко и *пхеро*, носим; одатле *метапхора*, пријенос) вјеројатно је најпознатија и у анализама најчешће спомињана пјесничка фигура уопће. Многи је теоретичари описују као скраћену поредбу,

тј. као такву поредбу у којој се не указује шта се са чиме поређује него се једино исказује други члан поређења.... Други теоретичари, опет, нису склонили да метафору разматрају као преношење значења него је радије схваћају као замјену значења једне ријечи значењем друге ријечи. Метафора је на тај начин схваћена као фигура у којој се једна ријеч употребљава умјесто друге, односно чак као посебна метода описивања која изједначује једну ствар с другом на тај начин што ту прву ствар узима као да је друга. ...

Метафором се по начелу сличности преносе појмови и називи из једног подручја живота и свијета у друга подручја, повезује се оно што свакодневни говор ријетко повезује и успостављају такве везе и односи међу појавама и стварима какве језик свакодневице или знанствени језик у правилу тешко уочавају.

Употреба метафора – тзв. метафорика – припада опћим особинама књижевноумјетничког језика, јер ново, особито значење ријечи на које упозорава наведено преношење значења редовно повезује спознају свијета и живота с осјећањима који прате свако истинско откриће смисла појединих људских поступака, ствари, особина или мисаоних предмета.“

Иако је преузет из књижевности, опис метафоре каква се користи и у стручном вокабулару практично је дат у последња два пасуса горњег цитата.

Да погледамо шта Душка Кликовац (Кликовац, Д., 2008) каже за метафору: "Два главна схватања метафоре су метафора као стилска фигура и метафора као механизам за стварање нових лексичких значења - после чега се чини покушај да се ти приступи обједине полазећи од метафоре као когнитивног механизма."

Дакле, метафоре по овом аутору могу бити и стилско средство и лексички механизам. Душка Кликовац чини искорак у односу на уско схваћену дефиницију метафоре као стилске фигуре ка метафори као лексичком механизму, односно механизму за стварање нових лексичких значења, које је најважније за стручни вокабулар.

У новије време, веома занимљив поглед на употребу метафоре у науци, одн. писању даје Тимоти Џајлс (Giles D. T., 2008:1) који каже:

"Метафора и аналогија већ дуго потпомажу и усмеравају научно мишљење. У седамнаестом веку Рене Декарт изнео је теорију да је светлост садржана у медијуму, што је довело до теорије о светлости као таласу. Њутнови експерименти са призмом касније су наговестили да је светлост честица, јер се кроз призму светлост разбија у пруге боја. Данас теорија о светлости игра улогу у развоју технологије, од наочара преко катодног монитора до каблова са оптичким влакном. Метафорички, индустрија размишља о светлоси као таласу и као честици, у зависности од њене примене"¹⁷, чиме на врло леп

¹⁷ "Metaphor and analogy have long aided and directed scientific thinking. In the seventeenth century Rene Descartes theorized that light was contained in a medium, which led to the theory of light as a wave. Newton's experiments with the prism later suggested that light was a particle, because the prism broke

начин говори о томе колико је метафора важна и у стручном језику, а не само у језику књижевности.

Ако бисмо се осврнули на поделе стручног вокабулара наведене у претходном поглављу, метафора (као и хомонимија и полисемија, о којима ће бити речи даље у тексту) спада у полустручни вокабулар. Користи се у језику науке, политике, али и овде, у зависности од научне дисциплине, имамо струке у којима се метафора више користи него у неким другим, а то је случај, на пример, са пословним енглеским језиком, одн. језиком економије и финансија: бројни су фигуративни изрази метафора у вези са живим бићима којима се описује економија (*growth, depression*, итд.) и економске организације (*parent/sister company*, итд.); метафора које се користе да опишу, на пример кретања на тржишту као животиње (нпр. *bear market, bull market*, итд.) или инфлацију као кретање коња (*galloping inflation, trotting inflation*, итд.); пословање као рат (*advertising campaign, corporate raiders, market competition*, итд.); пословање као спорт (*an outsider, a stalemate, key players*, итд.), и сл. (Sacristan, 2005).

Већ смо претходно споменули да се неке речи које су потекле из шпанског језика често у енглеском користе као метафорички изрази. Тако, на пример, реч „*bonanza*“ (Tottie 2002: 123) користи се у таквим терминима као „*economic bonanza*“ или „*entrepreneurial bonanza*“, да се опишу периоди просперитета и економског раста. Још једна реч веома честа за корпоративни дискурс је „*gambit*“. Користи се да опише ризичан потез или маневар у било којој врсти сукоба или такмичења. Ово је превасходно шаховски термин. Највероватније потиче од шпанске речи „*gambit*“, која је у ствари из италијанског, и значи испружање ноге када желите неког да саплетете (American Heritage Dictionaries 2007: 97).

3.3. Именске сложенице

Именске сложенице карактеристика су стручног енглеског језика. Љерка Бартолић (Бартолић, 1979, цитирано у: Токић, Б. 2004:7) даје дефиницију именских сложеница и класификује их према сопственој разрађеној класификацији која се и данас цитира у литератури. Њена дефиниција гласи да је именска сложеница „*низ именица које могу имати различите синтактичке и семантичке међуодnose, с тиме да је посљедња именица у низу носилац широког основног појма, а именице које стоје испред ње су њезини модификатори који*

light into bands of color. Today, theory of light plays a role in developing technology, from eyeglasses to CRT screens to fiber optic cables. Metaphorically, industry thinks of light as a wave and as a particle, depending upon the application.” Уводно поглавље ове књиге, одакле је и узет цитат, доступно је на интернет страници <http://www.baywood.com/intro/337-6.pdf>

сужавају или модифицирају основни појам до мјере док се не добије специфично уско значење које се тражи.“ (Бартолић, 1979, цитирано у: Токић, Б. 2004:7)

Сложене именице и именички изрази врло често се, у том смислу, јављају у енглеском језику у облику две или три именице (или неке друге врсте речи уз именицу) поређане једна за другом.¹⁸ При томе, прва или прве две (ако је израз трочлан) функционишу као придеви именици уз коју стоје. Употребљавају се често јер су краћи од одговарајућег израза који односе представљају аналитички.

Према Клоузу (Close, 1975:120) именске сложенице састоје се од две или више речи које заједно чине једну лексичку јединицу. Нгујен и Тон (Nguyen, P. V. C. & Ton, N. T. T., 2010:5, у: Nguyen P.V.C. , 2011) истичу да колокације именица плус именица и придев плус именица јесу једна од најкарактеристичнијих обележја енглеског за финансије, рачуноводство и банкарство.

Најфреквентнији тип сложеница у енглеском језику јесу сложенице типа именица-именица: „*police officer*“ (полицајац), „*car accident*“ (саобраћајна несрећа), „*accident investigation*“ (– *the investigation of accident* – истрага несреће), „*death penalty*“ (смртна казна), „*cocain user*“ (кокаински корисник), „*control panel*“ (контролна табла), „*brokerage firm*“ (брокерска фирма), „*bottom price*“ (најнижа цена), „*bank account*“ (рачун у банци), „*credit card*“ (кредитна картица), „*government bonds*“ (државне обвезнице), „*trademark*“ (заштитни знак). Постоје и сложенице типа придев-именица: „*black economy*“ (срп. сива економија!), „*common stock*“ (обичне акције), „*direct costs*“ (трошкови пословања), „*free market*“ (слободно тржиште), „*hot money*“ (лутајући новчани капитал), „*fixed income*“ (стални доходак), итд.

За разлику од романских, а посебно германских језика српски језик није нарочито склон слагању речи (Радић, Н. 2011:814). Ауторка напомиње да енглески језик у подручју економске сфере има све већи утицај на српски језик, што се огледа и у све већем броју прихваћених именских сложеница Као примере наводи: велики бизнис (од *big business*), зелени маркетинг (*green marketing*), брокерска кућа (*broker house*), итд.¹⁹

Када је реч о превођењу сложеница на српски језик, веома су значајне семантичке релације, јер именске сложенице могу да изражавају различите

¹⁸ У овом раду је дат само кратак приказ именских сложеница, чија класификација постоји још код неколицине аутора (видети нпр. Plag I., (2003) *Word-Formation in English*, Cambridge, CUP или Милојевић Ј., (2000) *Words and Words of English*, Beograd, Papirus) који им прилазе на различите начине, али због ограничености простора није могуће бавити се именским сложеницама на детаљнији начин.

¹⁹ За детаљнији преглед именских сложеница погледати Радић, Н (2011), Адаптација енглеских сложеница у српском језику економске струке. Ауторка је на корпусу од 200.000 речи истраживала утицај енглеског језика на сложенице у српском језику и извршила класификацију сложеница.

семантичке односе, као на пример: садржај – *blood sample*, припадност – *witness-box*, сврху – *crime detection*, институцију – *Police Department*, али и састав, идентитет, извор, време и место (Бојовић, 2010:106).

Веомо често за превоење именских сложеница потребно је употребити релативне реченице. На пример, у реченици “*The American government secured its first crisis-related conviction of a senior banker*” именска сложеница *crisis-related conviction* преводи се као „осуђа која је у вези са кризом“, или ако погледамо пример *arresting police officer* – „полицајац који је извршио хапшење“.

3.4. Хомонимија

Хомоними се традиционално дефинишу као речи истог облика, а различитог значења.²⁰ Узмимо за пример придев „*patent*“. Уз именицу „*leather*“ реч је о „*лакованој кожи*“. Али ако бисмо исти придев употребили уз другу именицу, у изразу „*patent letter*“ – реч је о документу којим се доказују нечија интелектуална права својине, одн. о „патентном писму“.

Још један пример јесте глагол „*score*“. У спорту, овај глагол се користи за освајање бодова или победу; може да значи и „урезати, означити урезаним цртама“, а као именица има и значење „двадесет“. Сматра се да је другонаведено значење етимолошки најстарије, а за треће се претпоставља да је произашло из доба када је при бројању стоке свако двадесето грло било обележено, па је тако реч добила и значење броја 20.²¹

У енглеском поред хомонимије у смислу да су речи истог облика, а различитог значења, срећемо још и хомографе и хомофоне. Хомофони су речи које могу, али и не морају да се пишу различито, али се исто изговарају и наравно имају различито значење: нпр. „*gage*“, /geɪdʒ/, као залог, јемство и „*gauge*“, /geɪdʒ/, као инструмент за мерење, или, „*loan*“, /ləʊn/, као зајам и „*lone*“, /ləʊn/, као самотан, осамљен. Хомографи су речи које се исто пишу, али различито изговарају и наравно имају различита значења: *produce* /prəˈdʒuːs/ - производити, стварати, или као /ˈprɒdjuːs/ - производ, принос.

3.5. Полисемија

Полисемија се дефинише као појава када једна реч има више различитих, али повезаних значења или више значења која се у одређеној мери поклапају. Када је реч о полисемији, дакле да једна реч има више значења, неки аутори који су се бавили енглеском економском терминологијом дошли су до закључка да постоје примери са једним или више специјализованих значења.

²⁰ Дефиниције ових појмова, разлика и разграничавање између полисемије и хомонимије предмет су дискусија у лингвистици већ дуго година. За више детаља видети: Lyons, J. (1995) *Linguistic Semantics: An Introduction*, Cambridge, CUP, или Palmer, F.R. (1991) *Semantics*, Cambridge, CUP

²¹ <http://blog.oxforddictionaries.com/2012/10/economical-english/>

Као примере за речи које имају по једно специјализовано значење када је реч о економији наводе речи “return” и “interest” (примери узети из Oxford Advanced Learner’s Dictionary). Реч “return” има 10 значења, од којих се једно односи на финансије, а реч “interest” има 8 значења, од којих се два односе на финансије. Наведени су следећи примери:

1. Shareholders are expecting to see some *return* from their investment. (*return*, у значењу добитак, корист, профит)

2. Bond *interest* is fixed, but earnings per share are growing. (*interest*, у значењу камате)

3. He has a 15% controlling *interest* in the new company. (*interest*, у значењу удела у компанији)

Као примере полисемије можемо да наведемо и следеће примере. У Oxford Business English Dictionary, реч “credit” има 8 значења, од којих 4 специјализована. У реченицама изгледа овако:

1. I bought it on *credit*. (*credit*, у значењу на отплату)

2. It is unlikely that the bank will extend additional *credit* to the firm. (*credit*, у значењу банкарског кредита)

3. Produce a trial balance to ensure that *credits* equal the debits. (*credit*, у значењу активе)

4. We will issue you with a *credit* for any damaged goods that you return. (*credit*, у значењу повраћаја новца)

3.6. Скраћенице и акроними

Скраћенице (Carter R., McCarthy M., 2007:482) представљају скраћивање речи које се може извести помоћу три главна процеса: краћењем, акронимима или сливеницама.²²

По дефиницији (Carter R., McCarthy M., 2007:482) истих аутора:

“Акроними су врста скраћеница које се граде када се почетна слова две или више речи комбинују на такав начин да произведу низове сугласника и самогласника који се налазе у речима.”²³

Најкраће речено, скраћеница и акронима има небројено много, односе се на многе институције, асоцијације, службе, нова медицинска средства, нове болести, нове облике криминала.

Најчешће скраћенице у области финансија су акроними изведени од почетних слова неколико речи, као на пример C.O.D (cash on delivery), S.W.I.F.T (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications), или

²² „Abbreviation involves shortening of a word. This can be done by means of three main processes: clipping, acronyms and blends.“

²³ „Acronyms are a type of abbreviation formed when the initial letters of two or more words are combined in a way that produces consonant and vowel sequences found in words.“

од слова која представљају елементе у некој изведеној именици или само део речи, као на пример у GHQ (General Headquarters), LBO (leveraged buyout), deb (debenture).

У оквиру овог обележја, интересантно је споменути да се у стручној терминологији е-трговине могу унутар акронима наћи бројеви који заузимају место одговарајуће енглеске речи, нпр. B2B (Business-to-Business) enterprises, B2C (Business-to-Consumer), C2C (Consumer-to-Consumer).

3.7. Колокације

Колокације се провлаче кроз читав енглески језик, како општи језик, тако и онај за посебну намену. Оне варирају у зависности од дијалекта, социолекта и регистра у којем се јављају.

“Колокација је термин којим се у лексикологији служе неки (нарочито фертовски) лингвисти да означе редовно истовремено јављање појединачних лексичких јединица. На пример, повољан „колоцира“ са прилика, услов, знак, итд.; а слово колоцира са азбука, латинички, итд., с једне стране, и посмртни, поздравни, итд., са друге стране. Колокације су, дакле, врста синтагматског лексичког односа” (Кристал, 1985:120).

Колокације представљају једну од главних тешкоћа у савладавању неког страног језика. Борис Хлебџ (Хлебџ, Б. 2007:70) класификује колокације у енглеском језику у шест типова или врста:

a) Прелазни глагол + именица: *buy book, reach top*,²⁴ или ако узмемо примере из полицијске струке *give evidence, destroy the evidence, gather evidence*

b) Именица + непрелазни глагол: *deer run, woman breathe, police arrest, police search*

c) Придев + именица: *little finger, happy face*, или ако узмемо именицу *evidence* имамо примере *hard evidence, admissible evidence, circumstantial evidence*

d) Глагол + прилог: *speak softly, walk stealthily*, или *sleep soundly, drive recklessly*

e) Прилог + придев: *slightly rough, greatly amused*, или *seriously ill, relatively prosperous*

f) Глагол + придев: *fall ill, turn blue* или *carry baton, display aggression*, итд.

Када је реч о језику струке, односно вокабулару језика струке, могу се навести примери из свих струка. У пословном језику, бројни су примери колокација које се односе на новац, или опрему, или радно окружење, као нпр.: *easy money (He thinks working in marketing is easy money)* или *hard-earned*

²⁴ Прва два наведена примера јесу примери које даје Борис Хлебџ у цитираној књизи, а остали су прилог аутора рада.

money, taxpayers' money, и сл. Од глагола који се карактеристично употребљавају уз именицу новац ту су: *to earn money, to make money, to embezzle money, to launder money*, и многи други. За именицу *equipment*, нпр. карактеристични су придеви *modern, up-to-date, state-of-the-art, high-tech*, и сл. Од глагола, најчешће колоцирају *buy, sell, upgrade, install, operate, provide, supply, work, malfunction*, итд.

3.8. Идиоми

“Идиом је термин којим се у граматички и лексикологији означава след речи који је семантички, а често и синтактички ограничен, тако да оне функционишу као једна јединица. Са семантичког становишта, значења појединачних речи не могу се сабирати како би се добило значење „идиоматског“ израза као целине. Са синтактичког становишта, речи обично не дозвољавају уобичајену променљивост коју испољавају у другим контекстима; (нпр. *терати кера* не дозвољава **терати керове*). Због недостатка њихове унутрашње контрастности, неки лингвисти идиоме називају „готови искази“ (*ready-made utterances*). По једној алтернативној терминологији идиоми се називају „устаљене колокације“. (Кристал, 1985:96, 97)

Примери идиома из економске струке су: „*in black and white*“ (и ми кажемо „црно на бело“!) – написмено, у писаној форми; „*face value*“ – номинална вредност; „*bean-counter*“ – рачуновођа; „*to mean business*“ – бити озбиљан; „*ball park estimate/figure*“ – груби прорачун или цифра.

4. Закључак

Лексикон је део лингвистичког система који је највише изложен променама, те се сходно томе највише и мења, јер је много лакше променити неку лексичку јединицу од неког граматичког правила. Исто тако, највеће разлике између општег и стручног језика, односно најочигледније и највидљивије разлике јесу у области ужестручног вокабулара.

У раду смо покушали да пружимо кратак преглед стручног вокабулара, шта је то што га чини, на који начин га аутори класификују. Покушали смо и да утврдимо која су обележја стручног вокабулара. У том смислу можемо да констатујемо да су морфолошки процеси који одликују стручну лексичку исто као и морфолошки процеси у општем језику, али док се већина може јавити без обзира на струку или научну дисциплину, неки морфолошки процеси ипак су више карактеристични за поједине научне дисциплине и области него неки други. На великом броју примера илустровали смо која су то лексичка обележја стручног вокабулара економске струке. Можемо да закључимо да је стручни вокабулар област у којој се изучавања спроводе, али која истовремено отвара врата и за многа нова истраживања. Много је

проблема на које се наилази како се улази дубље у материју, тако да многа питања и даље траже одговор.

За крај овог малог истраживања, искористиле бисмо речи лингвисте Дејвида Вилкинса, које врло сликовито говоре о значају разумевања и учења вокабулара, који је рекао да без граматике можемо да саопштимо мало тога, а без речи не можемо да саопштимо ништа (Tornbury, 2008:13).²⁵

5. Библиографија

1. Бојовић, Б. (2008). *Енглески језик у криминологији*, Октоих, Подгорица
2. Бојовић, Б. (2010). *Лексика у криминолошком регистру*, Октоих, Подгорица
3. Carter R., McCarthy M. (2007) *Cambridge Grammar of English*, Cambridge University Press
4. Close, R.A. (1975). *A Reference Grammar for Students of English*, Longman Group, Ltd
5. Crystal, D. (1997). *Cambridge Encyclopaedia of Language*, Cambridge: CUP
6. Dudley-Evans, T. and StJohn, M. (1998) *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*, Cambridge: Cambridge University Press
7. Gačić, dr M.(1988). *Grammar and Vocabulary for English in Police Practice*, Zagreb
8. Gačić, M. English Grammar in Criminal Justice Studies and English-Croatian Criminal Justice Dictionary, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, II izdanje
9. Gairns, R. and Redman, S. (1996). *Working with words*, Cambridge University Press
10. Giles, D. T. (2008). *Motives for metaphor in scientific and technical communication*, Baywood Publishing, uvodno poglavlje dostupno na internet stranici <http://www.baywood.com/intro/337-6.pdf>
11. Hlebec, B. (2007). *English Semantics*, Beograd, Čigoja
12. Hutchinson, Tom & Alan Waters: *English for Specific Purposes. A Learning-centered Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987
13. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press
14. Milojević. J. (2000), *Word and Words of English, English Morphology A-Z*, Papirus, Beograd
15. Nikolendžić, V. (1998). *English Reader for Law Enforcement Officers*, praktikum, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd
16. Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching and Learning*, Heinle&Heinle Publishers, Boston
17. Palmer, F. R. (1991). *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press
18. Pavlović, I. (1997). *Gramatika engleskog jezika sa vežbanjima*, Policijska akademija, Beograd
19. Pavlović, mr I., Mićović, D. (2006). *Izbor engleskih tekstova sa vežbanjima*, Policijska akademija, Beograd
20. Pavlović, I., Mićović, D. (2010). *Engleski jezik opšti deo, Kriminalističko-policijska akademija*, Beograd
21. Rivers, W. (1983). *Interactive Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press

²⁵ „Without grammar very little can be conveyed, without vocabulary *nothing* can be conveyed.“

22. Robinson P. C., *ESP (English for Specific Purposes): the present position*, Pergamon Press, 1984
23. Robinson, P. (1991) *ESP Today: A Practitioner's Guide*, New York: Prentice Hall
24. Solar, M. (1984) *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb
25. Thornbury, S. (2008) *How to Teach Vocabulary*, London: Pearson Education Limited
26. Ullmann, S (1957) *The Principles of Semantics*, Oxford: Basil Blackwell

Чланци

1. Alcaraz, E. & Hughes. B. (2002). *Legal Translation Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing, p.5, quoted in Bouharaoui, A. Some Lexical Features of English Legal Language, University of Soultan Moulay Slimane, Morocco, Published - November 2008 online at TranslationDirectory.com
2. Baker, M. Sub-technical Vocabulary and the ESP Teacher: An Analysis of Some Rhetorical Items in Medical Journal Articles, *Reading in a Foreign Language*, 4(2), 1988 <http://nflrc.hawaii.edu/rfl/PastIssues/rfl42baker.pdf>
3. Bielenia-Grajewska, M. (2009). Linguistic Borrowing in the English Language of Economics, In: Lexis 3, E-Journal in English Lexicology, Director: Denis Jamet, Borrowing, <http://screcherche.univ-lyon3.fr/lexis/>, 03. 01. 2013.
4. Bukovčan, D. (2005) Pojmovi i njihovi nazivi kao temelj dvojezičnoga stručnog rječnika, u: POLICIJA I SIGURNOST, Br. 1-6/05, Zagreb, MUP Republike Hrvatske, str. 14-35
5. Chung T. M., Nation P. (2004) Identifying technical vocabulary, *System* 32 (2004) 251-263, Elsevier
6. Fraser, S: The Nature and Role of Specialized Vocabulary: What do ESP Teachers and Learners Need to Know?, Institute for Foreign Language Research and Education, Hiroshima University http://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/metadb/up/kiyo/AA11424332/h-gaikokugokenkyu9_63.pdf
7. Klikovac, D (2008) Šta je to metafora, *Književnost i jezik*, vol. 55, br. 1-2, str. 57-76
8. Lakić, I. (2002) Opšte karakteristike jezika struke, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 1
9. Mičić, S. (2003), Osobnosti jezika za naučne i stručne namene, *Stomatološki glasnik*, S, 2003; 50:97-101, YU ISSN 0039-1743 UDK 616.31
10. Nation, P. and Chung, T. M. Technical Vocabulary in Specialized Texts, *Reading in a Foreign Language*, Volume 15, Number 2, October 2003, ISSN 1539-0578 <http://nflrc.hawaii.edu/rfl/october2003/chung/chung.html>
11. Nation P. and Waring R., in Schmitt, N. And M. McCarthy (Eds.): *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*: Cambridge, CUP, p. 6-19
12. Nguyen P.V.C. (2011), Lexical and Semantic Features of a Financial, Accounting and Banking English Text, dostupno na: <http://nguyenphuocvinhco.wordpress.com/2011/07/21/lexical-and-semantic-features-of-a-financial-accounting-and-banking-english-text/>
13. Radić, N. (2011) *Adaptacija engleskih složenica u srpskom jeziku ekonomske struke*, u: „Jezik struke: Izazovi i perspektive“, Zbornik radova sa Druge međunarodne konferencije o jeziku struke, 4.-5. februar 2011, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
14. Tokić, B. (2004), JESU LI „JEZIK U STRUCI“ I „NAZIVLJE U STRUCI“ ISTOZNAČNI POJMOVI?, XVI Simpozium SORTA2004, tema 12, rad 3, FSB Zagreb
15. Sacristan, M. V. (2005), Metaphor and ESP: metaphor as a useful device for teaching L2 Business English Learners, *Iberica* 10 (2005), 115-131

Тезе

1. Lam Kam-mei, J. (2001). A Study of Semi-technical Vocabulary in Computer Science Texts, with special reference to ESP teaching and lexicography, shortened and edited version of PhD Thesis, the Hong Kong University of Science and Technology <http://repository.ust.hk/dspace/handle/1783.1/1056>
2. Mićović, D., (2009). Homonimija i polisemija na primerima engleskog jezika policijske struke, Filološki fakultet u Beogradu, neobjavljen master rad

Речници

1. Andjelić-Nikolendžić, V. i Stojov, M. (2008). *Rečnik policijskih termina englesko-srpski*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
2. Hornby, A. S. (2004). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford University Press, 2004
3. *Oxford English-Serbian Student's Dictionary*, Oxford University Press, 2006
4. Pirs, D. V. (2003). *Mekmilanov rečnik moderne ekonomije*, Dereta, Beograd
5. Ристић, С., Симић, Ж. и Поповић, В. (2005). *Енциклопедијски енглеско-српски речник*, Просвета, Београд
6. Вукичевић, Б. (2003). *Правни речник, енглеско-српски*, Језикословац, Београд
7. *Webster Comprehensive Dictionary, International Edition*, (1987). J. G. Ferguson Publishing Company, Chicago
8. *The Illustrated Contemporary Dictionary, Encyclopedic Edition*, (1978). J. G. Ferguson Publishing Company, Chicago
9. *Ilustrovani Oxford engleski rečnik*, (2004). Mladinska knjiga nova d.o.o.

LEXICAL FEATURES OF ENGLISH ECONOMIC VOCABULARY

Summary

English for Specific Purposes is rather specific and as such it has been a subject of many a research in the recent decades. The lexis, which makes an integral and very important part of this language, has a specific distribution and meanings which quite often differ from the General English. Although the morphological processes are the same as for the general English vocabulary, the characteristics of the register of individual professions is that some morphological changes are more frequent than the others. First of all, this paper is an attempt to determine what technical vocabulary is in general, and then to offer a review of the basic lexical features of English economic vocabulary with the examples to illustrate each category. Lexicon is a part of linguistic system which is most subject to changes; therefore, it changes the most since it is much easier to change a lexical unit than a grammar rule. It is also in the field of technical vocabulary that the differences between the General and Special Purpose English are the most obvious and the most noticeable.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.86(497.11)(082)

343.53(497.11)(082)

338.24(497.11)(082)

**НАЦИОНАЛНА безбедност Републике Србије и
безбедносне интеграције** : тематски зборник радова / [главни и
одговорни уредник Младен Бајагић]. - Београд :
Криминалистичко-полицијска академија, 2013 (Београд : Гласник).
- VIII, 195 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. - Стр. VII: Предговор / уредник. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз све радове. -
Summaries.

ISBN 978-86-7020-237-5

- a) Национална безбедност - Србија - Зборници
 - b) Привредни криминал - Србија - Зборници
 - c) Србија - Транзиција - Зборници
- COBISS.SR-ID 199016972